लोकचारित्रकमेतन्मे माहात्म्यं दिक्षु विश्रुतं। आश्वासनार्थं भवतः प्रोक्तं न श्लाघया नृप।
नह्यहं श्लाघनो राजन् भूतपूर्व्वः कदाचन। असदाचरितं ह्येतद्यदात्मानं प्रशंसति। २४०५
पाण्डवांश्चैव मत्स्यांश्च पाञ्चालान् केकयैः सह। सात्यकिं वासुदेवञ्च श्रोतासि विजितान्मया।
सरितः सागरं प्राप्य यथा नश्यन्ति सर्व्वशः। तथैव ते विनङ्क्ष्यन्ति मामासाद्य सहान्वयाः।
परा बुद्धिः परं तेजो वीर्य्यञ्च परमं मम। परा विद्या परो योगो मम तेभ्यो विशिष्यते।
पितामहस्य द्रोणस्य कृपः शल्यः शलस्तथा। अस्त्रेषु यत् प्रजानन्ति सर्व्वं तन्मयि विद्यते।
इत्युक्त्वा सञ्जयं भूयः पर्य्यपृच्छत भारत। ज्ञात्वा युयुत्सोः कार्य्याणि प्राप्तकालमरिन्दमः। २४१०
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि दुर्य्योधनवाक्ये षष्टोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा तु पृच्छन्तमतीव पार्थं वैचित्रवीर्य्यं तमचिन्तयित्वा। उवाच कर्णो धृतराष्ट्रपुत्रं प्रहर्षयन् संसदि कौरवाणां।
मिथ्या प्रतिज्ञाय मया यदस्त्रं रामात्कृतं ब्रह्ममयं पुरस्तात्। विज्ञाय तेनास्मि तदैवमुक्तस्तेनान्तकाले प्रतिभाऽस्यतीति।
महापराधे ह्यपि यत्र तेन महर्षिणाऽहं गुरुणा च शप्तः। शक्तः प्रदग्धुं ह्यपि तिग्मतेजाः ससागरामप्यवनिं महर्षिः।
प्रसादितं ह्यस्य मया मनोऽभूत् शुश्रूषया स्वेन च पौरुषेण। तदस्ति चास्त्रं मम सावशेषं तस्मात् समर्थोऽस्मि ममैष भारः।
निमेषमात्रात्तमृषेः प्रसादमवाप्य पाञ्चालकरूषमत्स्यान्। निहत्य पार्थान् सहपुत्रपौत्रैर्लोकानहं शस्त्रजितान् प्रपत्स्ये। २४१५
पितामहस्तिष्ठतु ते समीपे द्रोणश्च सर्व्वे च नरेन्द्रमुख्याः। यथा प्रधानेन बलेन गत्वा पार्थान् हनिष्यामि ममैष भारः।
एवं ब्रुवन्तं तमुवाच भीष्मः किं कत्थसे कालपरीतबुद्धे। न कर्ण जानासि यथा प्रधाने हते हताः स्युर्धृतराष्ट्रपुत्राः।
यत् खाण्डवं दाहयता कृतं हि कृष्णद्वितीयेन धनञ्जयेन। श्रुत्वैव तत् कर्म्म नियन्तुमात्मा युक्तस्त्वया वै सह बान्धवेन।
याञ्चापि शक्तिं त्रिदशाधिपस्ते ददौ महात्मा भगवान्महेन्द्रः। भस्मीकृतां तां समरे विशीर्णां चक्राहतां द्रक्ष्यसि केशवेन।
यस्ते शरः सर्पमुखो विभाति सदाग्र्यमाल्यैर्महितः प्रयत्नात्। सपाण्डुपुत्राभिहतः शरौघैः सह त्वया यास्यति कर्ण नाशं। २४२०
बाणस्य भौमस्य च कर्ण हन्ता किरीटिनं रक्षति वासुदेवः। यस्त्वादृशानाञ्च गरीयसाञ्च हन्ता रिपूणां तुमुले प्रगाढे।
॥ कर्ण उवाच ॥ असंशयं वृष्णिपतिर्यथोक्तस्तथा च भूयांश्च ततो महात्मा। अहं यदुक्तं परुषन्तु किञ्चित् पितामहस्तस्य फलं शृणोतु।
न्यस्यामि शस्त्राणि न जातु सङ्ख्ये पितामहो द्रक्ष्यति मां सभायां। त्वयि प्रशान्ते तु मम प्रभावं द्रक्ष्यन्ति सर्व्वे भुवि भूमिपालाः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा स महाधनुष्मान् हित्वा सभां स्वं भवनं जगाम। भीष्मस्तु दुर्य्योधनमेव राजन् मध्ये कुरूणां प्रहसन्नुवाच।
सत्यप्रतिज्ञः किल सूतपुत्रस्तथा स भारं विषहेत कस्मात्। व्यूहं प्रतिव्यूह्य शिरांसि भित्त्वा लोकक्षयं पश्यत भीमसेनात्। २४२५
आवन्त्यकालिङ्गजयद्रथेषु चेदिध्वजे तिष्ठति बाह्लिके च। अहं हनिष्यामि सदा परेषां सहस्रशश्चायुतशश्च योधान्।
यदैव रामे भगवत्यनिन्द्ये ब्रह्म ब्रुवाणः कृतवांस्तदस्त्रं। तदैव धर्म्मश्च तपश्च नष्टं वैकर्त्तनस्याधमपूरुषस्य।

तथोक्तवाक्ये नृपतौ च भीष्मे निःक्षिप्य शस्त्राणि गते च कर्णे। वैचित्रवीर्य्यस्य सुतोऽल्पबुद्धिर्दुर्य्योधनः शान्तनवं बभाषे।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि कर्णवाक्ये एकषष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ सदृशानां मनुष्येषु सर्व्वेषां तुल्यजन्मनां। कथमेकान्ततस्तेषां पार्थानां मन्यसे जयं।
वयञ्च तेऽपि तुल्या वै वीर्य्येण च पराक्रमैः। समेन वयसा चैव प्रातिभेन श्रुतेन च।
अस्त्रेण योधयुग्यासु शीघ्रत्वे कौशले तथा। सर्व्वे स्म समजातीयाः सर्व्वे मानुषयोनयः।
पितामह विजानीषे पार्थेषु विजयं कथं। नाहं भवति न द्रोणे न कृपे न च बाह्लिके।
अन्येषु च नरेन्द्रेषु पराक्रम्य समारभे। अहं वैकर्त्तनः कर्णो भ्राता दुःशासनश्च मे।
पाण्डवान् समरे पञ्च हनिष्यामः शितैः शरैः। ततो राजन्महायज्ञैर्व्विविधैर्भूरिदक्षिणैः।
ब्राह्मणांस्तर्पयिष्यामि गोभिरश्वैर्धनेन च। यदा परिहरिष्यन्ति ऐणेयानिव तन्तुना।
अतरित्रानिव जले बाहुभिर्मामका रणे। पश्यन्तस्ते परांस्तत्र रथनागसमाकुलान्।
तदा दर्पं विमोक्ष्यन्ति पाण्डवाः स च केशवः।
॥ विदुर उवाच ॥ इह निःश्रेयसं प्राहुर्वृद्धा निश्चितदर्शिनः। ब्राह्मणस्य विशेषेण दमो धर्म्मः सनातनः।
तस्य दानं क्षमा सिद्धिर्यथावदुपपद्यते। दमो दानं तपो ज्ञानमधीतञ्चानुवर्त्तते।
दमस्तेजो वर्द्धयति पवित्रं दम उत्तमं। विपाप्मा वृद्धतेजास्तु पुरुषो विन्दते महत्।
क्रव्याद्भ्य इव भूतानामदान्तेभ्यः सदाभयं। येषाञ्च प्रतिषेधार्थं क्षत्रं सृष्टं स्वयम्भुवा।
आश्रमेषु चतुर्ष्वाहुर्दममेवोत्तमं व्रतं। तस्य लिङ्गं प्रवक्ष्यामि येषां समुदयो दमः।
क्षमा धृतिरहिंसा च समता सत्यमार्जवं। इन्द्रियाभिजयो धैर्य्यं मार्द्दवं ह्रीरचापलं।
अकार्पण्यमसंरम्भः सन्तोषः श्रद्दधानता। एतानि यस्य राजेन्द्र स दान्तः पुरुषः स्मृतः।
कामो लोभश्च दर्पश्च मन्युर्निद्रा विकत्थनं। मान ईर्ष्या च शोकश्च नैतद्दान्तो निषेवते।
अजिह्ममशठं शुद्धमेतद्दान्तस्य लक्षणं। अलोलुपस्तथाऽल्पेप्सुः कामानामविचिन्तिता।
समुद्रकल्पः पुरुषः स दान्तः परिकीर्त्तितः। सुवृत्तः शीलसम्पन्नः प्रसन्नात्मात्मविद्बुधः।
प्राप्येह लोके सम्मानं सुगतिं प्रेत्य गच्छति। अभयं यस्य भूतेभ्यः सर्व्वेषामभयं यतः।
स वै परिणतप्रज्ञः प्रख्यातो मनुजोत्तमः। सर्व्वभूतहितो मैत्रस्तस्मान्नोद्विजते जनः।
समुद्र इव गम्भीरः प्रज्ञातृप्तः प्रशाम्यति। कर्म्मणा चरितं पूर्व्वं सद्भिराचरितञ्च यत्।
तदेवास्थाय मोदन्ते दान्ताः शमपरायणाः। नैष्कर्म्म्यं वा समास्थाय ज्ञानतृप्तो जितेन्द्रियः।
कालाकाङ्क्षी चरेल्लोके ब्रह्मभूयाय कल्पते। शकुनीनामिवाकाशे पदं नैवोपलभ्यते।
एवं प्रज्ञानतृप्तस्य मुनेर्व्वर्त्म न दृश्यते। उत्सृज्य वा गृहान् यस्तु मोक्षमेवाभिमन्यते।
लोकास्तेजोमयास्तस्य कल्पन्ते शाश्वता दिवि।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि विदुरवाक्ये द्विषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥
॥ विदुर उवाच ॥ शकुनीनामिहार्थाय पाशं भूमावयोजयत्। कश्चिच्छाकुनिकस्तात पूर्व्वेषामिति शुश्रुम।

तस्मिन्दौ शकुनौ बद्धौ युगपत् सहचारिणौ। तावुपादाय तं पाशं जग्मतुः खचरावुभौ।
तौ विहायसमाक्रान्तौ दृष्ट्वा शाकुनिकस्तदा। अन्वधावदनिर्व्विण्णो येन येन स्म गच्छतः।
तथा तमनुधावन्तं मृगयुं शकुनार्थिनं। आश्रमस्थो मुनिः कश्चिद्ददर्शाथ कृताह्निकः।
तावन्तरीक्षगौ शीघ्रमनुयान्तं महीचरं। श्लोकेनानेन कौरव्य पप्रच्छ स मुनिस्तदा।
विचित्रमिदमाश्चर्य्यं मृगहन् प्रतिभाति मे। प्लवमानौ हि खचरौ पदातिरनुधावसि। २४६०
॥ शाकुनिक उवाच ॥ पाशमेकमुभावेतौ सहितौ हरतो मम। यत्र वै विवदिष्येते तत्र मे वशमेष्यतः।
॥ विदुर उवाच ॥ तौ विवादमनुप्राप्तौ शकुनौ मृत्युसम्मितौ। विगृह्य च सुदुर्ब्बुद्धी पृथिव्यां संनिपेततुः।
तौ युध्यमानौ संरब्धौ मृत्युपाशवशानुगौ। उपसृत्यापरिज्ञातो जग्राह मृगहा तदा।
एवं ये ज्ञातयोऽर्थेषु मिथो गच्छन्ति विग्रहं। तेऽमित्रवशमायान्ति शकुनाविव विग्रहात्।
सम्भोजनं सङ्कथनं सम्प्रश्नोऽथ समागमः। एतानि ज्ञातिकार्य्याणि न विरोधः कदाचन। २४६५
ये स्म काले सुमनसः सर्व्वे वृद्धानुपासते। सिंहगुप्तमिवारण्यमप्रधृष्या भवन्ति ते।
येऽर्थं सततमासाद्य दीना इव समासते। श्रियं ते सम्प्रयच्छन्ति द्विषद्भ्यो भरतर्षभ।
धूमायन्ते व्यपेतानि ज्वलन्ति सहितानि च। धृतराष्ट्रोल्मुकानीव ज्ञातयो भरतर्षभ।
इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि यथादृष्टं गिरौ मया। श्रुत्वा तदपि कौरव्य यथा श्रेयस्तथा कुरु।
वयं किरातैः सहिता गच्छामो गिरिमुत्तरं। ब्राह्मणैर्देवकल्पैश्च विद्याजम्भकवार्त्तिकैः। २४७०
कुञ्जभूतं गिरिं सर्व्वमभितो गन्धमादनं। दीप्यमानौषधिगणं सिद्धगन्धर्व्वसेवितं।
तत्रापश्याम वै सर्व्वे मधुपीतकमाक्षिकं। मरुप्रपाते विषमे निविष्टं कुम्भसम्मितं।
आशीविषै रक्ष्यमाणं कुवेरदयितं भृशं। यत् प्राप्य पुरुषो मर्त्त्योऽप्यमरत्वं नियच्छति।
अचक्षुर्लभते चक्षुर्वृद्धो भवति वै युवा। इति ते कथयन्ति स्म ब्राह्मणा जम्भसाधकाः।
ततः किरातास्तद्दृष्ट्वा प्रार्थयन्तो महीपते। विनेशुर्व्विषमे तस्मिन् ससर्पे गिरिगह्वरे। २४७५
तथैव तव पुत्त्रोऽयं पृथिवीमेक इच्छति। मधु पश्यति सम्मोहात् प्रपातं नानुपश्यति।
दुर्योधनो योद्धुमनाः समरे सव्यसाचिना। नच पश्यामि तेजोऽस्य विक्रमं वा तथाविधं।
एकेन रथमास्थाय पृथिवी येन निर्ज्जिता। भीष्मद्रोणप्रभृतयः सन्त्रस्ताः साधुयायिनः।
विराटनगरे भग्नाः किन्नु तत् विस्मृतं तव। प्रतीक्षमाणो यो वीरः क्षमते वीक्षितं तव।
द्रुपदो मत्स्यराजश्च संक्रुद्धश्च धनञ्जयः। न शेषयेयुः समरे वातयुक्ता इवाग्नयः। २४८०
अङ्के कुरुष्व राजानं धृतराष्ट्र युधिष्ठिरं। युध्यतोर्हि द्वयोर्युद्धे नैकान्तेन भवेज्जयः।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि विदुरवाक्ये त्रिषष्टोऽध्यायः॥ ६३ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ दुर्य्योधन विजानीहि यत् त्वां वक्ष्यामि पुत्त्रक। उत्पथं मन्यसे मार्गमनभिज्ञ इवाध्वग.
पञ्चानां पाण्डुपुत्त्राणां यत्तेजः प्रजिहीर्षसि। पञ्चानामिव भूतानां महतां लोकधारिणां।
युधिष्ठिरं हि कौन्तेयं परं धर्म्ममिहास्थितं। परां गतिमसंप्रेत्य न त्वं जेतुमिहार्हसि।

भीमसेनन्तु कौन्तेयं यस्य नास्ति समो बले । रणान्तकं तर्जयसे महावातमिव द्रुमः ।
सर्व्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं मेरुं शिखरिणामिव । युधि गाण्डीवधन्वानं को नु युध्येत बुद्धिमान् ।
धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः कमिहाद्य न शातयेत् । शत्रुमध्ये शरान् मुञ्चन् देवराडशनीमिव ।
सात्यकिश्चापि दुर्द्धर्षः सम्मतोऽन्धकवृष्णिषु । ध्वंसयिष्यति ते सेनां पाण्डवेयहिते रतः ।
यः पुनः प्रतिमानेन त्रीँल्लोकानतिरिच्यते । तं कृष्णं पुण्डरीकाक्षं को नु युध्येत बुद्धिमान् ।
एकतो ह्यस्य दाराश्च ज्ञातयश्च सबान्धवाः । आत्मा च पृथिवी चेयमेकतश्च धनञ्जयः ।
वासुदेवोऽपि दुर्द्धर्षो यतात्मा यस्य पाण्डवः । अविषह्यं पृथिव्याऽपि तद्बलं यत्र केशवः ।
तिष्ठ तात सतां वाक्ये सुहृदामर्थवादिनां । वृद्धं शान्तनवं भीष्मं तितिक्षस्व पितामहं ।
माञ्च ब्रुवाणं शुश्रूष कुरूणामर्थदर्शिनं । द्रोणं कृपं विकर्णञ्च महाराजञ्च बाह्लिकं ।
एते ह्यपि यथैवाहं मन्तुमर्हसि तांस्तथा । सर्व्वे धर्म्मविदो ह्येते तुल्यस्नेहाश्च भारत ।
यत्तद्विराटनगरे सह भ्रातृभिरग्रतः । उत्सृज्य गाः सुसन्त्रस्तं बलं ते समशीर्य्यत ।
यच्चैव नगरे तस्मिन् श्रूयते महदद्भुतं । एकस्य च बहूनाञ्च पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं ।
अर्ज्जुनस्तु तथाऽकार्षीत् किं पुनः सर्व्व एव ते । सभ्रातॄनभिजानीहि भर्त्याश्च परिपालय ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रः सुयोधनं । पुनरेव महाभागः सञ्जयं पर्य्यपृच्छत ।
ब्रूहि सञ्जय यच्छेषं वासुदेवादनन्तरं । यदर्ज्जुन उवाच त्वां परं कौतूहलं हि मे ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ वासुदेववचः श्रुत्वा कुन्तीपुत्त्रो धनञ्जयः । उवाच काले दुर्द्धर्षो वासुदेवस्य शृण्वतः ।
पितामहं शान्तनवं धृतराष्ट्रञ्च सञ्जय । द्रोणं कृपञ्च कर्णञ्च महाराजञ्च बाह्लिकं ।
द्रौणिञ्च सोमदत्तञ्च शकुनिं चापि सौबलं । दुःशासनं शलञ्चैव पुरुमित्रं विविंशतिं ।
विकर्णं चित्रसेनञ्च जयत्सेनञ्च पार्थिवं । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दुर्म्मुखञ्चापि कौरवं ।
सैन्धवं दुःसहञ्चैव भूरिश्रवसमेव च । भगदत्तञ्च राजानं जलसन्धञ्च पार्थिवं ।
ये चाप्यन्ये पार्थिवास्तत्र योद्धुं समागताः कौरवाणां प्रियार्थं । मुमूर्षवः पाण्डवाग्नौ प्रदीप्ते समानीता धार्त्तराष्ट्रेण होतुं ।
यथान्यायं कौशलं वन्दनञ्च समागता मद्वचनेन वाच्याः । इदं ब्रूयाः सञ्जय राजमध्ये सुयोधनं पापकृतां निधानं ।
अमर्षणं दुर्म्मतिं राजपुत्त्रं पापात्मानं धार्त्तराष्ट्रं सुलुब्धं । सर्व्वं ममैतत् वचनं समग्रं सहामात्यं सञ्जय श्रावयेथाः ।
एवं प्रतिष्ठाप्य धनञ्जयो मां ततोऽर्थवद्धर्म्मवच्चापि वाक्यं । प्रोवाचेदं वासुदेवं समीक्ष्य पार्थो धीमान् लोहितान्तायताक्षः ।
यथाश्रुतं ते वदतो महात्मनो मधुप्रवीरस्य वचः समाहितं । तथैव वाच्यं भवता हि मद्वचः समागतेषु क्षितिपेषु सर्व्वशः ।
महाशराग्नौ रथवायुनोद्धूते धनुःस्रुवेणास्त्रबलापहारिणा । यथा न होमः क्रियते महामृधे समेत्य सर्व्वे प्रयतध्वमादृताः ।

न चेत् प्रयच्छध्वममित्रघातिनो युधिष्ठिरस्यांशमभीप्सितं स्वकं । नयामि वः साश्वपदातिकुञ्जरान् दिशं पितॄणा मशिवां शितैः शरैः ।

ततोऽहमामन्त्र्य तदा धनञ्जयं चतुर्भुजं चैव नमस्य सत्वरः । जवेन सम्प्राप्त इहामरद्युते तवान्तिकं प्रापयितुं वचो महत् ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये पञ्चषष्टोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्य्योधने धार्त्तराष्ट्रे तद्वचो नाभिनन्दति । तूष्णीं भूतेषु सर्व्वेषु समुत्तस्थुर्नरर्षभाः ।

उत्थितेषु महाराज पृथिव्यां सर्व्वराजसु । रहिते सञ्जयं राजा परिप्रष्टुं प्रचक्रमे ।

आशंसमानो विजयं तेषां पुत्त्रवशानुगः । आत्मनश्च परेषाञ्च पाण्डवानाञ्च निश्चयं । २५१५

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गावल्गणे ब्रूहि नः सारफल्गु स्वसेनायां यावदिहास्ति किञ्चित् । त्वं पाण्डवानां निपुणं वेत्थ सर्व्वं कि मेषां ज्यायः किमु तेषां कनीयः ।

त्वमेतयोः सारवित् सर्व्वदर्शी धर्म्मार्थयोर्निपुणो निश्चयज्ञः । स मे पृष्टः सञ्जय ब्रूहि सर्व्वं युध्यमानाः कतरेऽस्मिन् न सन्ति ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ न त्वां ब्रूयां रहिते जातु किञ्चिदसूया हि त्वां प्रविशेत राजन् । आनयस्व पितरं महाव्रतं गान्धारीञ्च महिषीमाजमीढ ।

तौ तेऽसूयां विनयेतां नरेन्द्र धर्म्मज्ञौ तौ निपुणौ निश्चयज्ञौ । तयोस्तु त्वां सन्निधौ तद्वदेयं कृत्स्नं मतं केशवपार्थयोर्यत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तेन च गान्धारी व्यासश्चात्राजगामह । आनीतौ विदुरेणेह सभां शीघ्रं प्रवेशितौ । २५२०

ततस्तन्मतमाज्ञाय सञ्जयस्यात्मजस्य च । अभ्युपेत्य महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।

॥ व्यास उवाच ॥ संपृच्छते धृतराष्ट्राय सञ्जय आचक्ष्व सर्व्वं यावदेषोऽनुयुङ्क्ते । सर्व्वं तावद्वेत्थ तस्मिन् यथावद्याथातथ्यं वासुदेवेऽर्ज्जुने च ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये षडधिकषष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ अर्ज्जुनो वासुदेवश्च धन्विनौ परमार्च्चितौ । कामादन्यत्र सम्भूतौ सर्व्वभावाय सम्मतौ ।

व्यामान्तरं समास्थाय यथायुक्तं मनस्विनः । चक्रं तद्वासुदेवस्य मायया वर्त्तते विभोः ।

सापह्नवं कौरवेषु पाण्डवानां सुसम्मतं । सारासारबलं ज्ञातुं तेजःपुञ्जावभासितं । २५२५

नरकं शम्बरञ्चैव कंसं चैद्यञ्च माधवः । जितवान् घोरसङ्काशान् क्रीडन्निव महाबलः ।

पृथिवीञ्चान्तरीक्षञ्च द्याञ्चैव पुरुषोत्तमः । मनसैव विशिष्टात्मा नयत्यात्मवशं वशी ।

भूयो भूयश्च यद्राजन् पृच्छसे पाण्डवान् प्रति । सारासारं बलं ज्ञातुं तत्समासेन मे शृणु ।

एकतो वा जगत्कृत्स्नमेकतो वा जनार्द्दनः । सारतो जगतः कृत्स्नादतिरिक्तो जनार्द्दनः ।

भस्म कुर्य्याज्जगदिदं मनसैव जनार्द्दनः । नच कृत्स्नं जगच्छक्तं भस्मीकर्त्तुं जनार्द्दनं । २५३०

यतः सत्यं यतो धर्म्मो यतो ह्रीरार्ज्जवं यतः । ततो भवति गोविन्दो यतः कृष्णस्ततो जयः ।

पृथिवीं चान्तरीक्षञ्च दिवञ्च पुरुषोत्तमः । विचेष्टयति भूतात्मा क्रीडन्निव जनार्द्दनः ।

स कृत्वा पाण्डवान् सत्रं लोकं सम्मोहयन्निव । अधर्म्मनिरतान्मूढान् दग्धुमिच्छति ते सुतान् ।
कालचक्रं जगच्चक्रं युगचक्रञ्च केशवः । आत्मयोगेन भगवान् परिवर्त्तयतेऽनिशं ।
कालस्य च हि मृत्योश्च जङ्गमस्थावरस्य च । ईशते भगवानेकः सत्यमेतत् ब्रवीमि ते । २५३५
ईशन्नपि महायोगी सर्व्वस्य जगतो हरिः । कर्म्माण्यारभते कर्त्तुं कीनाश इव वर्द्धनः ।
तेन वञ्चयते लोकान्मायायोगेन केशवः । ये तमेव प्रपद्यन्ते तेन मुह्यन्ति मानवाः ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये सप्तषष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथं त्वं माधवं वेत्थ सर्व्वलोकमहेश्वरं । कथमेनं न वेदाहं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ शृणु राजन्न ते विद्या मम विद्या न हीयते । विद्याहीनस्तमोध्वस्तो नाभिजानासि केशवं । २५४०
विद्यया तात जानामि त्रियुगं मधुसूदनं । कर्त्तारमकृतं देवं भूतानां प्रभवाप्ययं ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गावल्गणेऽत्र का भक्तिर्या ते नित्यं जनार्द्दने । यया त्वमभिजानासि त्रियुगं मधुसूदनं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ मायां न सेवे भद्रं ते न वृथा धर्म्ममाचरे । शुद्धभावंगतो भक्त्या शास्त्राद्वेद्मि जनार्द्दनं ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ दुर्य्योधन हृषीकेशं प्रपद्यस्व जनार्द्दनं । आप्तो नः सञ्जयस्तात शरणं गच्छ केशवं ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ भगवान्देवकीपुत्त्रो लोकांश्चेन्निहनिष्यति । प्रवदन्नर्ज्जुने सख्यं नाहं गच्छेऽद्य केशवं । २५४५
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अर्व्वाक् गान्धारिपुत्त्रस्ते गच्छत्येष सुदुर्म्मतिः । ईर्षुर्दुरात्मा मानी च श्रेयसां वचनातिगः ।
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ ऐश्वर्य्यकामदुष्टात्मन् वृद्धानां शासनातिग । ऐश्वर्य्यजीविते हित्वा पितरं माञ्च बालिश ।
वर्द्धयन् दुर्हृदां प्रीतिं माञ्च शोकेन वर्द्धयन् । निहतो भीमसेनेन स्मर्त्तासि वचनं पितुः ।
॥ व्यास उवाच ॥ प्रियोऽसि राजन् कृष्णस्य धृतराष्ट्र निबोध मे । यस्य ते सञ्जयो दूतो यस्त्वां श्रेयसि योक्ष्यते ।
जानात्येष हृषीकेशं पुराणं यच्च वै परं । शुश्रूषमाणमेकाग्रं मोक्ष्यते महतो भयात् । २५५०
वैचित्रवीर्य्य पुरुषाः क्रोधहर्षसमावृताः । सिता बहुविधैः पाशैर्य्ये न तुष्टाः स्वकैर्धनैः ।
यमस्य वशमायान्ति काममूढाः पुनः पुनः । अन्धनेत्रा यथैवान्धा नीयमानाः स्वकर्म्मभिः ।
एष एकायनः पन्था येन यान्ति मनीषिणः । तं दृष्ट्वा मृत्युमत्येति महांस्तत्र न सज्जति ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अङ्ग सञ्जय मे शंस पन्थानमकुतोभयं । येन गत्वा हृषीकेशं प्राप्नुयां सिद्धिमुत्तमां ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ नाकृतात्मा कृतात्मानं जातु विद्याज्जनार्द्दनं । आत्मनस्तु क्रियोपायो नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् । २५५५
इन्द्रियाणामुदीर्णानां कामत्यागोऽप्रमादतः । अप्रमादोऽविहिंसा च ज्ञानयोनिरसंशयं ।
इन्द्रियाणां यमे यत्तो भव राजन्नतन्द्रितः । बुद्धिश्च ते माच्यवतु नियच्छैनां यतस्ततः ।
एतज्ज्ञानं विदुर्व्विप्रा ध्रुवमिन्द्रियधारणं । एतज्ज्ञानञ्च पन्थाश्च येन यान्ति मनीषिणः ।
अप्राप्यः केशवो राजन्निन्द्रियैरजितैर्नृभिः । आगमाधिगतात् योगात् वशी तत्त्वे प्रसीदति ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये ऽष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ भूयो मे पुण्डरीकाक्षं सञ्जयाचक्ष्व पृच्छतः । नामकर्म्मार्थवित्तात प्राप्नुयां पुरुषोत्तमं । २५६०
॥ सञ्जय उवाच ॥ श्रुतं मे वासुदेवस्य नामनिर्व्वचनं शुभं । यावत्तत्राभिजानेऽहमप्रमेयो हि केशवः ।

वसनात् सर्व्वभूतानां वसुत्वाद्देवयोनितः । वासुदेवस्ततो वेद्यो बृहत्वात् विष्णुरुच्यते ।
मौनाद्ध्यानाच्च योगाच्च विद्धि भारत माधवं । सर्व्वतत्त्वमयत्वाच्च मधुहा मधुसूदनः ।
कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । विष्णुस्तद्भावयोगाच्च कृष्णो भवति सात्वतः ।
पुण्डरीकं परं धाम नित्यमक्षयमव्ययं । तद्भावात् पुण्डरीकाक्षो दस्युत्रासाज्जनार्द्दनः ।
यतः सत्त्वान्न च्यवते यच्च सत्त्वान्न हीयते । सत्त्वतः सात्वतस्तस्मादार्षभाद्वृषभेक्षणः । २५६५
न जायते जनित्राऽयमजस्तस्मादनीकजित् । देवानां स्वप्रकाशत्वात् दमाद्दामोदरो विभुः ।
हर्षात् सुखात् सुखैश्वर्य्यात् हृषीकेशत्वमश्नुते । बाहुभ्यां रोदसी बिभ्रन्महाबाहुरिति स्मृतः ।
अधो न क्षीयते जातु यस्मात्तस्मादधोक्षजः । नराणामयनाच्चापि ततो नारायणः स्मृतः ।
पूरणात् सदनाच्चापि ततोऽसौ पुरुषोत्तमः । असतश्च सतश्चैव सर्व्वस्य प्रभवाप्ययात् ।
सर्व्वस्य च सदा ज्ञानात् सर्व्वमेतं प्रचक्षते । सत्ये प्रतिष्ठितः कृष्णः सत्यमत्र प्रतिष्ठितं । २५७०
सत्यात् सत्यञ्च गोविन्दस्तस्मात् सत्योऽपि नामतः । विष्णुर्व्विक्रमणाद्देवो जयनाज्जिष्णुरुच्यते ।
शाश्वतत्वादनन्तश्च गोविन्दो वेदनात् गवां । अतत्त्वं कुरुते तत्त्वं तेन मोहयते प्रजाः ।
एवंविधो धर्म्मनित्यो भगवान्मधुसूदनः । आगन्ता हि महाबाहुरानृशंस्यार्थमच्युतः ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ चक्षुष्मतां वै स्पृहयामि सञ्जय द्रक्ष्यन्ति ये वासुदेवं समीपे । विभ्राजमानं वपुषा परेण प्रकाशयन्तं प्रदिशो दिशश्च ।
ईरयन्तं भारतीं भारतानामभ्यर्च्चनीयां शङ्करीं सृञ्जयानां । बुभूषद्भिर्ग्रहणीयामनिन्द्यां परासूनामग्रहणीयरूपां । २५७५
समुद्यन्तं सात्वतमेकवीरं प्रणेतारमृषभं यादवानां । निहन्तारं क्षोभणं शात्रवाणां मुष्णन्तञ्च द्विषतां वै यशांसि ।
द्रष्टारो हि कुरवस्तं समेता महात्मानं शत्रुहणं वरेण्यं । ब्रुवन्तं वाचमनृशंसरूपां वृष्णिश्रेष्ठं मोहयन्तं मदीयान् ।
ऋषिं सनातनतमं विपश्चितं वाचः समुद्रं कलशं यतीनां । अरिष्टनेमिं गरुडं सुपर्णं हरिं प्रजानां भुवनस्य धाम ।
सहस्रशीर्षं पुरुषं पुराणमनादिमध्यान्तमनन्तकीर्त्तिं । शुक्रस्य धातारमजञ्च नित्यं परं परेषां शरणं प्रपद्ये ।
त्रैलोक्यनिर्म्माणकरं जनित्रं देवासुराणामथ नागरक्षसां । नराधिपानां विदुषां प्रधानमिन्द्रानुजं तं शरणं प्रपद्ये । २५८०
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि यानसन्धिपर्व्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ समाप्तञ्च यानसन्धिपर्व्व ॥

॥ अथ भगवद्यानपर्व्व ॥ ९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सञ्जये प्रतियाते तु धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । अभ्यभाषत दाशार्हमृषभं सर्व्वसात्वतां ।
अयं स कालः सम्प्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल । न च त्वदन्यं पश्यामि यो न आपत्सु तारयेत् ।
त्वां हि माधवमाश्रित्य निर्भया मोहदर्पितं । धार्त्तराष्ट्रं सहामात्यं स्वमंशमनुयुङ्क्ष्महे ।
यथा हि सर्व्वास्वापत्सु पासि वृष्णीनरिन्दम । तथा ते पाण्डवा रक्ष्याः पाह्यस्मान्महतो भयात् ।
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अयमस्मि महाबाहो ब्रूहि यत्ते विवक्षितं । करिष्यामि हि तत् सर्व्वं यत् त्वं वक्ष्यसि भारत । २५८५

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं ते धृतराष्ट्रस्य सपुत्रस्य चिकीर्षितं। एतद्धि सकलं कृष्ण सञ्जयो मां यदब्रवीत्।
तन्मतं धृतराष्ट्रस्य सोऽस्यात्मा विवृतान्तरः। यथोक्तं दूत आचष्टे वध्यः स्यादन्यथा ब्रुवन्।
अप्रदानेन राज्यस्य शान्तिमस्मासु मार्गति। लुब्धः पापेन मनसा चरन्नसममात्मनः।
यत्तत् द्वादशवर्षाणि वनेष्वध्युषिता वयं। छद्मना शरदञ्चैकां धृतराष्ट्रस्य शासनात्।
स्थाता नः समये तस्मिन् धृतराष्ट्र इति प्रभो। नाहास्म समयं कृष्ण तद्धि नो ब्राह्मणा विदुः। २५९०
वृद्धो राजा धृतराष्ट्रः स्वधर्मं नानुपश्यति। वश्यत्वात् पुत्रगृद्धित्वान्मन्दस्यान्वेति शासनं।
सुयोधनमते तिष्ठन् राजाऽस्मासु जनार्द्दन। मिथ्या चरति लुब्धः सन् चरन् हि प्रियमात्मनः।
इतो दुःखतरं किन्नु यदहं मातुरन्ततः। संविधातुं न शक्नोमि मित्राणां वा जनार्द्दन।
काशिभिश्चेदिपाञ्चालैर्मत्स्यैश्च मधुसूदन। भवता चैव नाथेन पञ्च ग्रामा वृता मया।
अविस्थलं वृकस्थलं माकन्दी वारणावतं। अवसानञ्च गोविन्द कञ्चिदेवात्र पञ्चमं। २५९५
पञ्च नस्तात दीयन्तां ग्रामा वा नगराणि वा। वसेम सहिता येषु मा च नो भरता नशन्।
न च तानपि दुष्टात्मा धार्त्तराष्ट्रोऽनुमन्यते। स्वाम्यमात्मनि मत्वाऽसावतो दुःखतरन्नु किं।
कुले जातस्य वृद्धस्य परवित्तेषु गृध्यतः। लोभः प्रज्ञानमाहन्ति प्रज्ञा हन्ति हता ह्रियं।
ह्रीर्हता बाधते धर्मं धर्मो हन्ति हतः श्रियं। श्रीर्हता पुरुषं हन्ति पुरुषस्याधनं वधः।
अधनाद्धि निवर्त्तन्ते ज्ञातयः सुहृदो द्विजाः। अपुष्पादफलात् वृक्षात् यथा कृष्ण पतत्रिणः। २६००
एतच्च मरणं तात यदस्मात् पतितादिव। ज्ञातयो विनिवर्त्तन्ते प्रेतसत्त्वादिवासवः।
नातः पापीयसीं काञ्चिदवस्थां शम्बरोऽब्रवीत्। यत्र नैवाद्य न प्रातर्भोजनं प्रतिदृश्यते।
धनमाहुः परं धर्मं धने सर्वं प्रतिष्ठितं। जीवन्ति धनिनो लोके मृता ये त्वधना नराः।
ये धनादपकर्षन्ति नरं स्वबलमाश्रिताः। ते धर्ममर्थं कामञ्च प्रमथ्नन्ति नरञ्च तं।
एतामवस्थां प्राप्यैके मरणं वव्रिरे जनाः। ग्रामायैके वनायैके नाशायैके प्रवव्रजुः। २६०५
उन्मादमेके पुष्यन्ति यान्त्यन्ये द्विषतां वशं। दास्यमेके च गच्छन्ति परेषामर्थहेतुना।
आपदेवास्य मरणात् पुरुषस्य गरीयसी। श्रियो विनाशस्तद्ध्यस्य निमित्तं धर्मकामयोः।
यदस्य धर्म्यं मरणं शाश्वतं लोकवर्त्म तत्। समन्तात् सर्व्वभूतानां न तदत्येति कश्चन।
न तथा बाध्यते कृष्ण प्रकृत्या निर्धनो जनः। यथा भद्रां श्रियं प्राप्य तया हीनः सुखैधितः।
स तदात्मापराधेन सम्प्राप्तो व्यसनं महत्। सेन्द्रान् गर्हयते देवान्नात्मानञ्च कथञ्चन। २६१०
न चास्य सर्व्वशास्त्राणि प्रभवन्ति निवर्हणे। सोऽभिक्रुध्यति भृत्यानां सुहृदश्चाभ्यसूयति।
तन्तदा मन्युरेवैति स भूयः सम्प्रमुह्यति। स मोहवशमापन्नः क्रूरं कर्म्म निषेवते।
पापकर्म्मतया चैव सङ्करं तेन पुष्यति। सङ्करो नरकायैव सा काष्ठा पापकर्म्मणां।
न चेत् प्रबुध्यते कृष्ण नरकायैव गच्छति। तस्य प्रबोधः प्रज्ञैव प्रज्ञाचक्षुर्न रिष्यति।
प्रज्ञालाभे हि पुरुषः शास्त्राण्येवान्ववेक्षते। शास्त्रनित्यः पुनर्धर्मं तस्य ह्रीरङ्गमुत्तमं। २६१५

ह्रीमान् हि पापं प्रद्वेष्टि तस्य श्रीरभिवर्द्धते । श्रीमान् स यावद्भवति तावद्भवति पूरुषः ।
धर्म्मनित्यः प्रशान्तात्मा कार्य्ययोगवहः सदा । नाधर्म्मे कुरुते बुद्धिं न च पापे प्रवर्त्तते ।
अह्रीको वा विमूढो वा नैव स्त्री न पुनः पुमान् । नास्याधिकारो धर्म्मेऽस्ति यथा शूद्रस्तथैव सः ।
ह्रीमान् नमति देवांश्च पितॄनात्मानमेव च । तेनाऽमृतत्वं व्रजति सा काष्ठा पुण्यकर्म्मणां ।
तदिदं मयि ते दृष्टं प्रत्यक्षं मधुसूदन । यथा राज्यात् परिभ्रष्टो वसामि वसतीरिमाः ।
ते वयं न श्रियं हातुमलं न्यायेन केनचित् । अत्र नो यतमानानां वधश्चेदपि साधु तत् ।
तत्र नः प्रथमः कल्पो यद्वयं ते च माधव । प्रशान्ताः समभूताश्च श्रियं तामश्नुवीमहि ।
तत्रैषा परमा काष्ठा रौद्रकर्म्मक्षयोदया । यद्वयं कौरवान् हत्वा तानि राष्ट्राण्यवाप्नुमः ।
ये पुनः स्युरसम्बद्धा अनार्य्याः कृष्ण शत्रवः । तेषामप्यवधः कार्य्यः किं पुनर्ये स्युरीदृशाः ।
ज्ञातयश्चैव भूयिष्ठाः सहाया गुरवश्च नः । तेषां वधोऽतिपापीयान् किं नु युद्धेऽस्ति शोभनं ।
पापः क्षत्रियधर्म्मोऽयं वयञ्च क्षत्रबान्धवाः । स नोऽस्वधर्म्मो धर्म्मो वा वृत्तिरन्या विगर्हिता ।
शूद्रः करोति शुश्रूषां वैश्या विपणिजीविकां । वयं वधेन जीवामः कपालं ब्राह्मणैर्वृतं ।
क्षत्रियान् क्षत्रियो हन्ति मत्स्यो मत्स्येन जीवति । श्वा श्वानं हन्ति दाशार्ह पश्य धर्म्मो यथा गतः ।
युद्धे कृष्ण कलिर्नित्यं प्राणाः सीदन्ति संयुगे । बलन्तु नीतिमाधाय युद्धे जयपराजयौ ।
नात्मच्छन्देन भूतानां जीवितं मरणं तथा । नाप्यकाले सुखं प्राप्यं दुःखं वाऽपि यदूत्तम ।
एको ह्यपि बहून् हन्ति घ्नन्त्येकं बहवोऽप्युत । शूरं कापुरुषो हन्ति अयशस्वी यशस्विनं ।
जयो नैवोभयोर्दृष्टो नोभयोश्च पराजयः । तथैवापचयो दृष्टो व्यपयाने क्षयव्ययौ ।
सर्व्वथा वृजिनं युद्धं को घ्नन्न प्रतिहन्यते । हतस्य च हृषीकेश समौ जयपराजयौ ।
पराजयश्च मरणात् मन्ये नैव विशिष्यते । यस्य स्याद्विजयः कृष्ण तस्याऽप्यपचयो ध्रुवं ।
अन्ततो दयितं घ्नन्ति केचिदप्यपरे जनाः । तस्याङ्ग बलहीनस्य पुत्रान् भ्रातॄनपश्यतः ।
निर्व्वेदो जीविते कृष्ण सर्व्वतश्चोपजायते । ये ह्येव धीरा ह्रीमन्त आर्य्याः करुणवेदिनः ।
त एव युद्धे हन्यन्ते यवीयान्मुच्यते जनः । हत्वाऽप्यनुशयो नित्यं परानपि जनार्द्दन ।
अनुबन्धश्च पापोऽत्र शेषश्चाप्यवशिष्यते । शेषो हि बलमासाद्य न शेषमवशेषयेत् ।
सर्व्वोच्छेदे च यतते वैरस्यान्तविधित्सया । जयो वैरं प्रसृजति दुःखमास्ते पराजितः
सुखं प्रशान्तः स्वपिति हित्वा जयपराजयौ । जातवैरश्च पुरुषो दुःखं स्वपिति नित्यदा ।
अनिर्वृतेन मनसा ससर्प इव वेश्मनि । उत्सादयति यः सर्व्वं यशसा स विमुच्यते ।
अकीर्त्तिं सर्व्वभूतेषु शाश्वतीं स नियच्छति । नहि वैराणि शाम्यन्ति दीर्घकालं धृतान्यपि ।
आख्यातारश्च विद्यन्ते पुमांश्चेद्विद्यते कुले । नचापि वैरं वैरेण केशव व्युपशाम्यति ।
हविषाऽग्निर्यथा कृष्ण भूय एवाभिवर्द्धते । अतोऽन्यथा नास्ति शान्तिर्नित्यमन्तरमन्ततः ।
अन्तरं लिप्समानानामयं दोषो निरन्तरः । पौरुषेयो हि बलवानाधिर्हृदयबाधनः ।

तस्य त्यागेन वा शान्तिर्मरणेनापि वा भवेत्। अथ वा मूलघातेन द्विषतां मधुसूदन।
फलनिर्वृत्तिरिद्धा स्यात्तन्नृशंसतरं भवेत्। या तु त्यागेन शान्तिः स्यात्तदृते वध एव सः।
संशयाच्च समुच्छेदाद् द्विषतामात्मनस्तथा। न च त्यक्तुं तदिच्छामो न चेच्छामः कुलक्षयं।
अत्र या प्रणिपातेन शान्तिः सैव गरीयसी। सर्व्वथा यतमानानामयुद्धमभिकाङ्क्षतां।
सान्त्वे प्रतिहते युद्धं प्रसिद्धं नापराक्रमः। प्रतिघातेन सान्त्वस्य दारुणं सम्प्रवर्त्तते। २६१०
तच्छुनामिव सम्पाते पण्डितैरुपलक्षितं। लाङ्गूलचालनं क्ष्वेडा प्रतिवाचो विवर्त्तनं।
दन्तदर्शनमारावस्ततो युद्धं प्रवर्त्तते। तत्र यो बलवान् कृष्ण जित्वा सोऽत्ति तदामिषं।
एवमेव मनुष्येषु विशेषो नास्ति कश्चन। सर्व्वथा त्वेतदुचितं दुर्ब्बलेषु बलीयसां।
अनादरो विरोधश्च प्रणिपाती हि दुर्ब्बलः। पिता राजा च वृद्धश्च सर्व्वथा मानमर्हति।
तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च धृतराष्ट्रो जनार्द्दन। पुत्रस्नेहश्च बलवान् धृतराष्ट्रस्य माधव। २६१५
स पुत्रवशमापन्नः प्रणिपातं प्रहास्यति। तत्र किं मन्यसे कृष्ण प्राप्तकालमनन्तरं।
कथमर्थाच्च धर्म्माच्च न हीयेमहि माधव। ईदृशे ह्यर्थकृच्छ्रेऽस्मिन् कमन्यं मधुसूदन।
उपसम्प्रष्टुमिच्छामि त्वामृते पुरुषोत्तम। प्रियश्च प्रियकामश्च गतिज्ञः सर्व्वकर्म्मणां।
को हि कृष्णास्ति नस्त्वादृक् सर्व्वनिश्चयतत्त्ववित्।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच धर्म्मराजं जनार्द्दनः। उभयोरेव वामर्थे यास्यामि कुरुसंसदं। २६२०
शमं तत्र लभेयं चेद् युष्मदर्थमहापयन्। पुण्यं मे सुमहद्राजंश्चरितं स्यान्महाफलं।
मोचयेयं मृत्युपाशात् संरब्धान् कुरुसृञ्जयान्। पाण्डवान् धार्त्तराष्ट्रांश्च सर्व्वांश्च पृथिवीमिमां।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न ममैतन्मतं कृष्ण यत्त्वं यायाः कुरून् प्रति। सुयोधनः सूक्तमपि न करिष्यति ते वचः।
समेतं पार्थिवं क्षत्रं दुर्य्योधनवशानुगं। तेषां मध्यावतरणं तव कृष्ण न रोचये।
न हि नः प्रीणयेद् द्रव्यं न देवत्वं कुतः सुखं। न च सर्व्वामरैश्वर्य्यं तव द्रोहेण माधव। २६२५
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ जानाम्येतां महाराज धार्त्तराष्ट्रस्य पापतां। अवाच्यास्तु भविष्यामः सर्व्वलोके महीक्षितां।
न चापि मम पर्य्याप्ताः सहिताः सर्व्वपार्थिवाः। क्रुद्धस्य संयुगे स्थातुं सिंहस्येवेतरे मृगाः।
अथ चेत्ते प्रवर्त्तेरन् मयि किञ्चिदसाम्प्रतं। निर्द्दहेयं कुरून् सर्व्वानिति मे धीयते मतिः।
न जातु गमनं तत्र भवेत् पार्थ निरर्थकं। अर्थप्राप्तिः कदाचित्स्यादन्ततो वाऽप्यवाच्यता।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यत्तुभ्यं रोचते कृष्ण स्वस्ति प्राप्नुहि कौरवान्। कृतार्थं स्वस्तिमन्तं त्वां द्रक्ष्यामि पुनरागतं। २६३०
विष्वक्सेन कुरून् गत्वा भारतान् शमयेः प्रभो। यथा सर्व्वे सुमनसः सह स्यामः सुचेतसः।
भ्राता चासि सखा चासि बीभत्सोर्मम च प्रियः। सौहृदेनाविशङ्क्योऽसि स्वस्ति प्राप्नुहि भूतये।
अस्मान् वेत्थ परान् वेत्थ वेत्थार्थान् वेत्थ भाषितुं। यद्यदस्मद्धितं कृष्ण तत्तद्वाच्यः सुयोधनः।
यद्यद्धर्म्मेण संयुक्तमुपपद्येद्धितं वचः। तत्तत् केशव भाषेथाः सान्त्वं वा यदि वेतरत्।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि युधिष्ठिरवाक्ये एकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सञ्जयस्य श्रुतं वाक्यं भवतश्च श्रुतं मया। सर्व्वं जानाम्यभिप्रायं तेषाञ्च भवतश्च यः। २९७५
तव धर्म्माश्रिता बुद्धिस्तेषां वैराश्रया मतिः। यदयुद्धेन लभ्येत तत्ते बहुमतं भवेत्।
न चैतन्नैष्ठिकं कर्म्म क्षत्रियस्य विशाम्पते। आहुराश्रमिणः सर्व्वे न भैक्षं क्षत्रियश्चरेत्।
जयो वधो वा संग्रामे धात्रा दिष्टः सनातनः। स्वधर्म्मः क्षत्रियस्यैष कार्पण्यं न प्रशस्यते।
न हि कार्पण्यमास्थाय शक्या वृत्तिर्युधिष्ठिर। विक्रमस्व महाबाहो जहि शत्रून् परन्तप।
अतिगृद्धाः कृतस्नेहा दीर्घकालं सहोषिताः। कृतमित्राः कृतबला धार्त्तराष्ट्राः परन्तप। २९८०
न पर्य्यायोऽस्ति यत् साम्यं त्वयि कुर्य्युर्विशाम्पते। बलवत्तां हि मन्यन्ते भीष्मद्रोणकृपादिभिः।
यावच्च मार्द्दवेनैतान् राजन्नुपचरिष्यसि। तावदेते हरिष्यन्ति तव राज्यमरिन्दम।
नानुक्रोशान्न कार्पण्यान्न च धर्म्मार्थकारणात्। अलं कर्त्तुं धार्त्तराष्ट्रास्तव काममरिन्दम।
एतदेव निमित्तं ते पाण्डवास्तु यथा त्वयि। नान्वतप्यन्त कौपीनं तावत् कृत्वाऽपि दुष्करं।
पितामहस्य द्रोणस्य विदुरस्य च धीमतः। ब्राह्मणानाञ्च साधूनां राज्ञश्च नगरस्य च। २९८५
पश्यतां कुरुमुख्यानां सर्व्वेषामेव तत्त्वतः। दानशीलं मृदुं दान्तं धर्म्मशीलमनुव्रतं।
यत्त्वामुपधिना राजन् द्यूते वञ्चितवांस्तदा। न चापत्रपते तेन नृशंसः स्वेन कर्म्मणा।
तथाशीलसमाचारे राजन् मा प्रणयं कृथाः। वध्यास्ते सर्व्वलोकस्य किं पुनस्तव भारत।
वाग्भिस्त्वप्रतिरूपाभिरतुदत् त्वां सहानुजं। श्लाघमानः प्रहृष्टः सन् भ्रातृभिः सह भारत।
एतावत् पाण्डवानां हि नास्ति किञ्चिदिह स्वकं। नामधेयञ्च गोत्रञ्च तदप्येषां न शिष्यते। २९९०
कालेन महता चैषां भविष्यति पराभवः। प्रकृतिं ते भजिष्यन्ति नष्टप्रकृतयो मयि।
दुःशासनेन पापेन तदा द्यूते प्रवर्त्तिते। अनाथवत्तदा देवी द्रौपदी सुदुरात्मना।
आकृष्य केशे रुदती सभायां राजसंसदि। भीष्मद्रोणप्रमुखतो गौरिति व्याहृता मुहुः।
भवता वारिताः सर्व्वे भ्रातरो भीमविक्रमाः। धर्म्मपाशनिबद्धाश्च न किञ्चित् प्रतिपेदिरे।
एताश्चान्याश्च परुषा वाचः स समुदीरयन्। श्लाघते ज्ञातिमध्ये स्म त्वयि प्रव्रजिते वनं। २९९५
ये तत्रासन् समानीतास्ते दृष्ट्वा त्वामनागसं। अश्रुकण्ठा रुदन्तश्च सभायामासते तदा।
न चैनमभ्यनन्दंस्ते राजानो ब्राह्मणैः सह। सर्व्वे दुर्य्योधनं तत्र निन्दन्ति स्म सभासदः।
कुलीनस्य च या निन्दा वधो वाऽमित्रकर्षण। महागुणो वधो राजन्न तु निन्दा कुजीविका।
तदैव निहतो राजन् यदैव निरपत्रपः। निन्दितश्च महाराज पृथिव्यां सर्व्वराजभिः।
ईषत्कार्य्यो वधस्तस्य यस्य चारित्रमीदृशं। प्रस्कन्दन् प्रतिस्तब्धश्छिन्नमूल इव द्रुमः। ३०००
वध्यः सर्प इवानार्य्यः सर्व्वलोकस्य दुर्म्मतिः। जह्येनं त्वममित्रघ्न मा राजन् विचिकित्सिथाः।
सर्व्वथा त्वत्क्षमं चैतद्रोचते च ममानघ। यत्त्वं पितरि भीष्मे च प्रणिपातं समाचरेः।
अहन्तु सर्व्वलोकस्य गत्वा छेत्स्यामि संशयं। येषामस्ति द्विधाभावो राजन् दुर्य्योधनं प्रति।
मध्ये राज्ञामहं तत्र प्रातिपौरुषिकान् गुणान्। तव सङ्कीर्त्तयिष्यामि ये च तस्य व्यतिक्रमाः।

ब्रुवतस्तच्च मे वाक्यं धर्म्मार्थसहितं हितं । निशम्य पार्थिवाः सर्व्वे नाना जनपदेश्वराः । २००५
त्वयि सम्प्रतिपत्स्यन्ते धर्म्मात्मा सत्यवागिति । तस्मिंश्चाधिगमिष्यन्ति यथा लोभादवर्त्तत ।
गर्हयिष्यामि चैवैनं पौरजानपदेष्वपि । वृद्धबालानुपादाय चातुर्व्वर्ण्ये समागते ।
शमं वै याचमानस्त्वं नाधर्म्मं तत्र लप्स्यसे । कुरून् विगर्हयिष्यन्ति धृतराष्ट्रञ्च पार्थिवाः ।
तस्मिंल्लोकपरित्यक्ते किं कार्य्यमवशिष्यते । हते दुर्य्योधने राजन् यदन्यत् क्रियतामिति ।
यात्वा चाहं कुरून् सर्व्वान् युष्मदर्थमहापयन् । यतिष्ये प्रशमं कर्त्तुं लक्षयिष्ये च चेष्टितं । २०१०
कौरवाणां प्रवृत्तिञ्च गत्वा युद्धाधिकारिकीं । निशम्य विनिवर्त्तिष्ये जयाय तव भारत ।
सर्व्वथा युद्धमेवाहमाशंसामि परैः सह । निमित्तानि हि सर्व्वाणि यथा प्रादुर्भवन्ति वै ।
मृगाः शकुन्ताश्च नदन्ति घोरं हस्त्यश्वमुख्येषु निशामुखेषु । घोराणि रूपाणि तथैव चाग्निर्वर्णान् बहून् पुष्यति घोररूपान् ।
मनुष्यलोकक्षयकृत्सुघोरो नो चेदनुप्राप्त इवान्तकः स्यात् । शस्त्राणि यन्त्रं कवचान् रथांश्च नागान् ध्वजांश्च प्रतिपादयित्वा ।
योधाश्च सर्व्वे कृतनिश्चयास्ते भवन्तु हस्त्यश्वरथेषु युक्ताः । सांग्रामिकं ते यदुपार्ज्जनीयं सर्व्वं समग्रं कुरु तन्नरेन्द्र । २०१५
दुर्य्योधनो नह्यलमद्य दातुं जीवंस्तवैतन्नृपतेः कथञ्चित् । यत्ते पुरस्तादभवत् समृद्धं द्यूते जितं पाण्डवमुख्यराज्यं ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कृष्णवाक्ये द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ भीमसेन उवाच ॥ यथा यथैव शान्तिः स्यात् कुरूणां मधुसूदन । तथा तथैव भाषेथा मा स्म युद्धेन भीषयेः ।
अमर्षी आत्तसंरम्भः श्रेयोद्वेषी महामनाः । नोग्रं दुर्य्योधनो वाच्यः साम्नैवैनं समाचरेः ।
प्रकृत्या पापसत्त्वश्च तुल्यचेतास्तु दस्युभिः । ऐश्वर्य्यमदमत्तश्च कृतवैरश्च पाण्डवैः ।
अदीर्घदर्शी निष्ठुरी क्षेप्ता क्रूरपराक्रमः । दीर्घमन्युरनेयश्च पापात्मा निकृतिप्रियः । २०२०
म्रियेतापि न भज्येत नैव जह्यात् स्वकं मतं । तादृशेन शमः कृष्ण मन्ये परमदुष्करः ।
सुहृदामप्यवाचीनस्त्यक्तधर्म्मा प्रियानृतः । प्रतिहन्त्येव सुहृदां वाचश्चैव मनांसि च ।
स मन्युवशमापन्नः स्वभावं दुष्टमाश्रितः । स्वभावात् पापमभ्येति तृणैश्छन्न इवोरगः ।
दुर्य्योधनो हि यत्सैन्यः सर्व्वदा विदितस्तव । यच्छीलो यत्स्वभावश्च यद्बलो यत्पराक्रमः ।
पुरा प्रसन्नाः कुरवः सहपुत्रास्तथा वयं । इन्द्रज्येष्ठा इवाभूम मोदमानाः सबान्धवाः । २०२५
दुर्य्योधनस्य क्रोधेन भारता मधुसूदन । धक्ष्यन्ते शिशिरापाये वनानीव हुताशनैः ।
अष्टादशेमे राजानः प्रख्याता मधुसूदन । ये समुच्चिच्छिदुर्ज्ञातीन् सुहृदश्च सबान्धवान् ।
असुराणां समृद्धानां ज्वलतामिव तेजसा । पर्य्यायकाले धर्म्मस्य प्राप्ते कलिरजायत ।
हैहयानामुदावर्त्तो नीपानां जनमेजयः । बहुलस्तालजङ्घानां कृमीणामुद्धतो वसुः ।
अजबिन्दुः सुवीराणां सुराष्ट्राणां रुषर्द्धिकः । अर्कजश्च बलीहानां चीनानां धौतमूलकः । २०३०
हयग्रीवो विदेहानां वरयुश्च महौजसां । बाहुः सुन्दरवंशानां दीप्ताक्षाणां पुरूरवाः ।
सहजश्चेदिमत्स्यानां प्रवीराणां वृषध्वजः । धारणश्चन्द्रवत्सानां मुकुटानां विगाहनः ।
शमश्च नन्दिवेगानामित्येते कुलपांसनाः । युगान्ते कृष्ण सम्भूताः कुलेषु पुरुषाधमाः ।

अभ्ययं नः कुरूणां स्याद्युगान्ते कालसंभृतः। दुर्य्योधनः कुलाङ्गारो जघन्यः पापपूरुषः।
तस्मान्मृदु शनैर्ब्रूया धर्म्मार्थसहितं हितं। कामानुबन्धबहुलं नोग्रमुग्रपराक्रम। २७३५
अपि दुर्य्योधनं कृष्ण सर्व्वे वयमधश्चराः। नीचैर्भूत्वानुयास्यामो मा स्म नो भरता नशन्।
अप्युदासीनवृत्तिः स्याद्यथा नः कुरुभिः सह। वासुदेव तथा कार्य्यं न कुरूननयः स्पृशेत्।
वाच्यः पितामहो वृद्धो ये च कृष्ण सभासदः। भ्रातॄणामस्तु सौभ्रात्रं धार्त्तराष्ट्रः प्रशाम्यतां।
अहमेतद्ब्रवीम्येवं राजा चैव प्रशंसति। अर्ज्जुनो नैव युद्धार्थी भूयसी हि दयाऽर्ज्जुने।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भीमवाक्ये द्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ एतच्छ्रुत्वा महाबाहुः केशवः प्रहसन्निव। अभूतपूर्व्वं भीमस्य मार्द्दवोपहितं वचः। २७४०
गिरेरिव लघुत्वं तच्छीतत्वमिव पावके। मत्वा रामानुजः शौरिः शार्ङ्गधन्वा वृकोदरं।
सन्तेजयंस्तदा वाग्भिर्मातरिश्वेव पावकं। उवाच भीममासीनं कृपयाऽभिपरिप्लुतं।
॥ श्रीभगवानुवाच॥ त्वमन्यदा भीमसेन युद्धमेव प्रशंससि। वधाभिनन्दिनः क्रूरान् धार्त्तराष्ट्रान्निमर्द्दिषुः।
न च स्वपिषि जागर्षि न्युब्जः शेषे परन्तप। घोरामशान्तां रुशतीं सदा वाचं प्रभाषसे।
निःश्वसन्नग्निवर्णेन सन्तप्तः स्वेन मन्युना। अप्रशान्तमना भीम सधूम इव पावकः। २७४५
एकान्ते निःश्वसन् शेषे भारार्त्त इव दुर्ब्बलः। अपि त्वां केचिदुन्मत्तं मन्यन्तेऽतद्विदो जनाः।
आरुज्य वृक्षान्निर्मूलान् गजः परिरुजन्निव। निघ्नन् पद्भिः क्षितिं भीम निःश्वसन् परिधावसि।
नास्मिन् जनेन रमसे रहः क्षिपसि पाण्डव। नान्यन्निशि दिवा चापि कदाचिदभिनन्दसि।
अकस्मात् स्मयमानश्च रहस्यास्से रुदन्निव। जान्वोर्मूर्द्धानमाधाय चिरमास्से प्रमीलितः।
भ्रूकुटिञ्च पुनः कुर्व्वन्नोष्ठौ च विदशन्निव। अभीक्ष्णं दृश्यसे भीम सर्व्वं तन्मन्युकारितं। २७५०
यथा पुरस्तात् सविता दृश्यते शुक्रमुच्चरन्। यथा च पश्चान्निर्मुक्तो ध्रुवं पर्य्येति रश्मिमान्।
तथा सत्यं ब्रवीम्येतन्नास्ति तस्य व्यतिक्रमः। हन्ताऽहं गदयाऽभ्येत्य दुर्य्योधनममर्षणं।
इति स्म मध्ये भ्रातॄणां सत्येनालभसे गदां। तस्य ते प्रशमे बुद्धिर्धीयतेऽद्य परन्तप।
अहो युद्धाभिकाङ्क्षाणां युद्धकाल उपस्थिते। चेतांसि विप्रतीपानि यत्त्वां भीर्भीम विन्दति।
अहो पार्थ निमित्तानि विपरीतानि पश्यसि। स्वप्नान्ते जागरान्ते च तस्मात् प्रशममिच्छसि। २७५५
अहो नाशंससे किञ्चित् पुंस्त्वं क्लीब इवात्मनि। कश्मलेनाभिपन्नोऽसि तेन ते विकृतं मनः।
उद्वेपते ते हृदयं मनस्ते प्रतिषीदति। ऊरुस्तम्भगृहीतोऽसि तस्मात् प्रशममिच्छसि।
अनित्यं किल मर्त्यस्य चित्तं पार्थ चलाचलं। वातवेगप्रचलिता अष्ठीला शाल्मलेरिव।
तवैषा विकृता बुद्धिर्गवां वागिव मानुषी। मनांसि पाण्डुपुत्राणां मज्जयत्यप्लवानिव।
इदं मे महदाश्चर्य्यं पर्व्वतस्येव सर्पणं। यदीदृशं प्रभाषेथा भीमसेनासमं वचः। २७६०
स दृष्ट्वा स्वानि कर्म्माणि कुले जन्म च भारत। उत्तिष्ठस्व विषादं मा कृथा वीर स्थिरो भव।

न चैतदनुरूपं ते यत्ते ग्लानिररिन्दम। यदोजसा न लभते क्षत्रियो न तदश्नुते।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि श्रीकृष्णवाक्ये चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथोक्तो वासुदेवेन नित्यमन्युरमर्षणः। सदश्ववत् समाधावत् बभाषे तदनन्तरं।
॥ भीमसेन उवाच ॥ अन्यथा मां चिकीर्षन्तमन्यथा मन्यसे ऽच्युत। प्रणीतभावमत्यर्थं युधि सत्यपराक्रम।
वेत्थ दाशार्ह स त्वं मे दीर्घकालं सहोषितः। उत वा मानुजानासि प्लवन् ह्रद इवाप्लवं।
तस्मादनभिरूपाभिर्व्वाग्भिर्मां त्वं समर्च्छसि। कथं हि भीमसेनं मां जानन् कश्चन माधव।
ब्रूयादप्रतिरूपाणि यथा मां वक्तुमर्हसि। तस्मादिदं प्रवक्ष्यामि वचनं वृष्णिनन्दन।
आत्मनः पौरुषञ्चैव बलञ्च न समं परैः। सर्व्वथाऽनार्य्यकर्म्मैतत् प्रशंसा स्वयमात्मनः।
अतिवादापविद्धस्तु वक्ष्यामि बलमात्मनः। पश्येमे रोदसी कृष्ण ययोरासन्निमाः प्रजाः।
अचले चाप्रतिष्ठे वा ऽप्यनन्ते सर्व्वमातरौ। यदीमे सहसा क्रुद्धे समेयातां शिले इव।
अहमेते निगृह्णीयां बाहुभ्यां सचराचरे। पश्यैतदन्तरं बाह्वोर्म्महापरिघयोरिव।
य एतत् प्राप्य मुच्येत न तं पश्यामि पूरुषं। हिमवांश्च समुद्रश्च वज्री वा बलभित् स्वयं।
मयाऽभिपन्नं त्रायेरन् बलमास्थाय न त्रयः। युद्धार्हान् क्षत्रियान् सर्व्वान् पाण्डवेष्वाततायिनः।
अधःपादतलेनैतानधितिष्ठामि भूतले। न हि त्वं नाभिजानासि मम विक्रममच्युत।
यथा मया विनिर्ज्जित्य राजानो वशगाः कृताः। अथ चेन्मां न जानासि सूर्य्यस्येवोद्यतः प्रभां।
विगाढे युधि सम्बाधे वेत्स्यसे मां जनार्द्दन। परुषैराक्षिपसि त्वं व्रणं पूतिमिवोन्नयन्।
यथामति ब्रवीम्येतत् विद्धि मामधिकं ततः। द्रष्टासि युधि सम्बाधे प्रवृत्ते वैशसेऽहनि।
मया प्रणुन्नान् मातङ्गान् रथिनः सादिनस्तथा। तथा नराभिक्रुद्धं निघ्नन्तं क्षत्रियर्षभान्।
द्रष्टा मां त्वञ्च लोकश्च विकर्षन्तं वराचरान्। न मे सीदन्ति मज्जानो न ममोद्वेपते मनः।
सर्व्वलोकादभिक्रुद्धान्न भयं विद्यते मम। किन्तु सौहृदमेवैतत् कृपया मधुसूदन।
सर्व्वांस्तितिक्षे संक्लेशान्मास्म नो भरता नशन्।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भीमवाक्ये पञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भावं जिज्ञासमानोऽहं प्रणयादिदमब्रुवं। न चाक्षेपान्न पाण्डित्यान्न क्रोधान्न विवक्षया।
वेदाहं तव माहात्म्यमुत ते वेद यद्बलं। उत ते वेद कर्म्माणि न त्वां परिभवाम्यहं।
यथा चात्मनि कल्याणं सम्भावयसि पाण्डव। सहस्रगुणमप्येतत् त्वयि सम्भावयाम्यहं।
यादृशे च कुले जन्म सर्व्वराजाभिपूजिते। बन्धुभिश्च सुहृद्भिश्च भीम त्वमसि तादृशः।
जिज्ञासन्तो हि धर्म्मस्य सन्दिग्धस्य वृकोदर। पर्य्यायं नाध्यवस्यन्ति देवमानुषयोर्जनाः।
स एव हेतुर्भूत्वा हि पुरुषस्यार्थसिद्धिषु। विनाशेऽपि स एवास्य सन्दिग्धं कर्म्म पौरुषं।
अन्यथा परिदृष्टानि कविभिर्दोषदर्शिभिः। अन्यथा परिवर्त्तन्ते वेगा इव नभस्वतः।

सुमन्त्रितं सुनीतञ्च न्यायतश्चोपपादितं । कृतं मानुष्यकं कर्म्म दैवेनापि विरुध्यते ।
दैवमप्यकृतं कर्म्म पौरुषेण विहन्यते । शीतमुष्णं तथा वर्षं क्षुत्पिपासे च भारत । २७९०
यदन्यद्दिष्टभावस्य पुरुषस्य स्वयं कृतं । तस्मादनुपरोधश्च विद्यते तत्र लक्षणं ।
लोकस्य नान्यतो वृत्तिः पाण्डवान्यत्र कर्म्मणः । एवंबुद्धिः प्रवर्त्तेत फलं स्यादुभयान्वये ।
य एवं कृतबुद्धिः सन् कर्म्मस्वेव प्रवर्त्तते । नासिद्धौ व्यथते तस्य न सिद्धौ हर्षमश्नुते ।
तत्रेयमनुमात्रा मे भीमसेन विवक्षिता । नैकान्तसिद्धिर्व्वक्तव्या शत्रुभिः सह संयुगे ।
नातिप्रहीणरश्मिः स्यात्तथा भावविपर्य्यये । विषादमर्च्छेद्ग्लानिं वा एतदर्थं ब्रवीमि ते । २७९५
श्वो भूते धृतराष्ट्रस्य समीपं प्राप्य पाण्डव । यतिष्ये प्रशमं कर्त्तुं युष्मदर्थमहापयन् ।
शमं चेत्ते करिष्यन्ति ततोऽनन्तं यशो मम । भवताञ्च कृतः कामस्तेषाञ्च श्रेय उत्तमं ।
ते चेदभिनिवेक्ष्यन्ति नाभ्युपेष्यन्ति मे वचः । कुरवो युद्धमेवात्र घोरं कर्म्म भविष्यति ।
अस्मिन् युद्धे भीमसेन त्वयि भारः समाहितः । धूरर्ज्जुनेन धार्य्या स्यात् वोढव्य इतरो जनः ।
अहं हि यन्ता बीभत्सोर्भविता संयुगे सति । धनञ्जयस्यैव कामो न हि युद्धं न कामये । २८००
तस्मादाशङ्कमानोऽहं वृकोदर मतिं तव । गदतः क्लीवया वाचा तेजस्ते समदीदिपं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि श्रीकृष्णवाक्ये षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ उक्तं युधिष्ठिरेणैव यथा वाच्यं जनार्द्दन । तव वाक्यन्तु मे श्रुत्वा प्रतिभाति परन्तप ।
नैव प्रशममत्र त्वं मन्यसे सुकरं प्रभो । लोभाद्वा धृतराष्ट्रस्य दैन्याद्वा समुपस्थितात् ।
अफलं मन्यसे वाऽपि पुरुषस्यापराक्रमं । नचान्तरेण कर्म्माणि पौरुषेण फलोदयः ।
तदिदं भाषितं वाक्यं तथाच न तथैव तत् । न चैतदेवं द्रष्टव्यमसाध्यमपि किञ्चन । २८०५
किञ्चैतन्मन्यसे कृच्छ्रमस्माकमवसादकं । कुर्व्वन्ति तेषां कर्म्माणि येषां नास्ति फलोदयः ।
सम्पाद्यमानं सम्यक् च स्यात् कर्म्म सफलं प्रभो । स तथा कृष्ण वर्त्तस्व यथा शर्म्म भवेत् परैः ।
पाण्डवानां कुरूणाञ्च भवान् परमः सुहृत् । सुराणामसुराणाञ्च यथा वीरः प्रजापतिः ।
कुरूणां पाण्डवानाञ्च प्रतिपत्स्व निरामयं । अस्मद्धितमनुष्ठानं मन्ये तव न दुष्करं ।
एवञ्च कार्य्यतामेति कार्य्यं तव जनार्द्दन । गमनादेवमेव त्वं करिष्यसि जनार्द्दन । २८१०
चिकीर्षितमथान्यत्ते तस्मिन् वीर दुरात्मनि । भविष्यति च तत् सर्व्वं यथा तव चिकीर्षितं ।
शर्म्म तैः सह वा नोऽस्तु तव वा यच्चिकीर्षितं । विचार्य्यमाणो यः कामस्तव कृष्ण स नो गुरुः ।
न स नार्हति दुष्टात्मा वधं ससुतबान्धवः । येन धर्म्मसुते दृष्ट्वा न सा श्रीरुपमर्षिता ।
यच्चाप्यपश्यतोपायं धर्म्मिष्ठं मधुसूदन । उपायेन नृशंसेन हृता दुर्द्यूतदेविना ।
कथं हि पुरुषो जातः क्षत्रियेषु धनुर्धरः । समाहूतो निवर्त्तेत प्राणत्यागेऽप्युपस्थिते । २८१५
अधर्म्मेण जितान् दृष्ट्वा वने प्रव्रजितांस्तथा । वध्यतां मम वार्ष्णेय निर्गतोऽसौ सुयोधनः ।
न चैतदद्भुतं कृष्ण मित्रार्थे यच्चिकीर्षसि । क्रिया कथञ्च मुख्या स्यात् मृदुना वेतरेण वा ।

अथ वा मन्यसे ज्यायान् वधस्तेषामनन्तरं । तदेव क्रियतामाशु न विचार्य्यमतस्त्वया।
जानासि हि यथा तेन द्रौपदी पापबुद्धिना । परिक्लिष्टा सभामध्ये तच्च तस्योपमर्षितं ।
स नाम सम्यग्वर्त्तेत पाण्डवेष्विति माधव । न मे सञ्जायते बुद्धिर्बीजमुप्तमिवोषरे । २८२०
तस्माद्यन्मन्यसे युक्तं पाण्डवानां हितञ्च यत् । तदाशु कुरु वार्ष्णेय यन्नः कार्य्यमनन्तरं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि अर्ज्जुनवाक्ये सप्तसप्ततोऽध्यायः ॥ ७७ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव । पाण्डवानां कुरूणाञ्च प्रतिपत्स्ये निरामयं ।
सर्व्वं त्विदं ममायत्तं बीभत्सो कर्म्मणोर्द्वयोः । क्षेत्रं हि रसवच्छुद्धं कर्म्मणैवोपपादितं ।
ऋते वर्षाच्च कौन्तेय जातु निर्व्वर्त्तयेत् फलं । तत्र वै पौरुषं ब्रूयुरासेकं यत्र कारितं ।
तत्र चापि ध्रुवं पश्येच्छोषणं दैवकारितं । तदिदं निश्चितं बुद्ध्या पूर्व्वैरपि महात्मभिः । २८२५
दैवे च मानुषे चैव संयुक्तं लोककारणं । अहं हि तत् करिष्यामि परं पुरुषकारतः ।
दैवन्तु न मया शक्यं कर्म्म कर्त्तुं कथञ्चन । स हि धर्म्मञ्च लोकञ्च त्यक्त्वा चरति दुर्म्मतिः ।
न हि सन्तप्यते तेन तथारूपेण कर्म्मणा । तथापि बुद्धिं पापिष्ठां वर्द्धयन्त्यस्य मन्त्रिणः ।
शकुनिः सूतपुत्त्रश्च भ्राता दुःशासनस्तथा । स हि त्यागेन राज्यस्य न शमं समुपैष्यति ।
अन्तरेण वधं पार्थ सानुबन्धः सुयोधनः । न चापि प्रणिपातेन त्यक्तुमिच्छति धर्म्मराट् । २८३०
याच्यमानश्च राज्यं स न प्रदास्यति दुर्म्मतिः । न तु मन्ये स तद्वाच्यो यद्युधिष्ठिरशासनं ।
उक्तं प्रयोजनं यत्तु धर्म्मराजेन भारत । तथापापस्तु तत्सर्व्वं न करिष्यति कौरवः ।
तस्मिंश्चाक्रियमाणेऽसौ लोकवध्यो भविष्यति । मम चापि स वध्यो हि जगतश्चापि भारत ।
येन कौमारके यूयं सर्व्वे विप्रकृताः सदा । विप्रलुप्तञ्च वो राज्यं नृशंसेन दुरात्मना ।
न चोपशाम्यते पापः श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरे । असकृच्चाप्यहं तेन त्वत्कृते पार्थ भेदितः । २८३५
न मया तद्गृहीतञ्च पापं तस्य चिकीर्षितं । जानासि हि महाबाहो त्वमप्यस्य परं मतं ।
प्रियं चिकीर्षमाणञ्च धर्म्मराजस्य मामपि । सञ्जानंस्तस्य चात्मानं मम चैव परं मतं ।
अजानन्निव मां कस्मादर्ज्जुनाद्याभिशङ्कसे । यच्चापि परमं दिव्यं तच्चाप्यनुगतं त्वया ।
विधानविहितं पार्थ कथं शर्म्म भवेत् परैः । यत्तु वाचा मया शक्यं कर्म्मणा वाऽपि पाण्डव ।
करिष्ये तदहं पार्थ नत्वाशंसे शमं परैः । कथं गोहरणे ह्युक्तो नैतच्छर्म्म तथा हितं । २८४०
याच्यमानोऽपि भीष्मेण संवत्सरगतेऽध्वनि । तदैव ते पराभूता यदा सङ्कल्पितास्त्वया ।
लवशः क्षणशश्चापि न च तुष्टः सुयोधनः । सर्व्वथा तु मया कार्य्यं धर्म्मराजस्य शासनं ।
विभाव्यं तस्य भूयश्च कर्म्म पापं दुरात्मनः ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कृष्णवाक्ये ऽष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
॥ नकुल उवाच ॥ उक्तं बहुविधं वाक्यं धर्म्मराजेन माधव । धर्म्मज्ञेन वदान्येन श्रुतञ्चैवेह तत्त्वया ।
मतमाज्ञाय राज्ञश्च भीमसेनेन माधव । संयमो बाहुवीर्य्यञ्च ख्यापितं माधवात्मनः । २८४५

तथैव फाल्गुनेनापि यदुक्तं तत्त्वया श्रुतं । आत्मनश्च मतं वीर कथितं भवताऽसकृत् ।
सर्व्वमेतदतिक्रम्य श्रुत्वा परमतं भवान् । यत्प्राप्तकालं मन्येथास्तत्कुर्य्याः पुरुषोत्तम ।
तस्मिंस्तस्मिन्निमित्ते हि मतं भवति केशव । प्राप्तकालं मनुष्येण स्वयं कार्य्यमरिन्दम ।
अन्यथा चिन्तितो ह्यर्थः पुनर्भवति सोऽन्यथा । अनित्यमतयो लोके नराः पुरुषसत्तम ।
अन्यथा बुद्धयो ह्यासन्नस्मासु वनवासिषु । अदृश्येष्वन्यथा कृष्ण दृश्येषु पुनरन्यथा । २८५०
अस्माकमपि वार्ष्णेय वने विचरतां तदा । न तथा प्रणयो राज्ये यथा सम्प्रति वर्त्तते ।
निवृत्तवनवासान्नः श्रुत्वा वीर समागताः । अक्षौहिण्यो हि सप्तेमास्त्वत्प्रसादाज्जनार्द्दन ।
इमान् हि पुरुषव्याघ्रानचिन्त्यबलपौरुषान् । आत्तशस्त्रान् रणे दृष्ट्वा न व्यथेदिह कः पुमान् ।
स भवान् कुरुमध्ये च सान्त्वपूर्व्वं भयान्वितं । ब्रूयाद्वाक्यं यथा मन्दो न व्यथेत सुयोधनः ।
युधिष्ठिरं भीमसेनं बीभत्सुञ्चापराजितं । सहदेवञ्च माञ्चैव त्वाञ्च रामञ्च केशव । २८५५
सात्यकिञ्च महावीर्य्यं विराटञ्च सहात्मजं । द्रुपदञ्च सहामात्यं धृष्टद्युम्नञ्च माधव ।
काशिराजञ्च विक्रान्तं धृष्टकेतुञ्च चेदिपं । मांसशोणितभृन्मर्त्यः प्रतियुध्येत को युधि ।
स भवान् गमनादेव साधयिष्यत्यसंशयं । इष्टमर्थं महाबाहो धर्म्मराजस्य केवलं ।
विदुरश्चैव भीष्मश्च द्रोणश्च सहवाह्लिकः । श्रेयः समर्था विज्ञातुमुच्यमानास्त्वयाऽनघ ।
ते चैनमनुनेष्यन्ति धृतराष्ट्रं जनाधिपं । तञ्च पापसमाचारं सहामात्यं सुयोधनं । २८६०
श्रोता चार्थस्य विदुरस्त्वञ्च वक्ता जनार्द्दन । कमिवार्थं विवर्त्तन्तं स्थापयेतां न वर्त्मनि ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि नकुलवाक्ये एकोनाशीतोऽध्यायः ॥ ७९ ॥
॥ सहदेव उवाच ॥ यदि तत् कथितं राज्ञा धर्म्म एष सनातनः । यथा च युद्धमेव स्यात्तथा कार्य्यमरिन्दम ।
यदि प्रशममिच्छेयुः कुरवः पाण्डवैः सह । तथाऽपि युद्धं दाशार्ह योजयेथाः सहैव तैः ।
कथन्नु दृष्ट्वा पाञ्चालीं तथा कृष्ण सभागतां । अवधेन प्रशाम्येत मम मन्युः सुयोधने ।
यदि भीमार्ज्जुनौ कृष्ण धर्म्मराजश्च धार्म्मिकाः । धर्म्ममुत्सृज्य तेनाहं योद्धुमिच्छामि संयुगे । २८६५
॥ सात्यकिरुवाच ॥ सत्यमाह महाबाहो सहदेवो महामतिः । दुर्य्योधनवधे शान्तिस्तस्य कोपस्य मे भवेत् ।
न जानासि यथा दृष्ट्वा चीराजिनधरान् वने । तवापि मन्युरुद्भूतो दुःखितान् प्रेक्ष्य पाण्डवान् ।
तस्मान्माद्रीसुतः शूरो यदाह रणकर्कशः । वचनं सर्व्वयोधानां तन्मतं पुरुषोत्तम ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वदति वाक्यन्तु युयुधाने महामतौ । सुभीमः सिंहनादोऽभूत् योधानां तत्र सर्व्वशः ।
सर्व्वे हि सर्व्वशो वीरास्तद्वचः प्रत्यपूजयन् । साधु साध्विति शैनेयं हर्षयन्तो युयुत्सवः । २८७०
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि सहदेववाक्ये अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा धर्म्मार्थसहितं हितं । कृष्णा दाशार्हमासीनमब्रवीच्छोककर्षिता ।
सुता द्रुपदराजस्य असितायतमूर्द्धजा । सम्पूज्य सहदेवञ्च सात्यकिञ्च महारथं ।
भीमसेनञ्च संशान्तं दृष्ट्वा परमदुर्म्मनाः । अश्रुपूर्णेक्षणा वाक्यमुवाचेदं मनस्विनी ।

विदितं ते महाबाहो धर्म्मज्ञ मधुसूदन। यथा निकृतिमास्थाय भ्रंशिताः पाण्डवाः सुखात्।
धृतराष्ट्रस्य पुत्त्रेण सामात्येन जनार्द्दन। यथा च सञ्जयो राज्ञा मन्त्रं रहसि श्रावितः। २८७५
युधिष्ठिरेण दाशार्ह तच्चापि विदितं तव। यथोक्तः सञ्जयस्यैव तच्च सर्व्वं श्रुतं त्वया।
पञ्च नस्तात दीयन्तां ग्रामा इति महाद्युते। अविस्थलं वृकस्थलं माकन्दीं वारणावतं।
अवसानं महाबाहो कञ्चिदेकञ्च पञ्चमं। इति दुर्य्योधनो वाच्यः सुहृदस्तस्य केशव।
न चापि ह्यकरोद्वाक्यं श्रुत्वा कृष्ण सुयोधनः। युधिष्ठिरस्य दाशार्ह श्रीमतः सन्धिमिच्छतः।
अप्रदानेन राज्यस्य यदि कृष्ण सुयोधनः। सन्धिमिच्छेन्न कर्त्तव्यस्तत्र गत्वा कथञ्चन। २८८०
शक्ष्यन्ति हि महाबाहो पाण्डवाः सृञ्जयैः सह। धार्त्तराष्ट्रबलं घोरं क्रुद्धं प्रतिसमासितुं।
न हि साम्ना न दानेन शक्योऽर्थस्तेषु कश्चन। तस्मात्तेषु न कर्त्तव्या कृपा ते मधुसूदन।
साम्ना दानेन वा कृष्ण ये न शाम्यन्ति शत्रवः। मोक्तव्यस्तेषु दण्डः स्यात् जीवितं परिरक्षता।
तस्मात्तेषु महादण्डः क्षेप्तव्यः क्षिप्रमच्युत। त्वया चैव महाबाहो पाण्डवैः सह सृञ्जयैः।
एतत् समर्थं पार्थानां तव चैव यशस्करं। क्रियमाणं भवेत् कृष्ण क्षत्रस्य च सुखावहं। २८८५
क्षत्त्रियेण हि हन्तव्यः क्षत्त्रियो लोभमास्थितः। अक्षत्त्रियो वा दाशार्ह स्वधर्म्ममनुतिष्ठता।
अन्यत्र ब्राह्मणात्तात सर्व्वपापेष्ववस्थितात्। गुरुर्हि सर्व्ववर्णानां ब्राह्मणः प्रसृताग्रभुक्।
यथाऽवध्ये भवेद्दोषो वध्यमाने जनार्द्दन। स वध्यस्यावधे दृष्ट इति धर्म्मविदो विदुः।
यथा त्वां न स्पृशेदेष दोषः कृष्ण तथा कुरु। पाण्डवैः सह दाशार्ह सृञ्जयैः सह सैनिकैः।
पुनरुक्तञ्च वक्ष्यामि विश्रम्भेण जनार्द्दन। का नु सीमन्तिनी मादृक् पृथिव्यामस्ति केशव। २८९०
सुता द्रुपदराजस्य वेदीमध्यात् समुत्थिता। धृष्टद्युम्नस्य भगिनी तव कृष्ण प्रिया सखी।
आजमीढकुलं प्राप्ता स्नुषा पाण्डोर्महात्मनः। महिषी पाण्डुपुत्त्राणां पञ्चेन्द्रसमवर्च्चसां।
सुता मे पञ्चभि र्व्वीरैः पञ्च जाता महारथाः। अभिमन्युर्यथा कृष्ण तथा ते तव धर्म्मतः।
साऽहं केशग्रहं प्राप्ता परिक्लिष्टा सभाङ्गता। पश्यतां पाण्डुपुत्त्राणां त्वयि जीवति केशव।
जीवत्सु पाण्डुपुत्त्रेषु पाञ्चालेष्वथ वृष्णिषु। दासीभूताऽस्मि पापानां सभामध्ये व्यवस्थिता। २८९५
निरमर्षेष्वचेष्टेषु प्रेक्षमाणेषु पाण्डुषु। पाहि मामिति गोविन्द मनसा चिन्तितोऽसि मे।
यत्र मां भगवान्राजा श्वशुरो वाक्यमब्रवीत्। वरं वृणीष्व पाञ्चालि वरार्हाऽसि मताऽसि मे।
अदासाः पाण्डवाः सन्तु सरथाः सायुधा इति। मयोक्ते यत्र निर्म्मुक्ता वनवासाय केशव।
एवंविधानां दुःखानामभिज्ञोऽसि जनार्द्दन। त्रायस्व पुण्डरीकाक्ष सभर्तृज्ञातिबान्धवां।
नन्वहं कृष्ण भीष्मस्य धृतराष्ट्रस्य चोभयोः। स्नुषा भवामि धर्म्मेण साऽहं दासीकृता बलात्। २९००
धिक् पार्थस्य धनुष्मत्तां भीमसेनस्य धिग्बलं। यत्र दुर्य्योधनः कृष्ण मुहूर्त्तमपि जीवति।
यदि तेऽहमनुग्राह्या यदि तेऽस्ति कृपा मयि। धार्त्तराष्ट्रेषु वै कोपः सर्व्वः कृष्ण विधीयतां।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा मृदुसंहारं वृजिनाग्रं सुदर्शनं। सुनीलमसितापाङ्गी सर्व्वगन्धाधिवासितं।

सर्व्वलक्षणसम्पन्नं महाभुजगवर्चसं । केशपक्षं वरारोहा गृह्य वामेन पाणिना ।
पद्माक्षी पुण्डरीकाक्षमुपेत्य गजगामिनी । अश्रुपूर्णेक्षणा दीना कृष्णं वचनमब्रवीत् । २९०५
अयन्ते पुण्डरीकाक्ष दुःशासनकरोद्धृतः । स्मर्त्तव्यः सर्व्वकार्य्येषु परेषां सन्धिमिच्छता ।
यदि भीमार्ज्जुनौ कृष्ण कृपणौ सन्धिकामुकौ । पिता मे योत्स्यते वृद्धः सह पुत्त्रैर्महारथैः ।
पञ्च चैव महावीर्य्याः पुत्त्रा मे मधुसूदन । अभिमन्युं पुरस्कृत्य योत्स्यन्ते कुरुभिः सह ।
दुःशासनभुजं श्यामं संछिन्नं पांशुगुण्ठितं । यद्यहन्तु न पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ।
त्रयोदश हि वर्षाणि प्रतीक्षन्त्या गतानि मे । निधाय हृदये मन्युं प्रदीप्तमिव पावकं । २९१०
विदीर्य्यते मे हृदयं भीमवाक्शल्यपीडितं । योऽयमद्य महाबाहुर्धर्म्ममेवानुपश्यति ।
इत्युक्त्वा वाष्पसन्नेन कण्ठेनायतलोचना । रुरोद कृष्णा सोत्कम्पं सस्वनं वाष्पगद्गदं ।
स्तनौ पीनायतश्रोणी सहितावभिवर्षती । द्रवीभूतमिवात्युष्णं मुञ्चती वारि नेत्रजं ।
तामुवाच महाबाहुः केशवः परिसान्त्वयन् । अचिरात् द्रक्ष्यसे कृष्णे रुदतीर्भरतस्त्रियः ।
एवं ता भीरु रोत्स्यन्ति निहतज्ञातिबान्धवाः । हतमित्रा हतबला येषां क्रुद्धाऽसि भामिनि । २९१५
अहञ्च तत् करिष्यामि भीमार्ज्जुनयमैः सह । युधिष्ठिरनियोगेन दैवाच्च विधिनिर्म्मितात् ।
धार्त्तराष्ट्राः कालपक्वा न चेत् शृण्वन्ति मे वचः । शेष्यन्ते निहता भूमौ श्वशृगालादनीकृताः ।
चलेद्धि हिमवान् शैलो मेदिनी शतधा चलेत् । द्यौः पतेच्च सनक्षत्रा न मे मोघं वचो भवेत् ।
सत्यं ते प्रतिजानामि कृष्ण वाष्पो निगृह्यतां । हतामित्रान् श्रियायुक्तानचिराद् द्रक्ष्यसे पतीन् ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि श्रीकृष्णवाक्ये एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ कुरूणामद्य सर्व्वेषां भवान् सुहृदनुत्तमः । सम्बन्धी दयितो नित्यमुभयोः पक्षयोरपि । २९२०
पाण्डवैर्धार्त्तराष्ट्राणां प्रतिपाद्यमनामयं । समर्थः प्रशमञ्चैव कर्त्तुमर्हसि केशव ।
त्वमितः पुण्डरीकाक्ष सुयोधनममर्षणं । शान्त्यर्थं भारतं ब्रूया यत्तत् वाच्यममित्रहन् ।
त्वया धर्म्मार्थयुक्तञ्चेदुक्तं शिवमनामयं । हितं नादास्यते बालो दिष्टस्य वशमेष्यति ।
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ धर्म्यमस्मद्धितञ्चैव कुरूणां यदनामयं । एष यास्यामि राजानं धृतराष्ट्रमभीप्सया ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो व्यपेते तमसि सूर्य्ये विमल उद्गते । मैत्रे मुहूर्त्ते सम्प्राप्ते मृद्वर्च्चिषि दिवाकरे । २९२५
कौमुदे मासि रेवत्यां शरदन्ते हिमागमे । स्फीतसस्यसुखे काले कल्यः सत्त्ववतां वरः ।
मङ्गल्याः पुण्यनिर्घोषा वाचः शृण्वंश्च सूनृताः । ब्राह्मणानां प्रतीतानामृषीणामिव वासवः ।
कृत्वा पौर्व्वाह्णिकं कृत्यं स्नातः शुचिरलङ्कृतः । उपतस्थे विवस्वन्तं पावकञ्च जनार्द्दनः ।
ऋषभं पृष्ठ आलभ्य ब्राह्मणानभिवाद्य च । अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा पश्यन् कल्याणमग्रतः ।
तत्प्रतिज्ञाय वचनं पाण्डवस्य जनार्द्दनः । शिनेर्नप्तारमासीनमभ्यभाषत सात्यकिं । २९३०
रथ आरोप्यतां शङ्खश्चक्रञ्च गदया सह । उपासङ्गाश्च शक्त्यश्च सर्व्वप्रहरणानि च ।
दुर्य्योधनो हि दुष्टात्मा कर्णश्च सहसौबलः । न च शत्रुरवज्ञेयो दुर्ब्बलोऽपि बलीयसा ।

ततस्तन्मतमाज्ञाय केशवस्य पुरःसराः । प्रचक्रुर्योजयिष्यन्तो रथं चक्रगदाभृतः ।
तं दीप्तमिव कालाग्निमाकाशगमिवाशुगं । चन्द्रसूर्य्यप्रकाशाभ्यां चक्राभ्यां समलङ्कृतं ।
अर्द्धचन्द्रैश्च चन्द्रैश्च मत्स्यैः सम्मृगपक्षिभिः । पुष्पैश्च विविधैश्चित्रं मणिरत्नैश्च सर्व्वशः । २८२५
तरुणादित्यसङ्काशं बृहन्तं चारुदर्शनं । मणिहेमविचित्राङ्गं सुध्वजं सुपताकिनं ।
सूपस्करमनाधृष्यं वैयाघ्रपरिवारणं । यशोघ्नं प्रत्यमित्राणां यदूनां नन्दिवर्द्धनं ।
वाजिभिः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः । स्नातैः सम्पादयामासुः सम्पन्नैः सर्व्वसम्पदा ।
महिमानन्तु कृष्णस्य भूय एवाभिवर्द्धयन् । सुघोषः पतगेन्द्रेण ध्वजेन युयुजे रथः ।
तं मेरुशिखरप्रख्यं मेघदुन्दुभिनिस्वनं । आरुरोह रथं शौरिर्व्विमानमिव कामगं । २८३०
ततः सात्यकिमारोप्य प्रययौ पुरुषोत्तमः । पृथिवीञ्चान्तरीक्षञ्च रथघोषेण नादयन् ।
व्यपोढाभ्रस्ततः कालः क्षणेन समपद्यत । शिवश्चानुववौ वायुः प्रशान्तमभवद्रजः ।
प्रदक्षिणानुलोमाश्च मङ्गल्या मृगपक्षिणः । प्रयाणे वासुदेवस्य बभूवुरनुयायिनः ।
मङ्गलार्थपदैः शब्दैरन्ववर्त्तन्त सर्व्वशः । सारसाः शतपत्राश्च हंसाश्च मधुसूदनं ।
मन्त्राहुतिमहाहोमैर्हूयमानश्च पावकः । प्रदक्षिणशिखो भूत्वा विधूमः समपद्यत । २८३५
वशिष्ठो वामदेवश्च भूरिद्युम्नो गयः क्रथः । शुक्रनारदवाल्मीका मरुतः कुशिको भृगुः ।
देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कृष्णं यदुसुखावहं । प्रदक्षिणमवर्त्तन्त सहिता वासवानुजं ।
एवमेतैर्महाभागैर्महर्षिगणसाधुभिः । पूजितः प्रययौ कृष्णः कुरूणां सदनं प्रति ।
तं प्रयान्तमनुप्रायात् कुन्तीपुत्त्रो युधिष्ठिरः । भीमसेनार्ज्जुनौ चोभौ माद्रीपुत्त्रौ च पाण्डवौ ।
चेकितानश्च विक्रान्तो धृष्टकेतुश्च चेदिपः । द्रुपदः काशिराजश्च शिखण्डी च महारथः । २८४०
धृष्टद्युम्नः सपुत्त्रश्च विराटः कैकयैः सह । संसाधनार्थं प्रययुः क्षत्त्रियाः क्षत्त्रियर्षभं ।
ततोऽनुव्रज्य गोविन्दं धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । राज्ञां सकाशे द्युतिमानुवाचेदं वचस्तदा ।
यो वै न कामान्न क्रोधान्न भयान्नार्थकारणात् । अन्यायमनुवर्त्तेत स्थिरबुद्धिरलोलुपः ।
धर्म्मज्ञो धृतिमान् प्राज्ञः सर्व्वभूतेषु केशवः । ईश्वरः सर्व्वभूतानां देवदेवः सनातनः ।
तं सर्व्वगुणसम्पन्नं श्रीवत्सकृतलक्षणं । सम्परिष्वज्य कौन्तेयः सन्देष्टुमुपचक्रमे । २८४५
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ या सा बाल्यात् प्रभृत्यस्मान् पर्य्यवर्द्धयताबला । उपवासतपःशीला सदा स्वस्त्ययने रता ।
देवताऽतिथिपूजासु गुरुशुश्रूषणे रता । वत्सला प्रियपुत्त्रा च प्रियाऽस्माकं जनार्द्दन ।
सुयोधनभयात् या नोऽत्रायतामित्रकर्षण । महतो मृत्युसम्बाधादुत्तरन्नौरिवार्णवात ।
अस्मत्कृते च सततं यया दुःखानि माधव । अनुभूतान्यदुःखार्हा तां स्म पृच्छेरनामयं ।
भृशमाश्वासयेश्चैनां पुत्त्रशोकपरिप्लुतां । अभिवाद्य स्वजेथास्त्वं पाण्डवान् परिकीर्त्तयन् । २८५०
ऊढात्प्रभृति दुःखानि श्वशुराणामरिन्दम । निकारान् न तदर्हा च पश्यन्ती दुःखमश्नुते ।
अपि जातु स कालः स्यात् कृष्ण दुःखविपर्य्ययः । यदाऽहं मातरं क्लिष्टां सुखं दद्यामरिन्दम ।

प्रव्रजन्तोऽभिधावन्तीं कृपणां पुत्रगृद्धिनीं। रुदतीमपहायैनामगच्छाम वयं वनं।
न नूनं म्रियते दुःखैः सा चेज्जीवति केशव। तथा पुत्राधिभिर्गाढमार्त्ता ह्यानर्त्तसत्कृता।
अभिवाद्याथ सा कृष्ण त्वया मद्वचनाद्विभो। धृतराष्ट्रश्च कौरव्यो राजानश्च वयोऽधिकाः। २९६५
भीष्मं द्रोणं कृपञ्चैव महाराजञ्च वाह्लिकं। द्रौणिञ्च सोमदत्तञ्च सर्व्वांश्च भरतान् प्रति।
विदुरञ्च महाप्राज्ञं कुरूणां मन्त्रधारिणं। अगाधबुद्धिं धर्म्मज्ञं स्वजेथा मधुसूदन।
इत्युक्त्वा केशवं तत्र राजमध्ये युधिष्ठिरः। अनुज्ञातो निववृते कृष्णं कृत्वा प्रदक्षिणं।
प्रव्रजन्नेव बीभत्सुः सखायं पुरुषर्षभं। अब्रवीत् परवीरघ्नं दाशार्हमपराजितं।
यदस्माकं विभो वृत्तं पुरा वै मन्त्रनिश्चये। अर्द्धराज्यस्य गोविन्द विदितं सर्व्वराजसु। २९७०
तच्चेद्दद्यादसङ्गेन सत्कृत्यानवमन्य च। प्रियं मे स्यान्महाबाहो मुच्येरन् महतो भयात्।
अतश्चेदन्यथा कर्त्ता धार्त्तराष्ट्रोऽनुपायवित्। अन्तं नूनं करिष्यामि क्षत्रियाणां जनार्द्दन।
एवमुक्ते पाण्डवेन समहृष्यद्वृकोदरः। मुहुर्मुहुः क्रोधवशात् प्रावेपत च पाण्डवः।
वेपमानश्च कौन्तेयः प्राक्रोशन्महतो रवान्। धनञ्जयवचः श्रुत्वा हर्षोत्सिक्तमना भृशं।
तस्य तं निनदं श्रुत्वा सम्प्रावेपन्त धन्विनः। वाहनानि च सर्व्वाणि शकृन्मूत्रे प्रसुस्रुवुः। २९७५
इत्युक्त्वा केशवं तत्र तथा चोक्त्वा विनिश्चयं। अनुज्ञातो निववृते परिष्वज्य जनार्द्दनं।
तेषु राजसु सर्व्वेषु निवृत्तेषु जनार्द्दनः। तूर्णमभ्यागमद्धृष्टः शैव्यसुग्रीववाहनः।
ते हया वासुदेवस्य दारुकेण प्रचोदिताः। पन्थानमाचेमुरिव ग्रसमाना इवाम्बरं।
अथापश्यन्महाबाहुरृषीनध्वनि केशवः। ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानान् स्थितानुभयतः पथि।
सोऽवतीर्य्य रथात् तूर्णमभिवाद्य जनार्द्दनः। यथावत्तानृषीन् सर्व्वानभ्यभाषत पूजयन्। २९८०
कच्चिल्लोकेषु कुशलं कच्चिद्धर्म्मः स्वनुष्ठितः। ब्राह्मणानां त्रयो वर्णाः कच्चित्तिष्ठन्ति शासने।
तेभ्यः प्रयुज्य तां पूजां प्रोवाच मधुसूदनः। भगवन्तः क्व संसिद्धाः का वीथी भवतामिह।
किं वा कार्य्यं भगवतामहं किं करवाणि वः। केनार्थेनेह सम्प्राप्ता भगवन्तो महीतलं।
तमब्रवीज्जामदग्न्य उपेत्य मधुसूदनं। परिष्वज्य च गोविन्दं सुरासुरपतेः सखा।
देवर्षयः पुण्यकृतो ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः। राजर्षयश्च दाशार्ह मानयन्तस्तपस्विनः। २९८५
देवासुरस्य द्रष्टारः पुराणस्य महीपते। समेतं पार्थिवं चत्रं दिदृक्षन्तश्च सर्व्वतः।
सभासदश्च राजानस्त्वाञ्च सत्यं जनार्द्दनं। एतन्महाप्रेक्षणीयं द्रष्टुं गच्छाम केशव।
धर्म्मार्थसहिता वाचः श्रोतुमिच्छाम माधव। त्वयोच्यमानाः कुरुषु राजमध्ये परन्तप।
भीष्मद्रोणादयश्चैव विदुरश्च महामतिः। त्वञ्च यादवशार्दूल सभायां वै समेष्यथ।
तव वाक्यानि दिव्यानि तथा तेषाञ्च माधव। श्रोतुमिच्छाम गोविन्द सत्यानि च हितानि च। २९९०
आपृष्टोऽसि महाबाहो पुनर्द्रक्ष्यामहे वयं। याह्यभीतेन वै वीर द्रक्ष्यामस्त्वां सभागतं।
आसीनमासने दिव्ये बलतेजःसमागतं।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्याने द्व्यशीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रयान्तं देवकीपुत्रं परवीररुजो दश । महारथा महाबाहुमन्वयुः शस्त्रपाणयः ।
पदातीनां सहस्रञ्च सादिनाञ्च परन्तप । भोज्यञ्च विपुलं राजन् प्रेष्याश्च शतशोऽपरे ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं प्रयातो दाशार्हो महात्मा मधुसूदनः । कानि वा व्रजतस्तस्य निमित्तानि महौजसः । १९९५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य प्रयाणे यान्यासन्निमित्तानि महात्मनः । तानि मे शृणु सर्व्वाणि दैवान्यौत्पातिकानि च ।
अनभ्रेऽशनिनिर्घोषः सविद्युत् समजायत । अन्वगेव च पर्ज्जन्यः प्राववर्षद्विघने भृशं ।
प्रत्यगूहुर्म्महानद्यः प्राङ्मुखाः सिन्धुसत्तमाः । विपरीता दिशः सर्व्वा न प्राज्ञायत किञ्चन ।
प्राज्वलन्नग्नयो राजन् पृथिवी समकम्पत । उदपानाश्च कुम्भाश्च प्रासिञ्चञ्छतशो जलं ।
तमः संवृतमप्यासीत् सर्व्वं जगदिदं तथा । न दिशो नादिशो राजन् प्राज्ञायन्त स्म रेणुना । २०००
प्रादुरासीन्महाञ्छब्दः खे शरीरं न दृश्यते । सर्व्वेषु राजन् देशेषु तदद्भुतमिवाभवत् ।
प्रामथ्नाद्धास्तिनपुरं वातो दक्षिणपश्चिमः । आरुजन् गणशो वृक्षान् परुषोऽशनिनिस्वनः ।
यत्र यत्र च वार्ष्णेयो वर्त्तते पथि भारत । तत्र तत्र सुखो वायुः सर्व्वञ्चासीत् प्रदक्षिणं ।
ववर्ष पुष्पवर्षञ्च कमलानि च भूरिशः । समश्च पन्था निर्दुःखो व्यपेतकुशकण्टकः ।
संस्तुतो ब्राह्मणैर्गीर्भिस्तत्र तत्र सहस्रशः । अर्च्यते मधुपर्क्कैश्च वसुभिश्च वसुप्रदः । २००५
तं किरन्ति महात्मानं वन्यैः पुष्पैः सुगन्धिभिः । स्त्रियः पथि समागम्य सर्व्वभूतहिते रतं ।
स शालिभवनं रम्यं सर्व्वसस्यसमाचितं । सुखं परमधर्म्मिष्ठमभ्यगाद्भरतर्षभ ।
पश्यन् बहुपशून् ग्राम्यान् रम्यान् हृदयतोषणान् । पुराणि च व्यतिक्रामन् राष्ट्राणि विविधानि च ।
नित्यं हृष्टाः सुमनसो भारतैरभिरक्षिताः । नोद्विग्नाः परचक्राणां व्यसनानामकोविदाः ।
उपप्लव्यादथायान्तं जनाः पुरनिवासिनः । पथ्यतिष्ठन्त सहिता विष्वक्सेनदिदृक्षया । २०१०
ते तु सर्व्वे समायान्तमग्निमिद्धमिव प्रभुं । अर्च्चयामासुरर्च्चार्हं देशातिथिमुपस्थितं ।
वृकस्थलं समासाद्य केशवः परवीरहा । प्रकीर्णरश्मावादित्ये व्योम्नि वै लोहितायति ।
अवतीर्य्य रथात्तूर्णं कृत्वा शौचं यथाविधि । रथमोचनमादिश्य सन्ध्यामुपविवेश ह ।
दारुकोऽपि हयान्मुक्त्वा परिचर्य्य च शास्त्रतः । मुमोच सर्व्वयोक्त्रादि मुक्त्वा चैतानवासृजत् ।
अभ्यतीत्य तु तत्सर्व्वमुवाच मधुसूदनः । युधिष्ठिरस्य कार्य्यार्थमिह वत्स्यामहे क्षपां । २०१५
तस्य तन्मतमाज्ञाय चक्रुरावसथं नराः । क्षणेन चान्नपानानि गुणवन्ति समार्ज्जयन् ।
तस्मिन् ग्रामे प्रधानास्तु य आसन् ब्राह्मणा नृप । आर्य्याः कुलीना ह्रीमन्तो ब्राह्मीं वृत्तिमनुष्ठिताः ।
तेऽभिगम्य महात्मानं हृषीकेशमरिन्दमं । पूजाञ्चक्रुर्यथान्यायमाशीर्म्मङ्गलसंयुतां ।
ते पूजयित्वा दाशार्हं सर्व्वलोकेषु पूजितं । न्यवेदयन्त वेश्मानि रत्नवन्ति महात्मने ।
तान् प्रभुः कृतमित्युक्त्वा सत्कृत्य च यथार्हतः । अभ्येत्य तेषां वेश्मानि पुनरायात् सहैव तैः । २०२०
सुमृष्टं भोजयित्वा तु ब्राह्मणांस्तत्र केशवः । भुक्त्वा च सह तैः सर्व्वैरवसत्तां क्षपां सुखं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्याने त्र्यशीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा दूतैः समाज्ञाय प्रयान्तं मधुसूदनं । धृतराष्ट्रोऽब्रवीत् भीष्ममर्च्चयित्वा महाभुजं ।

द्रोणञ्च सञ्जयञ्चैव विदुरञ्च महामतिं। दुर्य्योधनं सहामात्यं हृष्टरोमा ऽब्रवीदिदं।
अद्भुतं महदाश्चर्य्यं श्रूयते कुरुनन्दन। स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च कथयन्ति गृहे गृहे।
सत्कृत्याचक्षते चान्ये तथैवान्ये समागताः। पृथग्वादाश्च वर्त्तन्ते चत्वरेषु सभासु च। १०२५
उपयास्यति दाशार्हः पाण्डवार्थे पराक्रमी। स नो मान्यश्च पूज्यश्च सर्व्वथा मधुसूदनः।
तस्मिन् हि यात्रा लोकस्य भूतानामीश्वरो हि सः। तस्मिन् धृतिश्च वीर्य्यञ्च प्रज्ञा चौजश्च माधवे।
स तो मान्यो नरश्रेष्ठः स हि धर्म्मः सनातनः। पूजितो हि सुखाय स्यादसुखः स्यादपूजितः।
स चेत्तुष्यति दाशार्ह उपचारैररिन्दम। कृष्णात् सर्व्वानभिप्रायान् प्राप्स्यामः सर्व्वराजसु।
तस्य पूजार्थमद्यैव संविधत्स्व परन्तप। सभाः पथि विधीयन्तां सर्व्वकामसमन्विताः। १०३०
यथा प्रीतिर्महाबाहो त्वयि जायेत तस्य वै। तथा कुरुष्व गान्धारे कथं वा भीष्म मन्यसे।
ततो भीष्मादयः सर्व्वे धृतराष्ट्रं जनाधिपं। ऊचुः परममित्येवं पूजयन्तोऽस्य तद्वचः।
तेषामनुमतं ज्ञात्वा राजा दुर्य्योधनस्तदा। सभावास्तूनि रम्याणि प्रदेष्टुमुपचक्रमे।
ततो देशेषु सर्व्वेषु रमणीयेषु भागशः। सर्व्वरत्नसमाकीर्णाः सभाश्चक्रुरनेकशः।
आसनानि विचित्राणि युक्तानि विविधैर्गुणैः। स्त्रियो गन्धानलङ्कारान् सूक्ष्माणि वसनानि च। १०३५
गुणवन्त्यन्नपानानि भोज्यानि विविधानि च। माल्यानि च सुगन्धीनि तानि राजा ददौ ततः।
विशेषतश्च वासार्थं सभां ग्रामे वृकस्थले। विदधे कौरवो राजा बहुरत्नां मनोरमां।
एतद्विधाय वै सर्व्वं देवार्हमतिमानुषं। आचख्यौ धृतराष्ट्राय राजा दुर्य्योधनस्तदा।
ताः सभाः केशवः सर्व्वा रत्नानि विविधानि च। असमीक्ष्यैव दाशार्ह उपायात् कुरुसद्म तत्।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्याने चतुरशीतोऽध्यायः॥ ८४ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ उपप्लव्यादिह क्षत्त रुपायातो जनार्द्दनः। वृकस्थले निवसति स च प्रातरिहैष्यति। १०४०
आहुकानामधिपतिः पुरोगः सर्व्वसात्वतां। महामना महावीर्य्यो महासत्त्वो जनार्द्दनः।
स्फीतस्य वृष्णिराष्ट्रस्य भर्त्ता गोप्ता च माधवः। त्रयाणामपि लोकानां भगवान् प्रपितामहः।
वृष्ण्यन्धकाः सुमनसो यस्य प्रज्ञामुपासते। आदित्या वसवो रुद्रा यथा बुद्धिं बृहस्पतेः।
तस्मै पूजां प्रयोक्ष्यामि दाशार्हाय महात्मने। प्रत्यक्षं तव धर्म्मज्ञ तां मे कथयतः शृणु।
एकवर्णैः सुकृष्टाङ्गैर्व्वाह्लिजातैर्हयोत्तमैः। चतुर्युक्तान् रथांस्तस्मै रौक्मान् दास्यामि षोडश। १०४५
नित्यप्रभिन्नान्मातङ्गानीषादन्तान् प्रहारिणः। अष्टानुचरमेकैकमष्टौ दास्यामि कौरव।
दासीनामप्रजातानां शुभानां रुक्मवर्च्चसां। शतमस्मै प्रदास्यामि दासानामपि तावतः।
आविकञ्च सुखस्पर्शं पार्व्वतीयैरुपाहृतं। तदप्यस्मै प्रदास्यामि सहस्राणि दशाष्ट च।
वाजिनाञ्च सहस्राणि चीनदेशोद्भवानि च। तान्यप्यस्मै प्रदास्यामि यावदर्हति केशवः।
दिवा रात्रौ च भात्येष सुतेजा विमलो मणिः। तमप्यस्मै प्रदास्यामि तमर्हति हि केशवः। १०५०
एकेनाभिपतत्यह्ना योजनानि चतुर्द्दश। यानमश्वतरीयुक्तं दास्ये तस्मै तदप्यहं।

यावन्ति वाहनान्यस्य यावन्तः पुरुषाश्च ते। ततोऽष्टगुणमप्येभ्यो भोज्यं दास्याम्यहं सदा।
मम पुत्राश्च पौत्राश्च सर्व्वे दुर्य्योधनादृते। प्रत्युद्यास्यन्ति दाशार्हं रथैर्मृष्टैः स्वलङ्कृताः।
स्वलङ्कृताश्च कल्याण्यः पादैरेव सहस्रशः। वारमुख्या महाभागं प्रत्युद्यास्यन्ति केशवं।
नगरादपि याः काश्चित् गमिष्यन्ति जनार्द्दनं। द्रष्टुं कन्याश्च कल्याण्यस्ताश्च यास्यन्त्यनावृताः। ३०५५
सस्त्रीपुरुषबालञ्च नगरं मधुसूदनं। उदीक्षतां महात्मानं भानुमन्तमिव प्रजाः।
महाध्वजपताकाश्च क्रियन्तां सर्व्वतो दिशः। जलावसिक्तो विरजाः पन्थास्तस्येति चान्वशात्।
दुःशासनस्य च गृहं दुर्य्योधनगृहाद्वरं। तदस्य क्रियतां क्षिप्रं सुसंमृष्टमलङ्कृतं।
एतद्धि रुचिराकारैः प्रासादैरुपशोभितं। शिवञ्च रमणीयञ्च सर्व्वर्त्तुषु महाधनं।
सर्व्वमस्मिन् गृहे रत्नं मम दुर्य्योधनस्य च यद्यदर्हति वार्ष्णेयस्तत्तद्देयमसंशयं। ३०६०
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये पञ्चाशीतोऽध्यायः॥ ८५॥
॥ विदुर उवाच॥ राजन् बहुमतश्चासि त्रैलोक्यस्यापि सत्तमः। सम्भावितश्च लोकस्य सम्मतश्चासि भारत।
यत्त्वमेवं गते ब्रूयाः पश्चिमे वयसि स्थितः। शास्त्राद्वा सुप्रतर्काद्वा सुस्थिरः स्थविरो ह्यसि।
लेखाऽश्मनीव भाः सूर्य्ये महोर्म्मिरिव सागरे। धर्म्मस्त्वयि तथा राजन्निति व्यवसिताः प्रजाः।
सदैव भावितो लोको गुणौघैस्तव पार्थिव। गुणानां रक्षणे नित्यं प्रयतस्व सबान्धवः।
आर्ज्जवं प्रतिपद्यस्व मा बाल्याद्बहु नीनशः। राजन् पुत्रांश्च पौत्रांश्च सुहृदश्चैव सुप्रियान्। ३०६५
यत्त्वमिच्छसि कृष्णाय राजन्नतिथये बहु। एतदन्यच्च दाशार्हः पृथिवीमपि चार्हति।
न तु त्वं धर्म्ममुद्दिश्य तस्य वा प्रियकारणात्। एतदिच्छसि कृष्णाय सत्येनात्मानमालभे।
मायैषा सत्यमेवैतच्छद्मैतद्भूरिदक्षिणा। जानामि त्वन्मतं राजन् गूढं बाह्येन कर्म्मणा।
पञ्च पञ्चैव लिप्सन्ति ग्रामकान् पाण्डवा नृप। न च दित्ससि तेभ्यस्तांस्तच्छमं न करिष्यसि।
अर्थेन तु महाबाहुं वार्ष्णेयं त्वं जिहीर्षसि। अनेन चाप्युपायेन पाण्डवेभ्यो विभेत्स्यसि। ३०७०
न च वित्तेन शक्योऽसौ नोद्यमेन न गर्हया। अन्यो धनञ्जयात् कर्त्तुमेतत्तत्त्वं ब्रवीमि ते।
वेद कृष्णस्य माहात्म्यं वेदास्य दृढभक्तितां। अत्याज्यमस्य जानामि प्राणैस्तुल्यं धनञ्जयं।
अन्यत् कुम्भादपां पूर्णादन्यत् पादावसेचनात्। अन्यत् कुशलसम्प्रश्नान्नैषिष्यति जनार्द्दनः।
यत्त्वस्य प्रियमातिथ्यं मानार्हस्य महात्मनः। तदस्मै क्रियतां राजन् मानार्होऽसौ जनार्द्दनः।
आशंसमानः कल्याणं कुरूनभ्येति केशवः। येनैव राजन्नर्थेन तदेवास्मा उपाकुरु। ३०७५
शममिच्छति दाशार्हस्तव दुर्य्योधनस्य च। पाण्डवानाञ्च राजेन्द्र तदस्य वचनं कुरु।
पिताऽसि राजन् पुत्रास्ते वृद्धस्त्वं शिशवः परे। वर्त्तस्व पितृवत्तेषु वर्त्तन्ते ते हि पुत्रवत्।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि विदुरवाक्ये षडशीतोऽध्यायः॥ ८६॥
॥ दुर्य्योधन उवाच॥ यदाह विदुरः कृष्णे सर्व्वं तत्सत्यमच्युते। अनुरक्तो ह्यसंहार्य्यः पार्थान् प्रति जनार्द्दनः।
यत्तत्सत्कारसंयुक्तं देयं वसु जनार्द्दने अनेकरूपं राजेन्द्र न तद्देयं कदाचन।

देशः कालस्तथाऽयुक्तो न हि नार्हति केशवः । मंस्यत्यधोक्षजो राजन् भयादर्चति मामिति । ३०८०
अवमानश्च यत्र स्यात् क्षत्रियस्य विशाम्पते । न तत्कुर्य्यात् बुधः कार्य्यमिति मे निश्चिता मतिः ।
स हि पूज्यतमो लोके कृष्णः पृथुललोचनः । त्रयाणामपि लोकानां विदितं मम सर्व्वथा ।
न तु तस्मै प्रदेयं स्यात् तथा कार्य्यगतिः प्रभो । विग्रहः समुपारब्धो न हि शाम्यत्यविग्रहात् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भीष्मः कुरुपितामहः । वैचित्रवीर्य्यं राजानमिदं वचनमब्रवीत् ।
सत्कृतोऽसत्कृतो वाऽपि न क्रुध्येत जनार्द्दनः । नालमेनमवज्ञातुं नावज्ञेयो हि केशवः । ३०८५
यत्तु कार्य्यं महाबाहो मनसा कार्य्यतां गतं । सर्व्वोपायैर्न तच्छक्यं केनचित् कर्त्तुमन्यथा ।
स यद्ब्रूयात् महाबाहुस्तत्कार्य्यमविशङ्कया । वासुदेवेन तीर्थेन क्षिप्रं संशाम्य पाण्डवैः ।
धर्म्यमर्थ्यञ्च धर्म्मात्मा ध्रुवं वक्ता जनार्द्दनः । तस्मिन् वाच्याः प्रिया वाचो भवता बान्धवैः सह ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ न पर्य्यायोऽस्ति यद्राजन् श्रियं निष्केवलामहं । तैः सहेमामुपाश्नीयां यावज्जीवं पितामह ।
इदन्तु सुमहत् कार्य्यं शृणु मे यत् समर्थितं । परायणं पाण्डवानां नियतस्यामि जनार्द्दनं । ३०९०
तस्मिन् बद्धे भविष्यन्ति वृष्णयः पृथिवी तथा । पाण्डवाश्च विधेया मे स च प्रातर्गमिष्यति ।
अत्रोपायान् यथा सम्यङ् न बुध्येत जनार्द्दनः । न चापायो भवेत् कश्चित्तद्भवान् प्रब्रवीतु मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा घोरं कृष्णाभिसंहितं । धृतराष्ट्रः सहामात्यो व्यथितो विमनाऽभवत् ।
ततो दुर्य्योधनमिदं धृतराष्ट्रोऽब्रवीद्वचः । मैवं वोचः प्रजापाल नैष धर्म्मः सनातनः ।
दूतश्च हि हृषीकेशः सम्बन्धी च प्रियश्च नः । अपापः कौरवेयेषु स कथं बन्धमर्हति । ३०९५
॥ भीष्म उवाच ॥ परीतस्तव पुत्रोऽयं धृतराष्ट्र सुमन्दधीः । वृणोत्यनर्थं नैवार्थं याच्यमानः सुहृज्जनैः ।
इममुत्पथि वर्त्तन्तं पापं पापानुबन्धिनं । वाक्यानि सुहृदां हित्वा त्वमप्यस्यानुवर्त्तसे ।
कृष्णमक्लिष्टकर्म्माणमासाद्यायं सुदुर्म्मतिः । तव पुत्रः सहामात्यः क्षणेन न भविष्यति ।
पापस्यास्य नृशंसस्य त्यक्तधर्म्मस्य दुर्म्मतेः । नोत्सहेऽनर्थसंयुक्ताः श्रोतुं वाचः कथञ्चन ।
इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठो वृद्धः परममन्युमान् । उत्थाय तस्मात् प्रातिष्ठद्भीष्मः सत्यपराक्रमः । ३१००
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि दुर्य्योधनवाक्ये सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रातरुत्थाय कृष्णस्तु कृतवान् सर्व्वमाह्निकं । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रययौ नगरं प्रति ।
तं प्रयान्तं महाबाहुमनुज्ञाप्य महाबलं । पर्य्यवर्त्तन्त ते सर्व्वे वृकस्थलनिवासिनः ।
धार्त्तराष्ट्राः समायान्तं प्रत्युज्जग्मुः स्वलङ्कृताः । दुर्य्योधनादृते सर्व्वे भीष्मद्रोणकृपादयः ।
पौराश्च बहुला राजन् हृषीकेशं दिदृक्षवः । यानैर्बहुविधैरन्ये पद्भिरेव तथाऽपरे ।
स वै पथि समागम्य भीष्मेणाक्लिष्टकर्म्मणा । द्रोणेन धार्त्तराष्ट्रैश्च तैर्वृतो नगरं ययौ । ३१०५
कृष्णसम्माननार्थञ्च नगरं समलङ्कृतं । बभूव राजमार्गश्च बहुरत्नसमाचितः ।
न च कश्चिद्गृहे राजंस्तदासीत् भरतर्षभ । न स्त्री न वृद्धो न शिशुर्वासुदेवदिदृक्षया ।
राजमार्गे नरास्तस्मिन् संस्तुवन्त्यवनिं गताः। तस्मिन् काले महाराज हृषीकेशप्रवेशने ।

आहृतानि वरस्त्रीभिर्गृहाणि सुमहान्त्यपि । प्रचलन्तीव भारेण दृश्यन्ते स्म महीतले ।
यथा च गतिमन्तस्ते वासुदेवस्य वाजिनः । प्रनष्टगतयोऽभूवंस्तथा राजमार्गे नरैर्वृते । ३११०
स गृहं धृतराष्ट्रस्य प्राविशच्छत्रुकर्षणः । पाण्डुरं पुण्डरीकाक्षः प्रासादैरुपशोभितं ।
तिस्रः कक्षा व्यतिक्रम्य केशवो राजवेश्मनः । वैचित्रवीर्य्यं राजानमभ्यगच्छदरिन्दमः ।
अभ्यागच्छति दाशार्हे प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः सहैव द्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महायशाः ।
कृपश्च सोमदत्तश्च महाराजश्च वाह्लिकः । आसनेभ्योऽचलन् सर्व्वे पूजयन्तो जनार्द्दनं ।
ततो राजानमासाद्य धृतराष्ट्रं यशस्विनं । स भीष्मं पूजयामास वार्ष्णेयो वाग्भिरञ्जसा । ३११५
तेषु धर्म्मानुपूर्व्वीन्तां प्रयुज्य मधुसूदनः । यथावयः समीयाय राजभिः सह माधवः ।
अथ द्रोणं सवाह्लीकं सपुत्रञ्च यशस्विनं । कृपञ्च सोमदत्तञ्च समीयाय जनार्द्दनः ।
तत्रासीदूर्ज्जितं मृष्टं काञ्चनं महदासनं । शासनाद्धृतराष्ट्रस्य तत्रोपाविशदच्युतः ।
अथ गां मधुपर्कञ्चाप्युदकञ्च जनार्द्दनं । उपजह्रुर्यथान्यायं धृतराष्ट्रपुरोहिताः ।
कृतातिथ्यस्तु गोविन्दः सर्व्वान् परिहसन् कुरून् । आस्ते साम्बन्धिकं कुर्व्वन् कुरुभिः परिवारितः । ३१२०
सोऽर्च्चितो धृतराष्ट्रेण पूजितश्च महायशाः । राजानं समनुज्ञाप्य निरक्रामदरिन्दमः ।
तैः समेत्य यथान्यायं कुरुभिः कुरुसंसदि । विदुरावसथं रम्यमुपातिष्ठत माधव. ।
विदुरः सर्व्वकल्याणैरभिगम्य जनार्द्दनं । अर्च्चयामास दाशार्हं सर्व्वकामैरुपस्थितं ।
या मे प्रीतिः पुष्कराक्ष त्वद्दर्शनसमुद्भवा । सा किमाख्यायते तुभ्यमन्तरात्माऽसि देहिनां ।
कृतातिथ्यन्तु गोविन्दं विदुरः सर्व्वधर्म्मवित् । कुशलं पाण्डुपुत्राणामपृच्छन्मधुसूदनं । ३१२५
प्रीयमाणस्य सुहृदो विदुषो वृष्णिसत्तमः । धर्म्मार्थनित्यस्य सतो गतरोषस्य धीमतः ।
तस्य सर्व्वं सविस्तारं पाण्डवानां विचेष्टितं । क्षत्तुराचष्ट दाशार्हः सर्व्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि विदुरभगवत्संवादे अष्टाशीतोऽध्याय. ॥ ८८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथोपगम्य विदुरमपराह्णे जनार्द्दनः । पितृष्वसारं स पृथामभ्यगच्छदरिन्दमः ।
सा दृष्ट्वा कृष्णमायान्तं प्रसन्नादित्यवर्च्चसं । कण्ठे गृहीत्वा प्राक्रोशत् स्मरन्ती तनयान् पृथक् ।
तेषां सत्त्ववतां मध्ये गोविन्दं सहचारिणं । चिरस्य दृष्ट्वा वार्ष्णेयं वाष्पमाहारयत् पृथा । ३१३०
साऽब्रवीत् कृष्णमासीनं कृतातिथ्यं युधाम्पतिं । वाष्पगद्गदपूर्णेन मुखेन परिशुष्यता ।
ये ते बाल्यात् प्रभृत्येव गुरुशुश्रूषणे रताः । परस्परस्य सुहृदः सम्मताः समचेतसः ।
निकृत्या भ्रंशिता राज्यात् जनार्हा निर्जनं गताः । विनीतक्रोधहर्षाश्च ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
त्यक्त्वा प्रियसुखे पार्था रुदन्तीमपहाय मां । अहार्षुश्च वनं यान्तः समूलं हृदयं मम ।
अतदर्हा महात्मानः कथं केशव पाण्डवाः । ऊषुर्महावने तात सिंहव्याघ्रगजाकुले । ३१३५
बाला विहीनाः पित्रा ते मया सततलालिताः । अपश्यन्तश्च पितरौ कथमूषुर्महावने ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्म्मृदङ्गैर्व्वैणुनिःस्वनैः । पाण्डवाः समबोध्यन्त बाल्यात् प्रभृति केशव ।

ये स्म वारणशब्देन हयानां ह्रेषितेन च। रथनेमिनिनादैश्च व्यबोध्यन्त तदा गृहे।
शङ्खभेरीनिनादेन वेणुवीणानिनादिना। पुण्याहघोषमिश्रेण पूज्यमाना द्विजातिभिः।
वस्त्रै रत्नैरलङ्कारैः पूजयन्तो द्विजन्मनः। गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिर्ब्राह्मणानां महात्मनां। २१४०
अर्च्चितैरर्च्चनार्हैश्च स्तुवद्भिरभिनन्दिताः। प्रासादाग्रेष्वबोध्यन्त राङ्कवाजिनशायिनः।
क्रूरश्च निनदं श्रुत्वा श्वापदानां महावने। न स्मोपयान्ति निद्रान्ते न तदर्हा जनार्द्दन।
भेरीमृदङ्गनिनदैः शङ्खवैणवनिस्वनैः। स्त्रीणां गीतनिनादैश्च मधुरैर्मधुसूदन।
वन्दिमागधसूतैश्च स्तुवद्भिर्बोधिताः कथं। महावनेष्वबुध्यन्त श्वापदानां रुतेन च।
ह्रीमान् सत्यधृतिर्दान्तो भूतानामनुकम्पिता। कामद्वेषौ वशे कृत्वा सतां वर्त्मानुवर्त्तते। २१४५
अम्बरीषस्य मान्धातुर्ययातेर्नहुषस्य च। भरतस्य दिलीपस्य शिवेरौशीनरस्य च।
राजर्षीणां पुराणानां धुरन्धत्ते दुरुद्वहां। शीलवृत्तोपसम्पन्नो धर्म्मज्ञः सत्यसङ्गरः।
राजा सर्व्वगुणोपेतस्त्रैलोक्यस्यापि यो भवेत्। अजातशत्रुर्धर्म्मात्मा शुद्धजाम्बूनदप्रभः।
श्रेष्ठः कुरुषु सर्व्वेषु धर्म्मतः श्रुतवृत्ततः। प्रियदर्शी दीर्घभुजः कथं कृष्ण युधिष्ठिरः।
यः स नागायुतप्राणो वातरंहा महाबलः। सामर्षः पाण्डवो नित्यं प्रियो भ्रातुः प्रियङ्करः। २१५०
कीचकस्य तु सज्ञातेर्यो हन्ता मधुसूदन। शूरः क्रोधवशानाञ्च हिडिम्बस्य बकस्य च।
पराक्रमे शक्रसमो मातरिश्वसमो बले। महेश्वरसमः क्रोधे भीमः प्रहरतांवरः।
क्रोधं बलममर्षञ्च यो निधाय परन्तपः। जितात्मा पाण्डवोऽमर्षी भ्रातुस्तिष्ठति शासने।
तेजोराशिं महात्मानं वरिष्ठममितौजसं। भीमं प्रदर्शनेनापि भीमसेनं जनार्द्दन।
तन्ममाचक्ष्व वार्ष्णेय कथमद्य वृकोदरः। आस्ते परिघबाहुः स मध्यमः पाण्डवो बली। २१५५
अर्ज्जुनेनार्ज्जुनो यः स कृष्ण बाहुसहस्रिणा। द्विबाहुः स्पर्द्धते नित्यमतीतेनापि केशव।
क्षिपत्येकेन वेगेन पञ्चबाणशतानि यः। इष्वस्त्रे सदृशो राज्ञः कार्त्तवीर्य्यस्य पाण्डवः।
तेजसादित्यसदृशो महर्षिसदृशो दमे। क्षमया पृथिवीतुल्यो महेन्द्रसमविक्रमः।
आधिराज्यं महद्दीप्तं प्रथितं मधुसूदन। आहृतं येन वीर्य्येण कुरूणां सर्व्वराजसु।
यस्य बाहुबलं सर्व्वे पाण्डवाः पर्य्युपासते। स सर्व्वरथिनां श्रेष्ठः पाण्डवः सत्यविक्रमः। २१६०
यं गत्वाऽभिमुखः सङ्ख्ये न जीवन् कश्चिदाव्रजेत्। यो जेता सर्व्वभूतानामजेयो जिष्णुरच्युत।
योऽपाश्रयः पाण्डवानां देवानामिव वासवः। स ते भ्राता सखा चैव कथमद्य धनञ्जयः।
दयावान् सर्व्वभूतेषु ह्रीनिषेवो महास्त्रवित्। मृदुश्च सुकुमारश्च धार्म्मिकश्च प्रियश्च मे।
सहदेवो महेष्वासः शूरः समितिशोभनः। भ्रातॄणां कृष्ण शुश्रूषुर्धर्म्मार्थकुशलो युवा।
सदैव सहदेवस्य भ्रातरो मधुसूदन। वृत्तं कल्याणवृत्तस्य पूजयन्ति महात्मनः। २१६५
ज्येष्ठापचायिनं वीरं सहदेवं युधाम्पतिं। शुश्रूषुं मम वार्ष्णेय माद्रीपुत्रं प्रचक्ष्व मे।
सुकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः। भ्रातॄणाञ्चैव सर्व्वेषां प्रियः प्राणो बहिश्चरः।

चित्रयोधी च नकुलो महेष्वासो महाबलः । कच्चित् स कुशली कृष्ण वत्सो मम सुखैधितः ।
सुखोचितमदुःखार्हं सुकुमारं महारथं । अपि जातु महाबाहो पश्येयं नकुलं पुनः ।
पक्ष्मसम्पातजे काले नकुलेन विनाकृतां । न लभामि धृतिं वीर साऽद्य जीवामि पश्य मां ।
सर्व्वैः पुत्त्रैः प्रियतरा द्रौपदी मे जनार्द्दन । कुलीना रूपसम्पन्ना सर्व्वैः समुदिता गुणैः ।
पुत्त्रलोकात् पतिलोकं वृण्वाना सत्यवादिनी । प्रियान् पुत्त्रान् परित्यज्य पाण्डवाननुरुध्यते ।
महाभिजनसम्पन्ना सर्व्वकामैः सुपूजिता । ईश्वरी सर्व्वकल्याणी द्रौपदी कथमच्युत ।
पतिभिः पञ्चभिः शूरैरग्निकल्पैः प्रहारिभिः । उपपन्ना महेष्वासैर्द्रौपदी दुःखभागिनी ।
चतुर्द्दशमिदं वर्षं यान्नापश्यमरिन्दम । पुत्त्राधिभिः परिद्यूनां द्रौपदीं सत्यवादिनीं ।
न नूनं कर्म्मभिः पुण्यैरश्नुते पुरुषः सुखं । द्रौपदी चेत्तथा वृत्ता नाश्नुते सुखमव्ययं ।
न प्रियो मम कृष्णाऽर्थो बीभत्सुर्न युधिष्ठिरः । भीमसेनो यमौ चापि यदपश्यं सभागतां ।
न मे दुःखतरं किञ्चित् भूतपूर्व्वं ततोऽधिकं । स्त्रीधर्म्मिणीं द्रौपदीं यत् श्वशुराणां समीपगां ।
आनायितामनार्य्येण क्रोधलोभानुवर्त्तिना । सर्व्वे प्रैक्षन्त कुरव एकवस्त्रां सभागतां ।
तत्रैव धृतराष्ट्रश्च महाराजश्च वाह्लिकः । कृपश्च सोमदत्तश्च निर्व्विण्णाः कुरवस्तथा ।
तस्यां संसदि सर्व्वेषां क्षत्तारं पूजयाम्यहं । वृत्तेन हि भवत्यार्य्यो न धनेन न विद्यया ।
तस्य कृष्ण महाबुद्धेर्गम्भीरस्य महात्मनः । क्षत्तुः शीलमलङ्कारो लोकान् विष्टभ्य तिष्ठति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सा शोकार्त्ता च हृष्टा च दृष्ट्वा गोविन्दमागतं । नानाविधानि दुःखानि सर्व्वाण्येवान्वकीर्त्तयत् ।
पूर्व्वैराचरितं यत्तत् कुराजभिररिन्दम । अक्षद्यूतं मृगवधः कच्चिदेषां सुखावहं ।
तन्मां दहति यत्कृष्णा सभायां कुरुसन्निधौ । धार्त्तराष्ट्रैः परिक्लिष्टा यथा न कुशलं तथा ।
निर्वासनञ्च नगरात् प्रव्रज्या च परन्तप । नाना विधानां दुःखानामभिज्ञाऽस्मि जनार्द्दन ।
अज्ञातचर्य्या बालानामवरोधश्च माधव । न मे क्लेशतमं तस्मात् पुत्त्रैः सह परन्तप ।
दुर्य्योधनेन निकृता वर्षमद्य चतुर्द्दशं । दुःखादपि सुखं नः स्यात् यदि पुण्यफलक्षयः ।
न मे विशेषो जात्वासीद्धार्त्तराष्ट्रेषु पाण्डवैः । तेन सत्येन कृष्ण त्वां हतामित्रं श्रियावृतं ।
अस्माद्विमुक्तं सङ्ग्रामात् पश्येयं पाण्डवैः सह । नैव शक्याः पराजेतुं सत्त्वं ह्येषां तथाविधं ।
पितरन्त्वेव गर्हेयं नात्मानं न सुयोधनं । येनाहं कुन्तिभोजाय धनं वृत्तैरिवार्पिता ।
बालां मामार्य्यकस्तुभ्यं क्रीडन्तीं कन्दुहस्तिकां । अदात्तु कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ।
साऽहं पित्रा च निकृता श्वशुरैश्च परन्तप । अत्यन्तदुःखिता कृष्ण किं जीवितफलं मम ।
यन्मां वागब्रवीन्नक्तं सूतके सव्यसाचिनः । पुत्त्रस्ते पृथिवीं जेता यशश्चास्य दिवं स्पृशेत् ।
हत्वा कुरून् महाजन्ये राज्यं प्राप्य धनञ्जयः । भ्रातृभिः सह कौन्तेयस्त्रीन् मेधानाहरिष्यति ।
नाहन्तामभ्यसूयामि नमो धर्म्माय वेधसे । कृष्णाय महते नित्यं धर्म्मो धारयति प्रजाः ।
धर्म्मश्चेदस्ति वार्ष्णेय तथा वागभ्यभाषत । त्वञ्चापि तत्तथा कृष्ण सर्व्वं सम्पादयिष्यसि ।

न मां माधव वैधव्यं नार्थनाशो न वैरता । तथा शोकाय दहति यथा पुत्रैर्व्विना भवः
योऽहं गाण्डीवधन्वानं सर्व्वशस्त्रभृतां वरं । धनञ्जयं न पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ।
इतश्चतुर्द्दशं वर्षं यन्नापश्यं युधिष्ठिरं । धनञ्जयञ्च गोविन्द यमौ तञ्च वृकोदरं । ३२००
जीवनाशं प्रनष्टानां श्राद्धं कुर्व्वन्ति मानवाः । अर्थतस्ते मम मृतास्तेषाञ्चाहं जनार्द्दन ।
ब्रूया माधव राजानं धर्म्मात्मानं युधिष्ठिरं । भूयांस्ते हीयते धर्म्मो मा पुत्रक वृथा कृथाः ।
पराश्रया वासुदेव या जीवति धिगस्तु तां । वृत्तेः कार्पण्यलब्धाया अप्रतिष्ठैव ज्यायसी ।
अथो धनञ्जयं ब्रूया नित्योद्युक्तं वृकोदरं । यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोऽयमागतः ।
अस्मिंश्चेदागते काले मिथ्या चातिक्रमिष्यति । लोकसम्भाविताः सन्तः सुनृशंसं करिष्यथ । ३२०५
नृशंसेन च वो युक्तांस्त्यजेयं शाश्वतीः समाः । काले हि समनुप्राप्ते त्यक्तव्यमपि जीवनं ।
माद्रीपुत्रौ च वक्तव्यौ क्षत्रधर्म्मरतौ सदा । विक्रमेणार्ज्जितान् भोगान् वृणीतं जीविताद‍पि ।
विक्रमाधिगता ह्यर्थाः क्षत्रधर्म्मेण जीवतः । मनो मनुष्यस्य सदा प्रीणन्ति पुरुषोत्तम ।
गत्वा ब्रूहि महाबाहो सर्व्वशस्त्रभृताम्वरं । अर्ज्जुनं पाण्डवं वीरं द्रौपद्याः पदवीञ्चर ।
विदितौ हि तवात्यन्तं संक्रुद्धौ तौ यथाऽन्तकौ । भीमार्ज्जुनौ नयेतां हि देवानपि परां गतिं । ३२१०
तयोश्चैतदवज्ञानं यत् सा कृष्णा सभां गता । दुःशासनश्च कर्णश्च परुषाण्यभ्यभाषतां ।
दुर्य्योधनो भीमसेनमभ्यगच्छन्मनस्विनं । पश्यतां कुरुमुख्यानां तस्य द्रक्ष्यति तत् फलं ।
न हि वैरं समासाद्य प्रशाम्यति वृकोदरः । अचिरादपि भीमस्य न हि वैरं प्रशाम्यति ।
यावदन्तं न नयति शात्रवाञ्छत्रुकर्षणः । न दुःखं राज्यहरणं न च द्यूते पराजयः ।
प्रव्राजनन्तु पुत्राणां न मे तद्दुःखकारणं । यत्तु सा बृहती श्यामा एकवस्त्रा सभां गता । ३२१५
अशृणोत् परुषा वाचः किन्नु दुःखतरं ततः । स्त्रीधर्म्मिणी वरारोहा क्षत्रधर्म्मरता सदा ।
नाभ्यगच्छत्तदा नाथं कृष्णा नाथवती सती । यस्या मम सपुत्रायास्त्वं नाथो मधुसूदन ।
रामश्च बलिनां श्रेष्ठः प्रद्युम्नश्च महारथः । साऽहमेवं विधं दुःखं सहेयं पुरुषोत्तम ।
भीमे जीवति दुर्द्धर्षे विजये चापलायिनि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत आश्वासयामास पुत्राधिभिरभिप्लुतां । पितृष्वसारं शोचन्तीं शौरिः पार्थसखः पृथां । ३२२०
॥ वासुदेव उवाच ॥ का तु सीमन्तिनी त्वादृक् लोकेष्वस्ति पितृष्वसः । शूरस्य राज्ञो दुहिता आजमीढकुलं गता ।
महाकुलीना भवती ह्रदाद्ध्रदमिवागता । ईश्वरी सर्व्वकल्याणी भर्त्रा परमपूजिता ।
वीरसूर्व्वीरपत्नी त्वं सर्व्वैः समुदिता गुणैः । सुखदुःखे महाप्राज्ञे त्वादृशी सोढुमर्हति ।
निद्रा तन्द्री क्रोधहर्षौ क्षुत्पिपासे हिमातपौ । एतानि पार्था निर्ज्जित्य नित्यं वीरसुखे रताः ।
त्यक्तग्रामसुखाः पार्था नित्यं वीरसुखप्रियाः । न ते स्वल्पेन तुष्येयुर्महोत्साहा महाबलाः । ३२२५
अन्तं धीरा निषेवन्ते मध्यं ग्राम्यसुखप्रियाः । उत्तमांश्च परिक्लेशान् भोगांश्चातीव मानुषान् ।
अन्तेषु रेमिरे धीरा न ते मध्येषु रेमिरे । अन्तःप्राप्तिं सुखामाहुर्दुःखमन्तरमेतयोः ।

अभिवादयन्ति भवतीं पाण्डवाः सह कृष्णया। आत्मानञ्च कुशलिनं निवेद्याकुरनामयं।
अरोगान् सर्व्वसिद्धार्थान् क्षिप्रन्द्रक्ष्यति पाण्डवान्। ईश्वरान् सर्व्वलोकस्य हतामित्रान् श्रियावृतान्।
एवमाश्वासिता कुन्ती प्रत्युवाच जनार्द्दनं। पुत्राधिभिरभिध्वस्ता निगृह्याबुद्धिजं तमः। ३२३०
॥ कुन्त्युवाच ॥ यत्यत्तेषां महाबाहो पथ्यं स्यान्मधुसूदन। यथा यथा त्वं मन्येथाः कुर्य्याः कृष्ण तथा तथा।
अविलोपेन धर्म्मस्य अनिकृत्या परन्तप। प्रभावज्ञाऽस्मि ते कृष्ण सत्यस्याभिजनस्य च।
व्यवस्थायाञ्च मित्रेषु बुद्धिविक्रमयोस्तथा। त्वमेव नः कुले धर्म्मस्त्वं सत्यं त्वं तपो महत्।
त्वं भ्राता त्वं महत्ब्रह्म त्वयि सर्व्वं प्रतिष्ठितं। यथैवात्थ तथैवैतत् त्वयि सत्यं भविष्यति।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तामामन्त्र्य च गोविन्दः कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं। प्रातिष्ठत महाबाहुर्दुर्य्योधनगृहान् प्रति। ३२३५
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कुन्तीकृष्णसंवादे एकोननवतोऽध्यायः ॥ ८९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पृथामामन्त्र्य गोविन्दः कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं। दुर्य्योधनगृहं शौरिरभ्यगच्छदरिन्दमः।
लक्ष्म्या परमया युक्तं पुरन्दरगृहोपमं। विचित्रैरासनैर्युक्तं प्रविवेश जनार्द्दनः।
तस्य कक्ष्या व्यतिक्रम्य तिस्रो द्वास्थैरवारितः। ततोऽभ्रघनसङ्काशं गिरिकूटमिवोच्छ्रितं।
श्रिया ज्वलन्तं प्रासादमारुरोह महायशाः। तत्र राजसहस्रैश्च कुरुभिश्चाभिसंवृतं।
धार्त्तराष्ट्रं महाबाहुं ददर्शासीनमासने। दुःशासनञ्च कर्णञ्च शकुनिञ्चापि सौबलं। ३२४०
दुर्य्योधनसमीपे तानासनस्थान् ददर्श सः। अभ्यागच्छति दाशार्हे धार्त्तराष्ट्रो महायशाः।
उदतिष्ठत् सहामात्यः पूजयन्मधुसूदनं। समेत्य धार्त्तराष्ट्रेण सहामात्येन केशवः।
राजभिस्तत्र वार्ष्णेयः समागच्छत् यथावयः। तत्र जाम्बूनदमयं पर्य्यङ्कं सुपरिष्कृतं।
विविधास्तरणास्तीर्णमभ्युपाविशदच्युतः। तस्मिन् गां मधुपर्कञ्चाप्युदकञ्च जनार्द्दने।
निवेदयामास तदा गृहान्राज्यञ्च कौरवः। तत्र गोविन्दमासीनं प्रसन्नादित्यवर्च्चसं। ३२४५
उपासाञ्चक्रिरे सर्व्वे कुरवो राजभिः सह। ततो दुर्य्योधनो राजा वार्ष्णेयं जयतां वरं।
न्यमन्त्रयत् भोजनेन नाभ्यनन्दच्च केशवः। ततो दुर्य्योधनः कृष्णमब्रवीत् कुरुसंसदि।
मृदुपूर्व्वं शठोदर्कं कर्णमाभाष्य कौरवः। कस्मादन्नानि पानानि वासांसि शयनानि च।
त्वदर्थमुपनीतानि नाग्रहीस्त्वं जनार्द्दन। उभयोश्चाददः साह्यमुभयोश्च हिते रतः।
सम्बन्धी दयितश्चासि धृतराष्ट्रस्य माधव। त्वं हि गोविन्द धर्म्मार्थौ वेत्थ तत्त्वेन सर्व्वशः। ३२५०
तत्र कारणमिच्छामि श्रोतुञ्चक्रगदाधर।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स एवमुक्तो गोविन्दः प्रत्युवाच महामनाः। उद्यन्मेघस्वनः काले प्रगृह्य विपुलं भुजं।
अनम्बूकृतमग्रस्तमनिरस्तमसङ्कुलं। राजीवनेत्रो राजानं हेतुमद्वाक्यमुत्तमं।
कृतार्था भुञ्जते दूताः पूजां गृह्णन्ति चैव ह। कृतार्थं मां सहामात्यं समर्च्चिष्यसि भारत।
एवमुक्तः प्रत्युवाच धार्त्तराष्ट्रो जनार्द्दनं। न युक्तं भवताऽस्मासु प्रतिपत्तुमसाम्प्रतं। ३२५५
कृतार्थं वा कृतार्थञ्च त्वां वयं मधुसूदन। यतामहे पूजयितुं दाशार्ह न च शक्नुमः।

न च तत्कारणं विद्मो यस्मिन्नो मधुसूदन । पूजां कृतां प्रीयमाणैर्नामंस्थाः पुरुषोत्तम ।
वैरं नो नास्ति भवता गोविन्द न च विग्रहः । स भवान् प्रसमीक्ष्यैतन् नेदृशं वक्तुमर्हति ।
एवमुक्तः प्रत्युवाच धार्त्तराष्ट्रं जनार्द्दनः । अभिवीक्ष्य सहामात्यं दाशार्हः प्रहसन्निव ।
नाहं कामान्न संरम्भान्न द्वेषान्नार्थकारणात् । न हेतुवादाल्लोभाद्वा धर्म्मं जह्यां कथञ्चन । ३१६०
सम्प्रीतिभोज्यान्यन्नानि आपद्भोज्यानि वा पुनः । न च सम्प्रीयसे राजन्न चैवापद्गता वयं ।
अकस्मात् द्वेष्टि वै राजन् जन्मप्रभृति पाण्डवान् । प्रियानुवर्त्तिनो भ्रातॄन् सर्व्वैः समुदितान् गुणैः ।
अकस्माच्चैव पार्थानां द्वेषणं नोपपद्यते । धर्म्मे स्थिताः पाण्डवेयाः कस्तान् किं वक्तुमर्हति ।
यस्तान् द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्ताननु स मामनु । ऐकात्म्यं मां गतं विद्धि पाण्डवैर्धर्म्मचारिभिः ।
कामक्रोधानुवर्त्ती हि यो मोहाद्विरुरुत्सति । गुणवन्तञ्च यो द्वेष्टि तमाहुः पुरुषाधमं । ३१६५
यः कल्याणगुणान् ज्ञातीन् मोहाल्लोभाद्दिदृक्षते । सोऽजितात्माऽजितक्रोधो न चिरं तिष्ठति श्रियं ।
अथ यो गुणसम्पन्नान् हृदयस्याप्रियानपि । प्रियेण कुरुते वश्यांश्चिरं यशसि तिष्ठति ।
सर्व्वमेतदभोक्तव्यमन्नं दुष्टाभिसंहितं । क्षत्तुरेकस्य भोक्तव्यमिति मे धीयते मतिः ।
एवमुक्त्वा महाबाहुर्दुर्य्योधनममर्षणं । निश्चक्राम ततः शुभ्राद्धार्त्तराष्ट्रनिवेशनात् ।
निर्य्याय च महाबाहुर्व्वासुदेवो महामनाः । निवेशाय ययौ वेश्म विदुरस्य महात्मनः । ३१७०
तमभ्यगच्छद्द्रोणश्च कृपो भीष्मोऽथ वाह्लिकः । कुरवश्च महाबाहुं विदुरस्य गृहे स्थितं ।
त ऊचुर्म्माधवं वीरं कुरवो मधुसूदनं । निवेदयामो वार्ष्णेय सरत्नांस्ते गृहान् वयं ।
तानुवाच महातेजाः कौरवान् मधुसूदनः । सर्व्वे भवन्तो गच्छन्तु सर्व्वा मेऽपचितिः कृता ।
यातेषु कुरुषु क्षत्ता दाशार्हमपराजितं । अभ्यर्च्चयामास तदा सर्व्वकामैः प्रयत्नवान् ।
ततः क्षत्ताऽन्नपानानि शुचीनि गुणवन्ति च । उपाहरदनेकानि केशवाय महात्मने । ३१७५
तैस्तर्प्पयित्वा प्रथमं ब्राह्मणान्मधुसूदनः । वेदविद्भ्यो ददौ कृष्णः परमद्रविणान्यपि ।
ततोऽनुयायिभिः सार्द्धं मरुद्भिरिव वासवः । विदुरान्नानि बुभुजे शुचीनि गुणवन्ति च ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि श्रीकृष्णदुर्य्योधनसंवादे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तं भुक्तवन्तमाश्वस्तं निशायां विदुरोऽब्रवीत् । नेदं सम्यग्व्यवसितं केशवागमनं तव ।
अर्थधर्म्मातिगो मन्दः संरम्भी च जनार्द्दन । मानघ्नो मानकामश्च वृद्धानां शासनातिगः ।
धर्म्मशास्त्रातिगो मूढो दुरात्मा प्रग्रहं गतः । अनेयः श्रेयसां मन्दो धार्त्तराष्ट्रो जनार्द्दन । ३१८०
कामात्मा प्राज्ञमानी च मित्रध्रुक् सर्व्वशङ्कितः । अकर्त्ता चाकृतज्ञश्च त्यक्तधर्म्मा प्रियानृतः ।
मूढश्चाकृतबुद्धिश्च इन्द्रियाणामनीश्वरः । कामानुसारी कृत्येषु सर्व्वेष्वकृतनिश्चयः ।
एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्दोषैरेष समन्वितः । त्वयोच्यमानः श्रेयोऽपि संरम्भान्न ग्रहीष्यति ।
भीष्मे द्रोणे कृपे कर्णे द्रोणपुत्रे जयद्रथे । भूयसीं वर्त्तते वृत्तिं न शमे कुरुते मनः ।
निश्चितं धार्त्तराष्ट्राणां सकर्णानां जनार्द्दन । भीष्मद्रोणमुखान् पार्थो न शक्ताः प्रतिवीक्षितुं । ३१८५

सेनासमुदयं कृत्वा पार्थिवं मधुसूदन । कृतार्थं मन्यते बाल आत्मानमविचक्षणः ।
एकः कर्णः परान् जेतुं समर्थ इति निश्चितं । धार्त्तराष्ट्रस्य दुर्ब्बुद्धेः स शमं नोपयास्यति ।
संविच्च धार्त्तराष्ट्राणां सर्व्वेषामेव केशव । शमे प्रयतमानस्य तव सौभ्रात्रकाङ्क्षिणः ।
न पाण्डवानामस्माभिः प्रतिदेयं यथोचितं । इति व्यवसितास्तेषु वचनं स्यान्निरर्थकं ।
यत्र सूक्तं दुरुक्तञ्च समं स्यान्मधुसूदन । न तत्र प्रलपेत् प्राज्ञो बधिरेष्विव गायनः । ३२९०
अविजानत्सु मूढेषु निर्म्मर्य्यादेषु माधव । न त्वं वाक्यं ब्रुवन् युक्तश्चाण्डालेषु द्विजो यथा ।
सोऽयं बलस्थो मूढश्च न करिष्यति ते वचः । तस्मिन्निरर्थकं वाक्यमुक्तं सम्पत्स्यते तव ।
तेषां समुपविष्टानां सर्व्वेषां पापचेतसां । तव मध्यावतरणं मम कृष्ण न रोचते ।
दुर्ब्बुद्धीनामशिष्टानां बहूनां दुष्टचेतसां । प्रतीपं वचनं मध्ये तव कृष्ण न रोचते ।
अनुपासितवृद्धत्वात् श्रिया दर्प्पाच्च मोहितः । वयोदर्प्पादमर्षाच्च न ते श्रेयो ग्रहीष्यति । ३२९५
बलं बलवदप्यस्य यदि वक्ष्यसि माधव । त्वय्यस्य महती शङ्का न करिष्यति ते वचः ।
नेदमद्य युधा शक्यमिन्द्रेणापि सहामरैः । इति व्यवसिताः सर्व्वे धार्त्तराष्ट्रा जनार्द्दन ।
तेष्वेवमुपपन्नेषु कामक्रोधानुवर्त्तिषु । समर्थमपि ते वाक्यमसमर्थं भविष्यति ।
मध्ये तिष्ठन् हस्त्यनीकस्य मन्दो रथाश्वयुक्तस्य बलस्य मूढः । दुर्य्योधनो मन्यते वीतभीतिः कृत्स्ना मयेयं पृथिवी जितेति ।
आशंसते वै धृतराष्ट्रस्य पुत्त्रो महाराज्यमसपत्नं पृथिव्यां । तस्मिन् शमः केवलो नोपलभ्यो बद्धं सन्तं मन्यते लब्धमर्थं । ३३००
पर्य्यस्तेयं पृथिवी कालपक्वा दुर्य्योधनार्थे पाण्डवान् योद्धुकामाः । समागताः सर्व्वयोधाः पृथिव्यां राजानश्च क्षितिपालैः समेताः ।
सर्व्वे चैते कृतवैराः पुरस्तात् त्वया राजानो हृतसाराश्च कृष्ण । तवोद्वेगात् संश्रिता धार्त्तराष्ट्रान् सुसंहताः सह कर्णेन वीराः ।
त्यक्तात्मानः सह दुर्य्योधनेन हृष्टा योद्धुं पाण्डवान् सर्व्वयोधाः । तेषां मध्ये प्रविशेथा यदि त्वं न तन्मतं मम दाशार्हवीर ।
तेषां समुपविष्टानां बहूनां दुष्टचेतसां । कथं मध्ये प्रपद्येथाः शत्रूणां शत्रुकर्षण ।
सर्व्वथा त्वं महाबाहो देवैरपि दुरुत्सहः । प्रभावं पौरुषं बुद्धिं जानामि तव शत्रुहन् । ३३०५
या मे प्रीतिः पाण्डवेषु भूयः सा त्वयि माधव । प्रेम्णा च बहुमानाच्च सौहृदाच्च ब्रवीम्यहं ।
या मे प्रीतिः पुष्कराक्ष त्वद्दर्शनसमुद्भवा । सा किमाख्यायते तुभ्यमन्तरात्माऽसि देहिनां ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि श्रीकृष्णविदुरसंवादे एकनवतोऽध्यायः ॥ ९१ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयाद्विचक्षणः । यथा वाच्यस्त्वद्विधेन भवता मद्विधः सुहृत् ।
धर्म्मार्थयुक्तं तथ्यञ्च यथा त्वय्युपपद्यते । तथा वचनमुक्तोऽस्मि त्वयैतत् पितृमातृवत् ।
सत्यं प्राप्तञ्च युक्तञ्चाप्येवमेव यथात्थ मां । शृणुष्वागमने हेतुं विदुरावहितो भव । ३३१०
दौरात्म्यं धार्त्तराष्ट्रस्य क्षत्त्रियाणाञ्च वैरतां । सर्व्वमेतदहं जानन् क्षत्तः प्राप्तोऽद्य कौरवान् ।
पर्य्यस्तां पृथिवीं सर्व्वां साश्वां सरथकुञ्जरां । यो मोचयेत् मृत्युपाशात् प्राप्नुयाद्धर्म्ममुत्तमं ।
धर्म्मकार्य्यं यतन् शक्त्या नोचेत् प्राप्नोति मानवः । प्राप्तो भवति तत् पुण्यमत्र मे नास्ति संशयः ।
मनसा चिन्तयन् पापं कर्म्मणा नाभिरोचयेत् । न प्राप्नोति फलं तस्येत्येवं धर्म्मविदो विदुः ।

सोऽहं यतिष्ये प्रशमं चत्तः कर्त्तुममायया। कुरूणां सृञ्जयानाञ्च सङ्ग्रामे विनशिष्यतां। ३३१५
सेयमापन्महाघोरा कुरुष्वेव समुत्थिता। कर्णदुर्य्योधनकृता सर्व्वे ह्येते तदन्वयाः।
व्यसने क्लिश्यमानं हि यो मित्रं नाभिपद्यते। अनुनीय यथाशक्ति तं नृशंसं विदुर्ब्बुधाः।
आकेशग्रहणात् मित्रमकार्य्यात् सन्निवर्त्तयन्। अवाच्यः कस्यचिद्भवति कृतयत्नो यथाबलं।
तत् समर्थं शुभं वाक्यं धर्म्मार्थसहितं हितं। धार्त्तराष्ट्रः सहामात्यो ग्रहीतुं विदुरार्हति।
हितं हि धार्त्तराष्ट्राणां पाण्डवानान्तथैव च। पृथिव्यां क्षत्रियाणाञ्च यतिष्येऽहममायया। ३३२०
हिते प्रयतमानं मां शङ्केद्दुर्य्योधनो यदि। हृदयस्य च मे प्रीतिरानृण्यञ्च भविष्यति।
ज्ञातीनां हि मिथो भेदे यन्मित्रं नाभिपद्यते। सर्व्वयत्नेन माध्यस्थं न तन्मित्रं विदुर्ब्बुधाः।
न मां ब्रूयुरधर्म्मिष्ठा मूढा ह्यसुहृदस्तथा। शक्तो नावारयत् कृष्णः संरब्धान् कुरुपाण्डवान्।
उभयोः साधयन्नर्थमहमागत इत्युत। तत्र यत्नमहं कृत्वा गच्छेयं नृष्ववाच्यतां।
मम धर्म्मार्थयुक्तं हि श्रुत्वा वाक्यमनामयं। न चेदादास्यते बालो दिष्टस्य वशमेष्यति। ३३२५
अहापयन्पाण्डवार्थं यथावच्छमं कुरूणां यदि वाचरेयं। पुण्यञ्च मे स्याच्चरितं महात्मन् मुच्येरंश्च कुरवो मृत्युपाशात्।
अपि वाचं भाषमाणस्य काव्यां धर्म्मारामामर्थवतीमहिंस्रां। अवेक्षेरन् धार्त्तराष्ट्राः शमार्थं माञ्च प्राप्तं कुरवः पूजयेयुः।
न चापि मम पर्य्याप्ताः सहिताः कुरुपार्थिवाः। क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं सिंहस्येवेतरे मृगाः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा वचनं वृष्णीनामृषभस्तदा। शयने सुखसंस्पर्शे शिश्ये यदुसुखावहः।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि श्रीकृष्णविदुरसंवादे द्विनवतोऽध्यायः॥ ८२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा कथयतोरेवं तयोर्ब्बुद्धिमतोस्तदा। शिवा नक्षत्रसम्पन्ना सा व्यतीयाय शर्व्वरी। ३३३०
धर्म्मार्थकामयुक्ताश्च विचित्रार्थपदाक्षराः। शृण्वतो विविधा वाचो विदुरस्य महात्मनः।
कथाभिरनुरूपाभिः कृष्णस्यामिततेजसः। अकामस्येव कृष्णस्य सा व्यतीयाय शर्व्वरी।
ततस्तु स्वरसम्पन्ना बहवः सूतमागधाः। शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः केशवं प्रत्यबोधयन्।
तत उत्थाय दाशार्ह ऋषभः सर्व्वसात्वतां। सर्व्वमावश्यकञ्चक्रे प्रातः कार्य्यं जनार्द्दनः।
कृतोदकानुजप्यः स हुताग्निः समलङ्कृतः। ततश्चादित्यमुद्यन्तमुपातिष्ठत माधवः। ३३३५
अथ दुर्य्योधनः कृष्णं शकुनिश्चापि सौबलः। सन्ध्यां तिष्ठन्तमभ्येत्य दाशार्हमपराजितं।
आचक्षेतान्तु कृष्णस्य धृतराष्ट्रं सभागतं। कुरूंश्च भीष्मप्रमुखान् राज्ञः सर्व्वांश्च पार्थिवान्।
त्वामर्थयन्ते गोविन्द दिवि शक्रमिवामराः। तावभ्यनन्दद्गोविन्दः साम्ना परमवल्गुना।
ततो विमल आदित्ये ब्राह्मणेभ्यो जनार्द्दनः। ददौ हिरण्यं वासांसि गाश्चाश्वांश्च परन्तपः।
विसृज्य बहुरत्नानि दाशार्हमपराजितं। तिष्ठन्तमुपसंगम्य ववन्दे सारथिस्तदा। ३३४०
ततो रथेन शुभ्रेण महता किङ्किणीकिना। हयोत्तमयुजा शीघ्रमुपातिष्ठत दारुकः।
तमुपस्थितमाज्ञाय रथं दिव्यं महामनाः। महाभ्रघननिर्घोषं सर्व्वरत्नविभूषितं।
अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा ब्राह्मणांश्च जनार्द्दनः। कौस्तुभं मणिमामुच्य श्रिया परमया ज्वलन्।

कुरुभिः संवृतः कृष्णो वृष्णिभिश्चाभिरक्षितः। आतिष्ठत रथं शौरिः सर्व्वयादवनन्दनः।
अन्वारुरोह दाशार्हं विदुरः सर्व्वधर्म्मवित्। सर्व्वप्राणभृतां श्रेष्ठं सर्व्वबुद्धिमतां वरं। ३२४५
ततो दुर्य्योधनः कृष्णं शकुनिश्चापि सौबलः। द्वितीयेन रथेनैनमन्वयातां परन्तपं।
सात्यकिः कृतवर्म्मा च वृष्णीनाञ्चापरे रथाः। पृष्ठतोऽनुययुः कृष्णं गजैरश्वै रथैरपि।
तेषां हेमपरिष्कारैर्युक्ताः परमवाजिभिः। गच्छतां घोषिणश्चित्रा रथा राजन् विरेजिरे।
संमृष्टसंसिक्तरजः प्रतिपेदे महापथं। राजर्षिचरितं काले कृष्णो धीमान् श्रिया ज्वलन्।
ततः प्रयाते दाशार्हे प्रावाद्यन्तैकपुष्कलाः। शङ्खाश्च दध्मिरे तत्र वाद्यान्यन्यानि यानि च। ३२५०
प्रवीराः सर्व्वलोकस्य युवानः सिंहविक्रमाः। परिवार्य्य रथं शौरेरगच्छन्त परन्तपाः।
ततोऽन्ये बहुसाहस्रा विचित्राद्भुतवाससः। असिप्रासायुधधराः कृष्णस्यासन् पुरःसराः।
गजाः पञ्चशतास्तत्र रथाश्चासन् सहस्रशः। प्रयान्तमन्वयुर्वीरं दाशार्हमपराजितं।
पुरं कुरूणां संवृत्तं द्रष्टुकामं जनार्द्दनं। सबालवृद्धं सस्त्रीकं रथ्यागतमरिन्दम।
वेदिकामाश्रिताभिश्च समाक्रान्तान्यनेकशः। प्रचलन्तीव भारेण योषिद्भिर्भवनान्युत। ३२५५
स पूज्यमानः कुरुभिः संशृण्वन् मधुराः कथाः। यथार्हं प्रतिसत्कुर्व्वन् प्रेक्षमाणः शनैर्ययौ।
ततः सभां समासाद्य केशवस्यानुयायिनः। सशङ्खवेणुनिर्घोषैर्दिशः सर्व्वा व्यनादयन्।
ततः सा समितिः सर्व्वा राज्ञाममिततेजसां। सम्प्राकम्पत हर्षेण कृष्णागमनकाङ्क्षया।
ततोऽभ्याशगते कृष्णे समहृष्यन्नराधिपाः। श्रुत्वा तं रथनिर्घोषं पर्ज्जन्यनिनदोपमं।
आसाद्य तु सभाद्वारमृषभः सर्व्वसात्वतां। अवतीर्य्य रथाच्छौरिः कैलासशिखरोपमात्। ३२६०
नवमेघप्रतीकाशां ज्वलन्तीमिव तेजसा। महेन्द्रसदनप्रख्यां प्रविवेश सभां ततः।
पाणौ गृहीत्वा विदुरं सात्यकिश्च महायशाः। ज्योतींष्यादित्यवद्राजन् कुरून् प्राच्छादयन् श्रिया।
अग्रतो वासुदेवस्य कर्णदुर्य्योधनावुभौ। वृष्णयः कृतवर्म्मा चाप्यासन् कृष्णस्य पृष्ठतः।
धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य भीष्मद्रोणादयस्ततः। आसनेभ्योऽचलन् सर्व्वे पूजयन्तो जनार्द्दनं।
अभ्यागच्छति दाशार्हे प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः। सहैव द्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महायशाः। ३२६५
उत्तिष्ठति महाराजे धृतराष्ट्रे जनेश्वरे। तानि राजसहस्राणि समुत्तस्थुः समन्ततः।
आसनं सर्व्वतोभद्रं जाम्बूनदपरिष्कृतं। कृष्णार्थे कल्पितं तत्र धृतराष्ट्रस्य शासनात्।
स्मयमानस्तु राजानं भीष्मद्रोणौ च माधवः। अभ्यभाषत धर्म्मात्मा राज्ञश्चान्यान् यथावयः।
तत्र केशवमानर्च्चुः सम्यगभ्यागतं सभां। राजानः पार्थिवाः सर्व्वे कुरवश्च जनार्द्दनं।
तत्र तिष्ठन् स दाशार्हो राजमध्ये परन्तपः। अपश्यदन्तरीक्षस्थान् ऋषीन् परपुरञ्जयः। ३२७०
ततस्तानभिसम्प्रेक्ष्य नारदप्रमुखानृषीन्। अभ्यभाषत दाशार्हो भीष्मं शान्तनवं शनैः।
पार्थिवीं समितिं द्रष्टुमृषयोऽभ्यागता नृप। निमन्त्र्यतामासनैश्च सत्कारेण च भूयसा।
नैतेष्वनुपविष्टेषु शक्यं केनचिदासितुं। पूजा प्रयुज्यतामाशु मुनीनां भावितात्मनां।

ऋषीन्क्रान्तनवो दृष्ट्वा सभाद्वारमुपस्थितान्। त्वरमाणस्ततो भृत्यानासनानीत्यचोदयत्।
आसनान्यथ मृष्टानि महान्ति विपुलानि च। मणिकाञ्चनचित्राणि समाजह्रुस्ततस्ततः। ३३७५
तेषु तत्रोपविष्टेषु गृहीतार्घ्येषु भारत। निषसादासने कृष्णो राजानश्च यथासनं।
दुःशासनः सात्यकये ददावासनमुत्तमं। विविंशतिर्ददौ पीठं काञ्चनं कृतवर्म्मणे।
अविदूरन्तु कृष्णस्य कर्णदुर्य्योधनावुभौ। एकासने महात्मानौ निषेदतुरमर्षणौ।
गान्धारराजः शकुनिर्गान्धारैरभिरक्षितः। निषसादासने राजा सहपुत्त्रो विशाम्पते।
विदुरो मणिपीठे तु शुक्लस्पर्द्ध्याजिनोत्तरे। संस्पृशन्नासनं शौरेर्महामतिरुपाविशत्। ३३८०
चिरस्य दृष्ट्वा दाशार्हं राजानः सर्व्व एव ते। अमृतस्येव नातृप्यन् प्रेक्षमाणा जनार्द्दनं।
अतसीपुष्पसङ्काशः पीतवासा जनार्द्दनः। व्यभ्राजत सभामध्ये हेम्नीवोपहितो मणिः।
ततस्तूष्णीं सर्व्वमासीत गोविन्दगतमानसं। न तत्र कश्चित् किञ्चिद्वा व्याजहार पुमान् क्वचित्।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवदुपवेशे त्रिनवतोऽध्यायः॥ ९३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेष्वासीनेषु सर्व्वेषु तूष्णीम्भूतेषु राजसु। वाक्यमभ्याददे कृष्णः सुदंष्ट्रो दुन्दुभिस्वनः।
जीमूत इव घर्म्मान्ते सर्व्वां संश्रावयन् सभां। धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्य समभाषत माधवः। ३३८५
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कुरूणां पाण्डवानाञ्च शमः स्यादिति भारत। अप्रणाशेन वीराणामेतद्याचितुमागतः।
राजन्नान्यत्प्रवक्तव्यं तव नैःश्रेयसं वचः। विदितं ह्येव ते सर्व्वं वेदितव्यमरिन्दम।
इदं ह्यद्य कुलं श्रेष्ठं सर्व्वराजसु पार्थिव। श्रुतवृत्तोपसम्पन्नं सर्व्वैः समुदितैर्गुणैः।
कृपाऽनुकम्पा कारुण्यमानृशंस्यञ्च भारत। तथार्ज्जवं क्षमा सत्यं कुरुष्वेतद्विशिष्यते।
तस्मिन्नेवंविधे राजन् कुले महति तिष्ठति। त्वन्निमित्तं विशेषेण नेह युक्तमसाम्प्रतं। ३३९०
त्वं हि धारयिता श्रेष्ठः कुरूणां कुरुसत्तम। मिथ्याप्रचरतां तात वाह्येष्वभ्यन्तरेषु च।
ते पुत्त्रास्तव कौरव्य दुर्य्योधनपुरोगमाः। धर्म्मार्थौ पृष्ठतः कृत्वा प्रचरन्ति नृशंसवत्।
अशिष्टा गतमर्य्यादा लोभेन हृतचेतसः। स्वेषु बन्धुषु मुख्येषु तद्वेत्थ पुरुषर्षभ।
सेयमापन्महाघोरा कुरुष्वेव समुत्थिता। उपेक्ष्यमाणा कौरव्य पृथिवीं घातयिष्यति।
शक्या चेयं शमयितुं त्वञ्चेदिच्छसि भारत। न दुष्करो ह्यत्र शमो मतो मे भरतर्षभ। ३३९५
त्वय्यधीनः शमो राजन् मयि चैव विशाम्पते। पुत्त्रान् स्थापय कौरव्य स्थापयिष्याम्यहं परान्।
आज्ञा तव हि राजेन्द्र कार्य्या पुत्त्रैः सहान्वयैः। हितम्बलवदप्येषां तिष्ठतां तव शासने।
तव चैव हितं राजन् पाण्डवानामथो हितं। शमे प्रयतमानस्य तव शासनकाङ्क्षिणः।
स्वयं निष्फलमालक्ष्य संविधत्स्व विशाम्पते। सहायभूता भरतास्तवैव स्युर्जनेश्वर।
धर्म्मार्थयोस्तिष्ठ राजन् पाण्डवैरभिरक्षितः। न हि शक्यास्तथाभूता यत्नादपि नराधिप। ३४००
न हि त्वां पाण्डवैर्ज्जेतुं रक्ष्यमाणं महात्मभिः। इन्द्रोऽपि देवैः सहितः प्रसहेत कुतो नृपाः।
यत्र भीष्मश्च द्रोणश्च कृपः कर्णो विविंशतिः। अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तोऽथ वाह्लिकः।

सैन्धवश्च कलिङ्गश्च काम्बोजश्च सुदक्षिणः । युधिष्ठिरो भीमसेनः सव्यसाची यमौ तथा ।
सात्यकिश्च महातेजा युयुत्सुश्च महारथः । को नु तान् विपरीतात्मा युध्येत भरतर्षभ ।
लोकस्येश्वरतां भूयः शत्रुभिश्चाप्यधृष्यतां । प्राप्स्यसि त्वममित्रघ्न सहितः कुरुपाण्डवैः । १४०५
तस्य ते पृथिवीपालास्त्वत्समाः पृथिवीपते । श्रेयांसश्चैव राजानः सन्धास्यन्ते परन्तप ।
स त्वं पुत्रैश्च पौत्रैश्च पितृभिर्भ्रातृभिस्तथा । सुहृद्भिः सर्व्वतो गुप्तः सुखं शक्ष्यसि जीवितुं ।
एतानेव पुरोधाय सत्कृत्य च यथा पुरा । अखिलां भोक्ष्यसे सर्व्वां पृथिवीं पृथिवीपते ।
एतैर्हि सहितैः सर्व्वैः पाण्डवैः स्वैश्च भारत । अन्यान् विजेष्यसे शत्रूनेष स्वार्थस्तवाखिलः ।
तैरेवोपार्ज्जितां भूमिं भोक्ष्यसे च परन्तप । यदि सम्पत्स्यते पुत्रैः सहामात्यैर्नराधिप । १४१०
संयुगे वै महाराज दृश्यते सुमहान् क्षयः । क्षये चोभयतो राजन् कं धर्म्ममनुपश्यसि ।
पाण्डवैर्न्निहतैः सङ्ख्ये पुत्रैर्व्वाऽपि महाबलैः । यद्विन्देथाः सुखं राजंस्तद्ब्रूहि भरतर्षभ ।
शूराश्च हि कृतास्त्राश्च सर्व्वे युद्धाभिकाङ्क्षिणः । पाण्डवास्तावकाश्चैव तान्रक्ष महतो भयात् ।
न पश्येम कुरून् सर्व्वान् पाण्डवांश्चैव संयुगे । क्षीणानुभयतः शूरान् रथिनो रथिभिर्हतान् ।
समवेताः पृथिव्यां हि राजानो राजसत्तम । अमर्षवशमापन्ना नाशयेयुरिमाः प्रजाः । १४१५
त्राहि राजन्निमं लोकं न नश्येयुरिमाः प्रजाः । त्वयि प्रकृतिमापन्ने शेषः स्यात् कुरुनन्दन ।
शुक्ला वदान्या ह्रीमन्त आर्य्याः पुण्याभिजातयः । अन्योन्यसचिवा राजंस्तान् पाहि महतो भयात् ।
शिवेनेमे भूमिपालाः समागम्य परस्परं । सह भुक्त्वा च पीत्वा च प्रतियान्तु यथागृहं ।
सुवाससः स्रग्विणश्च सत्कृता भरतर्षभ । अमर्षञ्च निराकृत्य वैराणि च परन्तप ।
हार्द्दं यत्पाण्डवेष्वासीत् प्राप्तेऽस्मिन्नायुषः क्षये । तदेव ते भवत्वद्य सन्धत्स्व भरतर्षभ । १४२०
बाला विहीनाः पित्रा ते त्वयैव परिवर्द्धिताः । तान् पालय यथान्यायं पुत्रांश्च भरतर्षभ ।
भवतैव हि रक्ष्यास्ते व्यसनेषु विशेषतः । मा ते धर्म्मस्तथैवार्थो नश्येत भरतर्षभ ।
आहुस्त्वां पाण्डवा राजन्नभिवाद्य प्रसाद्य च । भवतः शासनाद्दुःखमनुभूतं सहानुगैः ।
द्वादशेमानि वर्षाणि वने निर्व्युषितानि नः । त्रयोदशं तथाऽज्ञातैः सजने परिवत्सरं ।
स्थाता नः समये तस्मिन् पितेति कृतनिश्चयाः । नाहास्म समयं तात तच्च नो ब्राह्मणा विदुः । १४२५
तस्मिन्नः समये तिष्ठ स्थितानां भरतर्षभ । नित्यं संक्लेशिता राजन् स्वराज्यांशं लभेमहि ।
त्वं धर्म्ममर्थं सञ्जानन् सम्यङ्नस्त्रातुमर्हसि । गुरुत्वं भवति प्रेक्ष्य बहून् क्लेशान् तितिक्ष्महे ।
स भवान् मातृपितृवदस्मासु प्रतिपद्यतां । गुरोर्गरीयसी वृत्तिर्या च शिष्यस्य भारत ।
वर्त्तामहे त्वयि च तां त्वञ्च वर्त्तस्व नस्तथा । पित्रा स्थापयितव्या हि वयमुत्पथमास्थिताः ।
संस्थापय पथिष्वस्मांस्तिष्ठ धर्म्मे स्ववर्त्मनि । आहुश्चेमां परिषदं पुत्रास्ते भरतर्षभ । १४३०
धर्म्मज्ञेषु सभासत्सु नेह युक्तमसाम्प्रतं । यत्र धर्म्मो ह्यधर्म्मेण सत्यं यत्रानृतेन च ।
हन्यते प्रेक्षमाणानां हतास्तत्र सभासदः । विद्धो धर्म्मो ह्यधर्म्मेण सभां यत्र प्रपद्यते ।

न चास्य शल्यं कृन्तन्ति विद्धास्तत्र सभासदः। धर्म्म एतानारुजति यथा नद्यनुकूलजान्।
ये धर्ममनुपश्यन्तस्तूष्णीं ध्यायन्त आसते। ते सत्यमाहुर्धर्म्यञ्च न्याय्यञ्च भरतर्षभ।
शक्यं किमन्यद्वक्तुं ते दानादन्यत् जनेश्वर। ब्रुवन्तु वा महीपालाः सभायां ये समासते। ३४३५
धर्म्मार्थौ सम्प्रधार्य्यैव यदि सत्यं ब्रवीम्यहं। प्रमुञ्चेमान्मृत्युपाशात् क्षत्त्रियान् पुरुषर्षभ।
प्रशाम्य भरतश्रेष्ठ मामन्युवशमन्वगाः। पित्र्यन्तेभ्यः प्रदायांशं पाण्डवेभ्यो यथोचितं।
ततः सपुत्त्रः सिद्धार्थो भुङ्क्ष्व भोगान् परन्तप। अजातशत्रुं जानीषे स्थितं धर्म्मे सतां सदा।
सपुत्त्रे त्वयि वृत्तिश्च वर्त्तते यां नराधिप। दाहितश्च निरस्तश्च त्वामेवोपाश्रितः पुनः।
इन्द्रप्रस्थं त्वयैवासौ सपुत्त्रेण विवासितः। स तत्र निवसन् सर्व्वान् वशमानीय पार्थिवान्। ३४४०
त्वन्मुखानकरोद्राजन् न च त्वामत्यवर्त्तत। तस्यैवं वर्त्तमानस्य सौबलेन जिहीर्षता।
राष्ट्राणि धनधान्यञ्च प्रयुक्तः परमोपधिः। स तामवस्थां सम्प्राप्य कृष्णां प्रेक्ष्य सभां गतां।
क्षत्त्रधर्म्मादमेयात्मा नाकम्पत युधिष्ठिरः। अहन्तु तव तेषाञ्च श्रेय इच्छामि भारत।
धर्म्मादर्थात् सुखाच्चैव माराजन्नीनशः प्रजाः। अनर्थमर्थं मन्वानोऽप्यर्थञ्चानर्थमात्मनः।
लोभेऽतिप्रसृतान् पुत्त्रान्निगृह्णीष्व विशाम्पते। स्थिताः शुश्रूषितुं पार्थाः स्थिता योद्धुमरिन्दमाः। ३४४५
यत्ते पथ्यतमं राजंस्तस्मिंस्तिष्ठ परन्तप।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तद्वाक्यं पार्थिवाः सर्व्वे हृदयैः समपूजयन्। न तत्र कश्चिद्वक्तुं हि वाचं प्राक्रामदग्रतः।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्वाक्ये चतुर्नवतोऽध्यायः ॥ ९४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्नभिहिते वाक्ये केशवेन महात्मना। स्तिमिता हृष्टरोमाण आसन् सर्व्वे सभासदः।
कश्चिदुत्तरमेतेषां वक्तुं नोत्सहते पुमान्। इति सर्व्वे मनोभिस्ते चिन्तयन्ति स्म पार्थिवाः।
तथा तेषु च सर्व्वेषु तूष्णीम्भूतेषु राजसु। जामदग्न्य इदं वाक्यमब्रवीत् कुरुसंसदि। ३४५०
इमां मे सोपमां वाचं शृणु सत्यमशङ्कितः। तां श्रुत्वा श्रेय आधत्स्व यदि साध्विति मन्यसे।
राजा दम्भोद्भवो नाम सार्व्वभौमः पुराऽभवत्। अखिलां बुभुजे सर्व्वां पृथिवीमिति नः श्रुतं।
स स्म नित्यं निशापाये प्रातरुत्थाय वीर्य्यवान्। ब्राह्मणान् क्षत्त्रियांश्चैव पृच्छन्नास्ते महारथः।
अस्ति कश्चिद्विशिष्टो वा मद्विधो वा भवेत् युधि। शूद्रो वैश्यः क्षत्त्रियो वा ब्राह्मणो वाऽपि शस्त्रभृत्।
इति ब्रुवन्नन्वचरत् स राजा पृथिवीमिमां। दर्पेण महता मत्तः कञ्चिदन्यमचिन्तयन्। ३४५५
तञ्च वैद्या अकृपणा ब्राह्मणाः सर्व्वतोऽभयाः। प्रत्यषेधन्त राजानं श्लाघमानं पुनः पुनः।
निषिध्यमानोऽप्यसकृत् पृच्छत्येवं स वै द्विजान्। अतिमानं श्रिया मत्तं तमूचुर्ब्राह्मणास्तदा।
तपस्विनो महात्मानो वेदव्रतसमन्विताः। उदीर्य्यमाणं राजानं क्रोधदीप्ता द्विजातयः।
अनेकजयिनौ सङ्ख्ये यौ वै पुरुषसत्तमौ। तयोस्त्वं न समो राजन् भवितासि कदाचन।
एवमुक्तः स राजा तु पुनः पप्रच्छ तान् द्विजान्। क्व तौ वीरौ क्वजन्मानौ किंकर्म्माणौ च कौ च तौ। ३४६०
॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ नरो नारायणश्चैव तापसाविति नः श्रुतं। आयातौ मानुषे लोके ताभ्यां युध्यस्व पार्थिव।

श्रूयेते तौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ । तपो घोरमनिर्द्देश्यं तप्येते गन्धमादने ।
स राजा महतीं सेनां योजयित्वा षडङ्गिनीं । अमृष्यमाणः सम्प्रायात् यत्र तावपराजितौ ।
स गत्वा विषमं घोरं पर्व्वतं गन्धमादनं । मृगयाणोऽन्वगच्छत्तौ तापसौ वनमाश्रितौ ।
तौ दृष्ट्वा क्षुत्पिपासाभ्यां कृशौ धमनिसन्ततौ । शीतवातातपैश्चैव कर्षितौ पुरुषोत्तमौ । ३४९५
अभिगम्योपसंगृह्य पर्य्यपृच्छदनामयं । तमर्च्चित्वा फलैर्मूलैरासनेनोदकेन च ।
न्यमन्त्रयेतां राजानं किङ्कार्य्यं क्रियतामिति । ततस्तामानुपूर्व्वीं स पुनरेवान्वकीर्त्तयत् ।
बाहुभ्यां मे जिता भूमिर्निहताः सर्व्वशत्रवः । भवद्भ्यां युद्धमाकाङ्क्षन्नुपयातोऽस्मि पर्व्वतं ।
आतिथ्यं दीयतामेतत् काङ्क्षितं मे चिरं प्रति ॥ नरनारायणावूचतुः ॥
अपेतक्रोधलोभोऽयमाश्रमो राजसत्तम । न ह्यस्मिन्नाश्रमे युद्धं कुतः शस्त्रं कुतोऽनृजुः । ३५००
अन्यत्र युद्धमाकाङ्क्ष बहवः क्षत्रियाः क्षितौ ।
॥ राम उवाच ॥ उच्यमानस्तथापि स्म भूय एवाभ्यभाषत । पुनः पुनः क्षाम्यमाणः सान्त्व्यमानश्च भारत ।
दम्भोद्भवो युद्धमिच्छन्नाह्वयत्येव तापसौ । ततो नरस्त्विषीकाणां मुष्टिमादाय भारत ।
अब्रवीदेहि युध्यस्व युद्धकामुक क्षत्रिय । सर्व्वशस्त्राणि चादत्स्व योजयस्व च वाहिनीं ।
अहं हि ते विनेयामि युद्धश्रद्धामितः परं । ३५०५
॥ दम्भोद्भव उवाच ॥ यद्येतदस्त्रमस्मासु युक्तं तापस मन्यसे । एतेनापि त्वया योत्स्ये युद्धार्थी ह्यहमागतः ।
॥ राम उवाच ॥ इत्युक्त्वा शरवर्षेण सर्व्वतः समवाकिरत् । दम्भोद्भवस्तापसन्तं जिघांसुः सहसैनिकः ।
तस्य तानस्यतो घोरानिषून् परतनुच्छिदः । कदर्थीकृत्य स मुनिरिषीकाभिः समर्पयत् ।
ततोऽस्मै प्रासृजत् घोरमैषीकमपराजितः । अस्त्रमप्रतिसन्धेयं तदद्भुतमिवाभवत् ।
तेषामक्षीणि कर्णांश्च नासिकाश्चैव मायया । निमित्तवेधी स मुनिरिषीकाभिः समार्पयत् । ३५१०
स दृष्ट्वा श्वेतमाकाशमिषीकाभिः समाचितं । पादयोर्न्यपतत् राजा स्वस्ति मेऽस्त्विति चाब्रवीत् ।
तमब्रवीन्नरो राजन्शरण्यः शरणैषिणां । ब्रह्मण्यो भव धर्म्मात्मा मा च स्मैवं पुनः कृथाः ।
मैतादृक् पुरुषो राजन् क्षत्रधर्म्ममनुस्मरन् । मनसा नृपशार्दूल भवेत् परपुरञ्जयः ।
मा च दर्पसमाविष्टः क्षेप्सीः कांश्चित् कथञ्चन । अल्पीयांसं विशिष्टं वा तत्ते राजन् समाहितं ।
कृतप्रज्ञो वीतलोभो निरहङ्कार आत्मवान् । दान्तः क्षान्तो मृदुः सौम्यः प्रजाः पालय पार्थिव । ३५१५
मा स्म भूयः क्षिपेः कांश्चिदविदित्वा बलाबलं । अनुज्ञातः स्वस्ति गच्छ मैवं भूयः समाचरेः ।
कुशलं ब्राह्मणान् पृच्छेरावयोर्वचनाद्भृशं । ततो राजा तयोः पादावभिवाद्य महात्मनोः ।
प्रत्याजगाम स्वपुरं धर्म्मञ्चैवाचरद्भृशं । सुमहच्चापि तत्कर्म्म यन्नरेण कृतं पुरा ।
ततो गुणैः सुबहुभिः श्रेष्ठो नारायणोऽभवत् । तस्माद्यावद्धनुःश्रेष्ठे गाण्डीवेऽस्त्रं न युज्यते ।
तावत्त्वं मानमुत्सृज्य गच्छ राजन् धनञ्जयं । काकुदीकं शुकं नाकमक्षिसन्तर्जनं तथा । ३५२०
सन्तानं नर्त्तकं घोरमास्यमोदकमष्टमं । एतैर्व्विद्धाः सर्व्वे एव मरणं यान्ति मानवाः ।

कामक्रोधौ लोभमोहौ मदमानौ तथैव च। मात्सर्य्याहंकृती चैव क्रमादेतदुदाहृताः।
उन्मत्ताश्च विचेष्टन्ते नष्टसंज्ञा विचेतसः। स्वपन्ति च प्लवन्ते च छर्दयन्ति च मानवाः।
मूत्रयन्ते च सततं रुदन्ति च हसन्ति च। निर्म्माता सर्व्वलोकानामीश्वरः सर्व्वकर्म्मवित्।
यस्य नारायणो बन्धुरर्ज्जुनो दुःसहो युधि। कस्तमुत्सहते जेतुं त्रिषु लोकेषु भारत।
वीरं कपिध्वजं जिष्णुं यस्य नास्ति समो युधि। अपरिमेया गुणाः पार्थे तद्विशिष्टो जनार्द्दनः। ३४९५
त्वमेव भूयो जानासि कुन्तीपुत्रं धनञ्जयं। नरनारायणौ यौ तौ तावेवार्ज्जुनकेशवौ।
विजानीहि महाराज प्रवरौ पुरुषोत्तमौ। यद्येतदेवं जानासि न च मामभिशङ्कसे।
आर्य्यां मतिं समास्थाय शाम्य भारत पाण्डवैः। अथ चेन्मन्यसे श्रेयो न मे भेदो भवेदिति।
प्रशाम्य भरतश्रेष्ठ मा च युद्धे मनः कृथाः। भवतां च कुरुश्रेष्ठ कुलं बहुमतं भुवि।
तत्तथैवास्तु भद्रं ते स्वार्थमेवोपचिन्तय। ३५००
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि जामदग्न्यवाक्ये पञ्चनवतोऽध्यायः ॥ ९५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जामदग्न्यवचः श्रुत्वा कण्वोऽपि भगवानृषिः। दुर्य्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत् कुरुसंसदि।
॥ कण्व उवाच ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैव ब्रह्मा लोकपितामहः। तथैव भगवन्तौ तौ नरनारायणावृषी।
आदित्यानां हि सर्व्वेषां विष्णुरेकः सनातनः। अजय्यश्चाव्ययश्चैव शाश्वतः प्रभुरीश्वरः।
निमित्तमरणास्त्वन्ये चन्द्रसूर्य्यमहीजलं। वायुरग्निस्तथाकाशं ग्रहास्तारागणास्तथा।
ते च क्षयान्ते जगतो हित्वा लोकत्रयं सदा। क्षयं गच्छन्ति वै सर्व्वे सृज्यन्ते च पुनः पुनः। ३५०५
मुहूर्त्तमरणास्त्वन्ये मानुषा मृगपक्षिणः। तैर्य्यग्योन्याश्च ये चान्ये जीवलोकचरास्तथा।
भूयिष्ठेन च राजानः श्रियं भुक्त्वायुषः क्षये। तरुणाः प्रतिपद्यन्ते भोक्तुं सुकृतदुष्कृते।
स भवान् धर्म्मपुत्रेण शमं कर्त्तुमिहार्हति। पाण्डवाः कुरवश्चैव पालयन्तु वसुन्धरां।
बलवानहमित्येवं न मन्तव्यं सुयोधन। बलवन्तो बलिभ्यो हि दृश्यन्ते पुरुषर्षभ।
न बलं बलिनां मध्ये बलं भवति कौरव। बलवन्तो हि ते सर्व्वे पाण्डवा देवविक्रमाः। ३५१०
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं। मातलेर्द्दातुकामस्य कन्यां मृगयतो वरं।
मतस्त्रिलोकराजस्य मातलिर्नाम सारथिः। तस्यैकैव कुले कन्या रूपतो लोकविश्रुता।
गुणकेशीति विख्याता नाम्ना सा देवरूपिणी। श्रिया च वपुषा चैव स्त्रियोऽन्याः साऽतिरिच्यते।
तस्याः प्रदानसमयं मातलिः सह भार्य्यया। ज्ञात्वा विमम्लवे राजंस्तत्परः परिचिन्तयन्।
धिक् खलु लघुशीलानामुच्छ्रितानां यशस्विनां। नराणां मृदुसत्त्वानां कुले कन्याप्ररोहणं। ३५१५
मातुः कुलं पितृकुलं यत्र चैव प्रदीयते। कुलत्रयं संशयितं कुरुते कन्यका सतां।
देवमानुषलोकौ द्वौ मानसेनैव चक्षुषा। अवगाह्यैव विचितौ न च मे रोचते वरः।
॥ कण्व उवाच ॥ न देवाश्चैव दितिजान् गन्धर्व्वांश्च मानुषान्। अरोचयद्वरकृते तथैव बहुलानृषीन्।
भार्य्यया तु स सम्मन्त्र्य सह रात्रौ सुधर्म्मया। मातलिर्नागलोकाय चकार गमने मतिं।

न मे देवमनुष्येषु गुणकेश्याः समो वरः । रूपतो दृश्यते कश्चिन्नागेषु भविता ध्रुवं । ३५२०
इत्यामन्त्र्य सुधर्म्मां च कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं । कन्यां शिरस्युपाघ्राय प्रविवेश महीतलं ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

॥ कण्व उवाच ॥ मातलिस्तु व्रजन्मार्गे नारदेन महर्षिणा । वरुणं गच्छता द्रष्टुं समागच्छद्यदृच्छया ।
नारदोऽथाब्रवीदेनं क्व भवान् गन्तुमुद्यतः । स्वेन वा सूत कार्य्येण शासनाद्वा शतक्रतोः ।
मातलिर्नारदेनैवं सम्पृष्टः पथि गच्छता । यथावत् सर्व्वमाचष्ट स्वकार्य्यं वरुणं प्रति ।
तमुवाचाथ स मुनिर्गच्छाव सहिताविति । सलिलेशदिदृक्षार्थमहमप्युद्यतो दिवः । ३५२५
अहन्ते सर्व्वमाख्यास्ये दर्शयन् वसुधातलं । दृष्ट्वा तत्र वरं कञ्चिद्रोचयिष्याव मातले ।
अवगाह्य ततो भूमिमुभौ मातलिनारदौ । ददृशाते महात्मानौ लोकपालमपाम्पतिं ।
तत्र देवर्षिसदृशीं पूजां स प्राप नारदः । महेन्द्रसदृशीञ्चैव मातलिः प्रत्यपद्यत ।
तावुभौ प्रीतमनसौ कार्य्यवन्तौ निवेद्य च । वरुणेनाभ्यनुज्ञातौ नागलोकं विचेरतुः ।
नारदः सर्व्वभूतानामन्तर्भूमिनिवासिनां । जानंश्चकार व्याख्यानं यन्तुः सर्व्वमशेषतः । ३५३०
॥ नारद उवाच ॥ दृष्टस्ते वरुणः सूत पुत्रपौत्रसमावृतः । पश्योदकपतेः स्थानं सर्व्वतोभद्रमृद्धिमत् ।
एष पुत्रो महाप्राज्ञो वरुणस्येह गोपतेः । एष वै शीलवृत्तेन शौचेन च विशिष्यते ।
एषोऽस्य पुत्रोऽभिमतः पुष्करः पुष्करेक्षणः । रूपवान् दर्शनीयश्च सोमपुत्र्या वृतः पतिः ।
ज्योत्स्नाकालीति यामाहुर्द्वितीयां रूपतः श्रियं । आदित्यस्यैव यः पुत्रो ज्येष्ठः श्रेष्ठः कृतः स्मृतः ।
भवनं पश्य वारुण्यं यदेतत् सर्व्वकाञ्चनं । यत्प्राप्य सुरतां प्राप्ताः सुराः सुरपतेः सखे । ३५३५
एतानि हृतराज्यानां दैतेयानां स्म मातले । दीप्यमानानि दृश्यन्ते सर्व्वप्रहरणान्युत ।
अक्षयाणि किलैतानि विवर्त्तन्ते स्म मातले । अनुभावप्रयुक्तानि सुरैरवजितानि च ।
अत्र राक्षसजात्यश्च दैत्यजात्यश्च मातले । दिव्यप्रहरणाश्चासन् पूर्व्वदैवतनिर्म्मिताः ।
अग्निरेष महार्च्चिष्मान् जागर्त्ति वारुणे ह्रदे । वैष्णवञ्चक्रमाविद्धं विधूमेन हविष्मता ।
एष गाण्डीमयश्चापो लोकसंहारसम्भृतः । रक्ष्यते दैवतैर्नित्यं यतस्तद्गाण्डिवं धनुः । ३५४०
एष कार्य्ये समुत्पन्ने सम्प्रधारयते ध्रुवं । सहस्रशतसङ्ख्येन प्राणेन सततं ध्रुवः ।
अशास्यानपि शास्त्येष रक्षोबन्धुषु राजसु । सृष्टः प्रथमकल्पेन ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ।
एतच्छत्रं नरेन्द्राणां महच्छत्रेण मातले । पुत्राः सलिलराजस्य धारयन्ति महोदयं ।
एतत्सलिलराजस्य छत्रं छत्रगृहे स्थितं । सर्व्वतः सलिलं शीतं जीमूत इव वर्षति ।
एतच्छत्रात्परिभ्रष्टं सलिलं सोमनिर्म्मलं । तमसा मूर्च्छितं भाति येन नार्च्छति दर्शनं । ३५४५
बहून्यद्भुतरूपाणि द्रष्टव्यानीह मातले । तव कार्य्योपरोधस्तु तस्माद्गच्छाव मा चिरं ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

॥ नारद उवाच ॥ एतत्तु नागलोकस्य नाभिस्थाने स्थितं पुरं । पातालमिति विख्यातं दैत्यदानवसेवितं ।

इदमद्भिः समं प्राप्ता ये केचित् ध्रुवजङ्गमाः। प्रविशन्तो महाकायं गच्छन्ति भयपीडिताः।
अत्रासुरोऽग्निः सततं दीप्यते वारिभोजनः। व्यापारेण धृतात्मानं निबद्धं समबुध्यत।
अत्रामृतं सुरैः पीत्वा निहितं निहतारिभिः। अतः सोमस्य हानिश्च वृद्धिश्चैव प्रदृश्यते।
अत्रादित्यो हयशिराः काले पर्व्वणि पर्व्वणि। उत्तिष्ठति सुवर्णाभो वार्भिरापूरयञ्जगत्।
तस्मादिदं समस्तास्ताः पतन्ति जलमूर्त्तयः। तस्मात् पातालमित्येव ख्यायते पुरमुत्तमं।
ऐरावतोऽस्मात् सलिलं गृहीत्वा जगतो हितः। मेघेष्वासिञ्चते शीतं यन्महेन्द्रः प्रवर्षति।
अत्र नानाविधाकारास्तिमयो नैकरूपिणः। अप्सु सोमप्रभां पीत्वा वसन्ति जलचारिणः।
अत्र सूर्य्यांशुभिर्भिन्नाः पातालतलमाश्रिताः। मृता दिवसतः सूत पुनर्जीवन्ति वै निशि।
उदये नित्यशश्चात्र चन्द्रमा रश्मिभिर्वृतः। अमृतं स्पृश्य संस्पर्शात् सञ्जीवयति देहिनः।
अत्र ते धर्म्मनिरता बद्धाः कालेन पीडिताः। दैतेया निवसन्ति स्म वासवेन हृतश्रियः।
अत्र भूतपतिर्नाम सर्व्वभूतमहेश्वरः। भूतये सर्व्वलोकानामचरत्तप उत्तमं।
अत्र गोव्रतिनो विप्राः स्वाध्यायाम्नायकर्षिताः। त्यक्तप्राणा जितस्वर्गा निवसन्ति महर्षयः।
यत्र तत्र शयो नित्यं येन केनचिदाशितः। येन केनचिदाच्छन्नः स गोव्रत इहोच्यते।
ऐरावणो नागराजो वामनः कुमुदोऽञ्जनः। प्रसूताः सुप्रतीकस्य वंशे वारणसत्तमाः।
पश्य यद्यत्र ते कश्चिद्रोचते गुणतो वरः। वरयिष्याम तं गत्वा यत्नमास्थाय मातले।
अण्डमेतज्जले न्यस्तं दीप्यमानमिव श्रिया। आप्रजानां निसर्गाद्धि नोद्भिद्यति न सर्पति।
नास्य जातिं निसर्गं वा कथ्यमानं शृणोमि वै। पितरं मातरं वापि नास्य जानाति कश्चन।
अतः किल महानग्निरन्तकाले समुत्थितः। धक्ष्यते मातले सर्व्वं त्रैलोक्यं सचराचरं।
मातलिस्त्वब्रवीत् श्रुत्वा नारदस्याथ भाषितं। न मेऽत्र रोचते कश्चिदन्यतो व्रज मा चिरं।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने अष्टनवतितमोऽध्यायः॥ ९८॥
॥ नारद उवाच॥ हिरण्यपुरमित्येतत् ख्यातं पुरवरं महत्। दैत्यानां दानवानाञ्च मायाशतविचारिणां।
अनल्पेन प्रयत्नेन निर्म्मितं विश्वकर्म्मणा। मयेन मनसा सृष्टं पातालतलमाश्रितं।
अत्र मायासहस्राणि विकुर्व्वाणा महौजसः। दानवा निवसन्ति स्म शूरा दत्तवराः पुरा।
नैते शक्रेण नान्येन यमेन वरुणेन वा। शक्यन्ते वशमानेतुं तथैव धनदेन च।
असुराः कालखञ्जाश्च तथा विष्णुपदोद्भवाः। नैर्ऋता यातुधानाश्च ब्रह्मपादोद्भवाश्च ये।
दंष्ट्रिणो भीमवेगाश्च वातवेगपराक्रमाः। मायावीर्य्योपसम्पन्ना निवसन्त्यत्र मातले।
निवातकवचा नाम दानवा युद्धदुर्म्मदाः। जानासि च यथा शक्रो नैतान् शक्नोति बाधितुं।
बहुशो मातले त्वञ्च तव पुत्रश्च गोमुखः। निर्भग्नो देवराजश्च सहपुत्रः शचीपतिः।
पश्य वेश्मानि रौक्माणि मातले राजतानि च। कर्म्मणा विधियुक्तेन युक्तान्युपगतानि च।
वैदूर्य्यमणिचित्राणि प्रवालरुचिराणि च। अर्कस्फटिकशुभ्राणि वज्रसारोज्ज्वलानि च।

पार्थिवानीव चाभान्ति पद्मरागमयानि च । शैलानीव च दृश्यन्ते दारवाणीव चाप्युत ।
सूर्य्यरूपाणि चाभान्ति दीप्ताग्निसदृशानि च । मणिजालविचित्राणि प्रांशूनि निबिडानि च ।
नैतानि शक्यं निर्देष्टुं रूपतो द्रव्यतस्तथा । गुणतश्चैव सिद्धानि प्रमाणगुणवन्ति च ।
आक्रीडान् पश्य दैत्यानां तथैव शयनान्युत । रत्नवन्ति महार्हाणि भवनान्यासनानि च । ३५८०
जलदाभांस्तथा शैलांस्तोयप्रस्रवणानि च । कामपुष्पफलांश्चापि पादपान् कामचारिणः ।
मातले कश्चिदत्रापि रुचितस्ते वरो भवेत् । अथ वाऽन्यां दिशं भूमेर्गच्छाव यदि मन्यसे ।
मातलिस्त्वब्रवीदेनं भाषमाणं तथाविधं । देवर्षे नैव मे कार्य्यं विप्रियं त्रिदिवौकसां ।
नित्यानुषक्तवैरा हि भ्रातरो देवदानवाः । परपक्षेण सम्बन्धं रोचयिष्याम्यहं कथं ।
अन्यत्र साधु गच्छाव द्रष्टुं नार्हामि दानवान् । जानामि तव चात्मानं हिंसात्मकमनस्तथा । ३५८५
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥
॥ नारद उवाच ॥ अयं लोकः सुपर्णानां पक्षिणां पन्नगाशिनां । विक्रमे गमने भारे नैषामस्ति परिश्रमः ।
वैनतेयसुतैः सूत षड्भिस्ततमिदं कुलं । सुमुखेन सुनाम्ना च सुनेत्रेण सुवर्च्चसा ।
सुरुचा पक्षिराजेन सुबलेन च मातले । वर्द्धितानि प्रसूत्या वै विनताकुलकर्तृभिः ।
पक्षिराजाभिजात्यानां सहस्राणि शतानि च । कश्यपस्य ततो वंशे जातैर्भूतिविवर्द्धनैः ।
सर्व्वे ह्येते श्रिया युक्ताः सर्व्वे श्रीवत्सलक्षणाः । सर्व्वे श्रियमभीप्सन्तो धारयन्ति बलान्युत । ३५९०
कर्म्मणा क्षत्रियाश्चैते निर्घृणा भोगिभोजिनः । ज्ञातिसंक्षयकर्तृत्वात् ब्राह्मण्यं न लभन्ति वै ।
नामानि चैषां वक्ष्यामि यथा प्राधान्यतः शृणु । मातले श्लाघ्यमेतद्धि कुलं विष्णुपरिग्रहं ।
दैवतं विष्णुरेतेषां विष्णुरेव परायणं । हृदि चैषां सदा विष्णुर्विष्णुरेव सदा गतिः ।
सुवर्णचूडो नागाशी दारुणश्चण्डतुण्डकः । अनिलश्चानलश्चैव विशालाक्षोऽथ कुण्डली ।
पङ्कजिद्वज्रविष्कम्भो वैनतेयोऽथ वामनः । वातवेगो दिशाचक्षुर्निमेषोऽनिमिषस्तथा । ३५९५
त्रिवारः सप्तवारश्च वाल्मीकिर्द्वीपकस्तथा । दैत्यद्वीपः सरिद्द्वीपः सारसः पद्मकेतनः ।
सुमुखश्चित्रकेतुश्च चित्रबर्हस्तथाऽनघः । मेषहृत्कुमुदो दक्षः सर्पान्तः सोमभोजनः ।
गुरुभारः कपोतश्च सूर्य्यनेत्रश्चिरान्तकः । विष्णुधर्म्मा कुमारश्च परिबर्हो हरिस्तथा ।
सुस्वरो मधुपर्कश्च हेमवर्णस्तथैव च । मलयो मातरिश्वा च निशाकरदिवाकरौ ।
एते प्रदेशमात्रेण मयोक्ता गरुडात्मजाः । प्राधान्यतस्ते यशसा कीर्त्तिताः प्राणतश्च ये । ३६००
यद्यत्र न रुचिः काचिदेहि गच्छाव मातले । तं नयिष्यामि देशं त्वां वरं यत्रोपलप्स्यते ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
॥ नारद उवाच ॥ इदं रसातलं नाम सप्तमं पृथिवीतलं । यत्रास्ते सुरभिर्माता गवाममृतसम्भवा ।
क्षरन्ती सततं क्षीरं पृथिवीसारसम्भवं । षण्णां रसानां सारेण रसमेकमनुत्तमं ।
अमृतेनाऽभितृप्तस्य सारमुद्गिरतः पुरा । पितामहस्य वदनादुदतिष्ठदनिन्दिता ।

यस्याः क्षीरस्य धाराया निपतन्त्या महीतले । ह्रदः कृतः क्षीरनिधिः पवित्रं परमुच्यते । ३९०५
पुष्पितस्येव फेनेन पर्य्यन्तमनुवेष्टितं । पिबन्तो निवसन्त्यत्र फेनपा मुनिसत्तमाः ।
फेनपा नाम ते ख्याताः फेनाहाराश्च मातले । उग्रे तपसि वर्त्तन्ते येषां बिभ्यति देवताः ।
अस्याश्चतस्रो धेन्वोऽन्या दिक्षु सर्व्वासु मातले । निवसन्ति दिशां पाल्यो धारयन्त्यो दिशः स्मृताः ।
पूर्व्वां दिशं धारयते सुरूपा नाम सौरभी । दक्षिणां हंसिका नाम धारयत्यपरां दिशं ।
पश्चिमा वारुणी दिक् च धार्य्यते वै सुभद्रया । महानुभावया नित्यं मातले विश्वरूपया । ३९१०
सर्व्वकामदुघा नाम धेनुर्धारयते दिशं । उत्तरां मातले धर्म्म्यां तथैलविलसंज्ञितां ।
आसान्तु पयसा मिश्रं पयो निर्म्मथ्य सागरे । मन्थानं मन्दरं कृत्वा देवैरसुरसंहितैः ।
उद्धृता वारुणी लक्ष्मीरमृतञ्चापि मातले । उच्चैःश्रवाश्चाश्वराजो मणिरत्नञ्च कौस्तुभं ।
सुधाहारेषु च सुधा स्वधाभोजिषु च स्वधा । अमृतञ्चामृताशेषु सुरभी क्षरते पयः ।
अत्र गाथा पुरा गीता रसातलनिवासिभिः । पौराणी श्रूयते लोके गीयते या मनीषिभिः । ३९१५
न नागलोके न स्वर्गे न विमाने त्रिविष्टपे । परिवाससुखस्तादृग्रसातलतले यथा ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥
॥ नारद उवाच ॥ इयं भोगवती नाम पुरी वासुकिपालिता । यादृशी देवराजस्य पुरी वर्य्याऽमरावती ।
एष शेषः स्थितो नागो येनेयं धार्य्यते सदा । तपसा लोकमुख्येन प्रभावमहिता मही ।
श्वेताचलनिभाकारो दिव्याभरणभूषितः । सहस्रं धारयन्मूर्द्ध्नां ज्वालाजिह्वो महाबलः ।
इह नानाविधाकारा नानाविधविभूषणाः । सुरसायाः सुता नागा निवसन्ति गतव्यथाः । ३९२०
मणिस्वस्तिकचक्राङ्काः कमण्डलुकलक्षणाः । सहस्रसङ्ख्या बलिनः सर्व्वे रौद्राः स्वभावतः ।
सहस्रशिरसः केचित् केचित् पञ्चशताननाः । शतशीर्षास्तथा केचित् केचित् त्रिशिरसोऽपि च ।
द्विपञ्चशिरसः केचित् केचित् सप्तमुखास्तथा । महाभोगा महाकायाः पर्व्वताभोगभोगिनः ।
बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्व्वुदानि च । नागानामेकवंशानां यथाश्रेष्ठन्तु मे शृणु ।
वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्क्कोटकधनञ्जयौ । कालियो नहुषश्चैव कम्बलाश्वतरावुभौ । ३९२५
बाह्यकुण्डो मणिर्नागस्तथैवापूरणः खगः । वामनश्चैलपत्रश्च कुकुरः कुकुणस्तथा ।
आर्य्यको नन्दकश्चैव तथा कलशपोतकौ । कैलासकः पिञ्जरको नागश्चैरावतस्तथा ।
सुमनोमुखो दधिमुखः शङ्खो नन्दोपनन्दकौ । आप्तः कोटरकश्चैव शिखी निष्ठुरिकस्तथा ।
तित्तिरिर्हस्तिभद्रश्च कुमुदो माल्यपिण्डकः । द्वौ पद्मौ पुण्डरीकश्च पुष्पो मुद्गरपर्णकः ।
करवीरः पिठरकः संवृत्तो वृत्त एव च । पिण्डारो बिल्वपत्रश्च मूषिकादः शिरीषकः । ३९३०
दिलीपः शङ्खशीर्षश्च ज्योतिष्कोऽथापराजितः । कौरव्यो धृतराष्ट्रश्च कुहरः कृशकस्तथा ।
विरजा धारणश्चैव सुबाहुर्मुखरो जयः । बधिरान्धौ विशुण्डिश्च विरसः सुरसस्तथा ।
एते चान्ये च बहवः काश्यपस्यात्मजाः स्मृताः । मातले पश्य यद्यत्र कश्चित्ते रोचते वरः ।

॥ कण्व उवाच ॥ मातलिस्त्वेवमव्यग्रः सततं सन्निरीक्ष्य वै । पप्रच्छ नारदं तत्र प्रीतिमानिव चाभवत् ।
स्थितो य एष पुरतः कौरव्यस्यार्य्यकस्य तु । द्युतिमान् दर्शनीयश्च कस्यैष कुलनन्दनः । ३६३५
कः पिता जननी चाऽस्य कतमस्यैष भोगिनः । वंशस्य कस्यैष महान् केतुभूत इव स्थितः
प्रणिधानेन धैर्य्येण रूपेण वयसा च मे । मनः प्रविष्टो देवर्षे गुणकेश्याः पतिर्वरः ।
॥ कण्व उवाच ॥ मातलिं प्रीतमनसं दृष्ट्वा सुमुखदर्शनात् । निवेदयामास तदा माहात्म्यं जन्म कर्म्म च ।
॥ नारद उवाच ॥ ऐरावतकुले जातः सुमुखो नाम नागराट् । आर्य्यकस्य मतः पौत्रो दौहित्रो वामनस्य च ।
एतस्य हि पिता नागश्चिकुरो नाम मातले । न चिरादैनतेयेन पञ्चत्वमुपपादितः । ३६४०
ततोऽब्रवीत् प्रीतमना मातलिर्नारदं वचः । एष मे रुचितस्तात जामाता भुजगोत्तमः ।
क्रियतामत्र यत्नो हि प्रीतिमानस्म्यनेन वै । अस्मै नागाय वै दातुं प्रियां दुहितरं मुने ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥
॥ नारद उवाच ॥ सूतोऽयं मातलिर्नाम शक्रस्य दयितः सुहृत् । शुचिः शीलगुणोपेतस्तेजस्वी वीर्य्यवान् बली ।
शक्रस्याऽयं सखा चैव मन्त्री सारथिरेव च । अल्पान्तरप्रभावश्च वासवेन रणे रणे ।
अयं हरिसहस्रेण युक्तं जैत्रं रथोत्तमं । देवासुरेषु युद्धेषु मनसैव प्रयच्छति । ३६४५
अनेन विजितानश्वैर्दोर्भ्यां जयति वासवः । अनेन बलभित् पूर्व्वं प्रहृते प्रहरत्युत ।
अस्य कन्या वरारोहा रूपेणासदृशी भुवि । सत्यशीलगुणोपेता गुणकेशीति विश्रुता ।
तस्यास्य यत्नाच्चरतस्त्रैलोक्यममरद्युते । सुमुखो भवतः पौत्रो रोचते दुहितुः पतिः ।
यदि ते रोचते सम्यक्भुजगोत्तम मा चिरं । क्रियतामार्य्यक क्षिप्रं बुद्धिः कन्यापरिग्रहे ।
यथा विष्णुकुले लक्ष्मीर्यथा स्वाहा विभावसोः । कुले तव तथैवास्तु गुणकेशी सुमध्यमा । ३६५०
पौत्रस्यार्थे भवांस्तस्मात् गुणकेशीं प्रतीच्छतु । सदृशीं प्रतिरूपस्य वासवस्य शचीमिव ।
पितृहीनमपि ह्येनं गुणतो वरयामहे । बहुमानाच्च भवतस्तथैवैरावतस्य च ।
सुमुखस्य गुणैश्चैव शीलशौचदमादिभिः । अभिगम्य स्वयं कन्यामयं दातुं समुद्यतः ।
मातलिस्तस्य सम्मान कर्त्तुमर्हो भवानपि ।
॥ कण्व उवाच ॥ स तु दीनः प्रहृष्टश्च प्राह नारदमार्य्यकः । व्रियमाणे तथा पौत्रे पुत्रे च निधनं गते । ३६५५
॥ आर्य्यक उवाच ॥ न मे चैतत् बहु मतं महर्षे वचनं तव । सखा शक्रस्य संयुक्तः कस्यायं नेप्सितो भवेत् ।
कारणस्य तु दौर्ब्बल्यात् चिन्तयामि महामुने । अस्य देहकरस्तात मम पुत्रो महाद्युते ।
भक्षितो वैनतेयेन दुःखार्त्तास्तेन वै वयं । पुनरेव च तेनोक्तं वैनतेयेन गच्छता ।
मासेनाऽन्येन सुमुखं भक्षयिष्य इति प्रभो । ध्रुवं तथा तद्भविता जानीमस्तस्य निश्चयं ।
तेन हर्षः प्रनष्टो मे सुपर्णवचनेन वै । ३६६
॥ कण्व उवाच ॥ मातलिस्त्वब्रवीदेनं बुद्धिरत्र कृता मया । जामातृभावेन वृतः सुमुखस्तव पुत्रजः ।
सोऽयं मया च सहितो नारदेन च पन्नगः । त्रिलोकेशं सुरपतिं गत्वा पश्यतु वासवं ।

अथैनैवास्य कार्य्येण प्रज्ञातान्यत्कमायुष: । सुपर्णस्य विघाते च प्रयतिष्यामि सत्तम ।
सुमुखस्य मया सार्द्धं देवेशमभिगच्छतु । कार्य्यसंसाधनार्थाय स्वस्ति तेऽस्तु भुजङ्गम ।
ततस्ते सुमुखं गृह्य सर्व्व एव महौजस: । ददृशु: शक्रमासीनं देवराजं महाद्युतिं । ३९६५
सङ्गत्या तत्र भगवान् विष्णुरासीच्चतुर्भुज: । ततस्तत्सर्व्वमाचख्यौ नारदो मातलिं प्रति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत: पुरन्दरं विष्णुरुवाच भुवनेश्वरं । अमृतं दीयतामस्मै क्रियताममरै: सम: ।
मातलिर्नारदश्चैव सुमुखश्चैव वासव । लभन्तां भवत: कामात् काममेतं यथेप्सितं।
पुरन्दरोऽथ सञ्चिन्त्य वैनतेयपराक्रमं । विष्णुमेवाब्रवीदेनं भवानेव ददात्विति ।
॥ विष्णुरुवाच ॥ ईशस्त्वं सर्व्वलोकानां चराणामचराश्च ये । त्वया दत्तमदत्तं क: कर्त्तुमुत्सहते विभो । ३९७०
प्रादाच्छक्रस्ततस्तस्मै पन्नगायायुरुत्तमं । नत्वेनममृतप्राशं चकार बलवृत्रहा ।
लब्ध्वा वरन्तु सुमुख: सुमुख: सम्बभूव ह । कृतदारो यथा कामं जगाम च गृहान् प्रति ।
नारदस्त्वार्य्यकश्चैव कृतकार्य्यौ मुदायुतौ । अभिजग्मतुरभ्यर्च्च्य देवराजं महाद्युतिं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने त्र्यधिकशततमोऽध्याय: ॥ १०३ ॥
॥ कण्व उवाच ॥ गरुडस्तत्र शुश्राव यथा वृत्तं महाबल: । आयु:प्रदानं शक्रेण कृतं नागस्य भारत ।
पक्षवातेन महता रुद्ध्वा त्रिभुवनं खग: । सुपर्ण: परम: क्रुद्धो वासवं समुपाद्रवत् । ३९७५
॥ गरुड उवाच ॥ भगवन् किमवज्ञानात्क्षुत्ति: प्रतिहता मम । कामकारं वरं दत्त्वा पुनश्चलितवानसि ।
निसर्गात् सर्व्वभूतानां सर्व्वभूतेश्वरेण मे । आहारो विहितो धात्रा किमर्थं वार्य्यते त्वया ।
वृतश्चैव महानाग: स्थापित: समयश्च मे । अनेन च मया देव भर्त्तव्य: प्रसवो महान् ।
एतस्मिंस्तु तथाभूते नान्यं हिंसितुमुत्सहे । क्रीडसे कामकारेण देवराज यथेच्छकं ।
सोऽहं प्राणान् विमोक्ष्यामि तथा परिजनो मम । ये च भृत्या मम गृहे प्रीतिमान् भव वासव । ३९८०
एतच्चैवाहमर्हामि भूयश्च बलवृत्रहन् । त्रैलोक्यस्येश्वरो योऽहं परभृत्यत्वमागत: ।
त्वयि तिष्ठति देवेश न विष्णु: कारणं मम । त्रैलोक्यराज राज्यं हि त्वयि वासव शाश्वतं ।
ममापि दक्षस्य सुता जननी कश्यप: पिता । अहमप्युत्सहे लोकान् समस्तान्वोढुमञ्जसा ।
असह्यं सर्व्वभूतानां ममापि विपुलं बलं । मयाऽपि सुमहत्कर्म्म कृतं दैतेयविग्रहे ।
श्रुतश्री: श्रुतसेनश्च विवस्वान् रोचनामुख: । प्रसृत: कालकाक्षश्च मयाऽपि दितिजा हता: । ३९८५
यत्तु ध्वजस्थानगतो यत्नात्परिचराम्यहं । वहामि चैवानुजन्ते तेन मामवमन्यसे ।
कोऽन्यो भारसहो ह्यस्ति कोऽन्योऽस्ति बलवत्तर: । मया योऽहं विशिष्ट: सन् वहामीमं स बान्धवं ।
अवज्ञाय तु यत्तेऽहं भोजनाद्व्यवरोपित: । तेन मे गौरवं नष्टं त्वत्तश्चास्माच्च वासव ।
अदित्यां य इमे जाता बलविक्रमशालिन: । त्वमेषां किल सर्व्वेषां बलेन बलवत्तर: ।
सोऽहं पक्षैकदेशेन वहामि त्वां गतक्लम: । विमृश त्वं शनैस्तात को न्वत्र बलवानिति । ३९९०
॥ कण्व उवाच ॥ स तस्य वचनं श्रुत्वा खगस्योदर्कदारुणं । अक्षोभ्यं क्षोभयंस्तार्क्ष्यमुवाच रथचक्रभृत् ।

गरुत्मन्मन्यसे त्मानं बलवन्तं सुदुर्ब्बल। अलमस्मत्समक्षन्ते स्तोतुमात्मानमण्डज ।
त्रैलोक्यमपि मे कृत्स्नमशक्तं देहधारणे । अहमेवात्मनात्मानं वहामि त्वाञ्च धारये ।
इमं तावन्ममैकं त्वं बाहुं सव्येतरं वह । यद्येकं धारयस्येनं सफलं ते विकत्थितं ।
ततः स भगवांस्तस्य स्कन्धे बाहुं समासजत् । निपपात स भारार्त्तो विह्वलो नष्टचेतनः ।
यावान् हि भारः कृत्स्नायाः पृथिव्याः पर्व्वतैः सह । एकस्या देहशाखायास्तावद्भारममन्यत ।
न त्वेनं पीडयामास बलेन बलवत्तरः । ततो हि जीवितं तस्य न व्यनीनशदच्युतः ।
व्यात्तास्यः स्रस्तकायश्च विचेता विह्वलः खगः । मुमोच पत्राणि तदा गुरुभारप्रपीडितः ।
स विष्णुं शिरसा पक्षी प्रणम्य विनतासुतः । विचेता विह्वलो दीनः किञ्चिद्वचनमब्रवीत् ।
भगवन् लोकसारस्य सदृशेन वपुष्मता । भुजेन स्वैरमुक्तेन निष्पिष्टोऽस्मि महाबल ।
क्षन्तुमर्हसि मे देव विह्वलस्याल्पचेतसः । बलदर्पविदग्धस्य पक्षिणो ध्वजवासिनः ।
न हि ज्ञातं बलं देव मया ते परमं विभो । तेन मन्याम्यहं वीर्य्यमात्मनो न समं परैः ।
ततश्चक्रे स भगवान् प्रसादं वै गरुत्मतः । मैवं भूय इति स्नेहात् तदा चैनमुवाच ह ।
पदाङ्गुष्ठेन चिक्षेप सुमुखं गरुडोरसि । ततः प्रभृति राजेन्द्र सह सर्पेण वर्त्तते ।
एवं विष्णुबलाक्रान्तो गर्व्वनाशमुपागतः । गरुडो बलवान् राजन् वैनतेयो महायशाः ।
॥ कण्व उवाच ॥ तथा त्वमपि गान्धारे यावत्पाण्डुसुतान्रणे । नासादयसि तान् वीरांस्तावज्जीवसि पुत्रक ।
भीमः प्रहरतां श्रेष्ठो वायुपुत्रो महाबलः । धनञ्जयश्चेन्द्रसुतो न हन्यातान्तु कं रणे ।
विष्णुर्व्वायुश्च शक्रश्च धर्म्मस्तौ चाश्विनावुभौ । एते देवास्त्वया केन हेतुना वीक्षितुं क्षमाः ।
तदलन्ते विरोधेन शमं गच्छ नृपात्मज । वासुदेवेन तीर्थेन कुलं रक्षितुमर्हसि ।
प्रत्यक्षदर्शी सर्व्वस्य नारदोऽयं महातपाः । माहात्म्यस्य तदा विष्णोः सोऽयञ्चक्रगदाधरः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्य्योधनस्तु तत् श्रुत्वा निश्वसन् भ्रकुटीमुखः । राधेयमभिसम्प्रेक्ष्य जहास स्वनवत्तदा ।
कदर्थीकृत्य तद्वाक्यमृषेः कण्वस्य दुर्म्मतिः । ऊरुं गजकराकारं ताडयन्निदमब्रवीत् ।
यथैवेश्वरसृष्टोऽस्मि यद्भावी या च मे गतिः । तथा महर्षे वर्त्तामि किं प्रलापः करिष्यति ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि मातलीयोपाख्याने चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ अनर्थे जातनिर्ब्बन्धं परार्थे लोभमोहितं । अनार्य्यकेष्वभिरतं मरणे कृतनिश्चयं ।
ज्ञातीनां दुःखकर्त्तारं बन्धूनां शोकवर्द्धनं । सुहृदां क्लेशदातारं द्विषतां हर्षवर्द्धनं ।
कथं नैनं विमार्गस्थं वारयन्तीह बान्धवाः । सौहृदाद्वा सुहृत् स्निग्धो भगवान् वा पितामहः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उक्तं भगवता वाक्यमुक्तं भीष्मेण यत्क्षमं । उक्तं बहुविधञ्चैव नारदेनापि तत् शृणु ।
॥ नारद उवाच ॥ दुर्लभो वै सुहृच्छ्रोता दुर्लभश्च हितः सुहृत् । तिष्ठते हि सुहृत् यत्र न बन्धुस्तत्र तिष्ठति ।
श्रोतव्यमपि पश्यामि सुहृदां कुरुनन्दन । न कर्त्तव्यश्च निर्ब्बन्धो निर्ब्बन्धो हि सुदारुणः ।
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । यथा निर्ब्बन्धतः प्राप्तो गालवेन पराजयः ।

विश्वामित्रं तपस्यन्तं धर्म्मो जिज्ञासया पुरा। अभ्यागच्छत् स्वयं भूत्वा वशिष्ठो भगवानृषिः।
सप्तर्षीणामन्यतमं वेशमास्थाय भारत। बुभुक्षुः क्षुधितो राजन्नाश्रमं कौशिकस्य तु।
विश्वामित्रोऽथ सम्भ्रान्तः श्रपयामास वै चरुं। परमान्नस्य यत्नेन न च तं प्रत्यपालयत्।
अन्नं तेन यदा भुक्तमन्यैर्दत्तं तपस्विभिः। अथ गृह्यान्नमत्युष्णं विश्वामित्रोऽप्युपागमत्।
भुक्तं मे तिष्ठ तावत्त्वमित्युक्त्वा भगवान् ययौ। विश्वामित्रस्ततो राजन् स्थित एव महाद्युतिः। ३७२५
भक्तं प्रगृह्य मूर्द्ध्ना वै बाहुभ्यां संशितव्रतः। स्थितः स्थाणुरिवाऽभ्यासे निश्चेष्टो मारुताशनः।
तस्य शुश्रूषणे यत्नमकरोत् गालवो मुनिः। गौरवाद्बहुमानाच्च हार्द्देन प्रियकाम्यया।
अथ वर्षशते पूर्णे धर्म्मः पुनरुपागमत्। वाशिष्ठं वेशमास्थाय कौशिकं भोजनेप्सया।
स दृष्ट्वा शिरसा भक्तं ध्रियमाणं महर्षिणा। तिष्ठता वायुभक्षेण विश्वामित्रेण धीमता।
प्रतिगृह्य ततो धर्म्मस्तथैवोष्णं तथा नवं। भुक्त्वा प्रीतोऽस्मि विप्रर्षे तमुक्त्वा स मुनिर्गतः। ३७३०
क्षत्त्रभावादपगतो ब्राह्मणत्वमुपागतः। धर्म्मस्य वचनात् प्रीतो विश्वामित्रस्तथाऽभवत्।
विश्वामित्रस्तु शिष्यस्य गालवस्य तपस्विनः। शुश्रूषया च भक्त्या च प्रीतिमानित्युवाच ह।
अनुज्ञातो मया वत्स यथेष्टं गच्छ गालव। इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं गालवो मुनिसत्तमं।
प्रीतो मधुरया वाचा विश्वामित्रं महाद्युतिं। दक्षिणाः काः प्रयच्छामि भवते गुरुकर्म्मणि।
दक्षिणाभिरुपेतं हि कर्म्म सिध्यति मानवं। दक्षिणानां हि दाता वै अपवर्गेण युज्यते। ३७३५
स्वर्गे क्रतुफलं तद्धि दक्षिणा शान्तिरुच्यते। किमाहरामि गुर्व्वर्थं ब्रवीतु भगवानिति।
स जानंस्तेन भगवान् जितः शुश्रूषणेन वै। विश्वामित्रस्तमसकृद्गच्छगच्छेत्यचोदयत्।
असकृद्गच्छगच्छेति विश्वामित्रेण भाषितः। किं ददामीति बहुशो गालवः प्रत्यभाषत।
निर्ब्बन्धतस्तु बहुशो गालवस्य तपस्विनः। किञ्चिदागतसंरम्भो विश्वामित्रोऽब्रवीदिदं।
एकतः श्यामकर्णानां हयानाञ्चन्द्रवर्च्चसां। अष्टौ शतानि मे देहि गच्छ गालव मा चिरं। ३७४०
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०५॥
॥ नारद उवाच॥ एवमुक्तस्तदा तेन विश्वामित्रेण धीमता। नास्ते न शेते नाहारं कुरुते गालवस्तदा।
त्वगस्थिभूतो हरिणश्चिन्ताशोकपरायणः। शोचमानोऽतिमात्रं स दह्यमानश्च मन्युना।
गालवो दुःखितो दुःखाद्विललाप सुयोधन। कुतः पुष्टानि मित्राणि कुतोऽर्थाः सञ्चयः कुतः।
हयानाञ्चन्द्रशुभ्राणां शतान्यष्टौ कुतो मम। कुतो मे भोजने श्रद्धा सुखश्रद्धा कुतश्च मे।
श्रद्धा मे जीवितस्यापि छिन्ना किं जीवितेन मे। अहं पारे समुद्रस्य पृथिव्या वा परम्परात्। ३७४५
गत्वात्मानं विमुञ्चामि किं फलं जीवितेन मे। अधनस्याकृतार्थस्य त्यक्तस्य विविधैः फलैः।
ऋणं धारयमाणस्य कुतः सुखमनीहया। सुहृदां हि धनं भुक्त्वा कृत्वा प्रणयमीप्सितं।
प्रतिकर्त्तुमशक्तस्य जीवितान्मरणं वरं। प्रतिश्रुत्य करिष्येति कर्त्तव्यं तदकुर्व्वतः।

मिथ्या वचनदग्धस्य दृष्टापूर्त्तं प्रणश्यति। न रूपमनृतस्यास्ति नानृतस्याऽस्ति सन्ततिः।
नानृतस्याधिपत्यञ्च कुत एव गतिः शुभा। कुतः कृतघ्नस्य यशः कुतः स्थानं कुतः सुखं। ३७५०
अश्रद्धेयः कृतघ्नो हि कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः। न जीवत्यधनः पापः कुतः पापस्य तन्त्रणं।
पापो ध्रुवमवाप्नोति विनाशं नाशयन् कृतं। सोऽहं पापः कृतघ्नश्च कृपणश्चानृतोऽपि च।
गुरोर्यः कृतकार्य्यः सन्तत्करोमि न भाषितं। सोऽहं प्राणान् विमोक्ष्यामि कृत्वा यत्नमनुत्तमं।
अर्थना न मया काचित् कृतपूर्व्वा दिवौकसां। मानयन्ति च मां सर्व्वे त्रिदशा यज्ञसंस्तरे।
अहन्तु विबुधश्रेष्ठं देवं त्रिभुवनेश्वरं। विष्णुं गच्छाम्यहं कृष्णं गतिं गतिमतां वरं। ३७५५
भोगा यस्मात् प्रतिष्ठन्ते व्याप्य सर्व्वान् सुरासुरान्। प्रणतो द्रष्टुमिच्छामि कृष्णं योगिनमव्ययं।
एवमुक्ते सखा तस्य गरुडो विनतात्मजः। दर्शयामास तं प्राह संहृष्टः प्रियकाम्यया।
सुहृद्भवान् मम मतः सुहृदाञ्च मतः सुहृत्। ईप्सितेनाऽभिलाषेण योक्तव्यो विभवे सति।
विभवश्चास्ति मे विप्र वासवाऽवरजो द्विज। पूर्व्वमुक्तस्त्वदर्थञ्च कृतः कामश्च तेन मे।
स भवानेतु गच्छाव नयिष्ये त्वां यथासुखं। देशं पारं पृथिव्या वा गच्छ गालव मा चिरं। ३७६०
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते षडधिकशततमोऽध्यायः॥ १०६ ॥
॥ सुपर्ण उवाच ॥ अनुशिष्टोऽस्मि देवेन गालव ज्ञानयोनिना। ब्रूहि कामन्नु कां यामि द्रष्टुं प्रथमतो दिशं।
पूर्व्वां वा दक्षिणां वाऽहमथ वा पश्चिमां दिशं। उत्तरां वा द्विजश्रेष्ठ कुतो गच्छामि गालव।
यस्यामुदयते पूर्व्वं सर्व्वलोकप्रभावनः। सविता यत्र सन्ध्यायां साध्यानां वर्त्तते तपः।
यस्यां पूर्व्वं मतिर्याता यया व्याप्तमिदं जगत्। चक्षुषी यत्र धर्म्मस्य यत्र वै सुप्रतिष्ठिते।
हुतं यतो ज्ञतं हव्यं सर्पते सर्व्वतो दिशं। एतद्द्वारं द्विजश्रेष्ठ दिवसस्य तथाऽध्वनः। ३७६५
अत्र पूर्व्वं प्रसूता वै दाक्षायण्यः प्रजाः स्त्रियः। अस्यां दिशि प्रवृद्धाश्च कश्यपस्यात्मसम्भवाः।
अतो मूलं सुराणां श्रीर्यत्र शक्रोऽभ्यषिच्यत। सुरराज्येन विप्रर्षे देवैश्चात्र तपश्चितं।
एतस्मात् कारणात् ब्रह्मन् पूर्व्वेत्येषा दिगुच्यते। तस्मात् पूर्व्वतरे काले पूर्व्वमेवावृता सुरैः।
अतएव च पूर्व्वेषां पूर्व्वामाशां प्रचक्षते। पूर्व्वं सर्व्वाणि कार्य्याणि देवानां सुखमीप्सतां।
अत्र वेदान् जगौ पूर्व्वं भगवान् लोकभावनः। अत्रैवोक्ता सवित्राऽसीत् सावित्री ब्रह्मवादिषु। ३७७०
अत्र दत्तानि सूर्य्येण यजूंषि द्विजसत्तम। अत्र लब्धवरः सोमः सुरैः क्रतुषु पीयते।
अत्र तृप्ता हुतवहाः स्वां योनिमुपभुञ्जते। अत्र पातालमाश्रित्य वरुणः श्रियमाप च।
अत्र पूर्व्वं वशिष्ठस्य पौराणस्य द्विजर्षभ। सूतिश्चैव प्रतिष्ठा च निधनञ्च प्रकाशते।
ओंकारस्यात्र जायन्ते सूतयो दशतीर्दश। पिबन्ति मुनयो यत्र हविर्धूमं स्म धूमपाः।
प्रोक्षिता यत्र बहवो वराहाद्या मृगा वने। शक्रेण यज्ञभागार्थे दैवतेषु प्रकल्पिताः। ३७७५
अत्राहिताः कृतघ्नाश्च मानुषाश्चासुराश्च ये। उदयंस्तान् हि सर्व्वान् वै क्रोधाद्धन्ति विभावसुः।
एतद्द्वारं त्रिलोकस्य स्वर्गस्य च सुखस्य च। एष पूर्व्वो दिशां भागो विशावोऽत्र यदीच्छसि।

प्रियं कार्य्यं हि मे तस्य यस्यास्मि वचने स्थितः। ब्रूहि गालव यास्यामि शृणु चाप्यपरां दिशं।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते सप्ताधिकशततमोऽध्यायः॥ १०७॥

॥ सुपर्ण उवाच॥ इयं विवस्वता पूर्व्वं श्रौतेन विधिना किल। गुरवे दक्षिणा दत्ता दक्षिणेत्युच्यते च दिक्।
अत्र लोकत्रयस्यास्य पितृपक्षः प्रतिष्ठितः। अत्रोष्मपानां देवानां निवासः श्रूयते द्विज।
अत्र विश्वे सदा देवाः पितृभिः सार्द्धमासते। इज्यमानाः स्म लोकेषु सम्प्राप्तास्तुल्यभागतां।
एतत् द्वितीयं धर्म्मस्य द्वारमाचक्षते द्विज। त्रुटिशो लवशश्चापि गण्यते कालनिश्चयः।
अत्र देवर्षयो नित्यं पितृलोकर्षयस्तथा। तथा राजर्षयः सर्व्वे निवसन्ति गतव्यथाः।
अत्र धर्म्मश्च सत्यञ्च कर्म्म चात्र निगद्यते। गतिरेषा द्विजश्रेष्ठ कर्म्म चात्मावसायिनां।
एषा दिक् सा द्विजश्रेष्ठ यां सर्व्वः प्रतिपद्यते। वृतस्त्वनवरोधेन सुखन्तेन न गम्यते।
नैरृतानां सहस्राणि बहून्यत्र द्विजर्षभ। सृष्टानि प्रतिकूलानि द्रष्टव्यान्यकृतात्मभिः।
अत्र मन्दरकुञ्जेषु विप्रर्षिसदनेषु च। गायन्ति गाथा गन्धर्व्वाश्चित्तबुद्धिहरा द्विज।
अत्र सामानि गाथाभिः श्रुत्वा गीतानि रैवतः। गतदारो गतामात्यो गतराज्यो वनं गतः।
अत्र सावर्णिना चैव यवक्रीतात्मजेन च। मर्य्यादा स्थापिता ब्रह्मन् यां सूर्य्यो नाऽतिवर्त्तते।
अत्र राक्षसराजेन पौलस्त्येन महात्मना। रावणेन तपश्चर्त्वा सुरेभ्योऽमरता वृता।
अत्र वृत्तेन वृत्रोऽपि शक्रशत्रुत्वमीयिवान्। अत्र सर्व्वासवः प्राप्ताः पुनर्गच्छन्ति पञ्चधा।
अत्र दुष्कृतकर्म्माणो नराः पच्यन्ति गालव। अत्र वैतरणी नाम नदी वैतरणैर्वृता।
अत्र गत्वा सुखस्यान्तं दुःखस्यान्तं प्रपद्यते। अत्रावृत्तो दिनकरः सुरसं क्षरते पयः।
काष्ठाञ्चासाद्य वासिष्ठीं हिममुत्सृजते पुनः। अत्राऽहं गालव पुरा क्षुधार्त्तः परिचिन्तयन्।
लब्धवान् युध्यमानौ द्वौ वृहन्तौ गजकच्छपौ। अत्र चक्रधनुर्न्नाम सूर्य्याज्जातो महानृषिः।
विदुर्य्यं कपिलं देवं येनार्त्ताः सगरात्मजाः। अत्र सिद्धा शिवा नाम ब्राह्मणी वेदपारगा।
अधीत्य सकलान् वेदान् लेभे सन्देहमक्षयं। अत्र भोगवती नाम पुरी वासुकिपालिता।
तक्षकेण च नागेन तथैवैरावतेन च। अत्र निर्य्याणकालेऽपि तमः सम्प्राप्यते महत्।
अभेद्यं भास्करेणापि स्वयं वा कृष्णवर्त्मना। एवं तस्यापि ते मार्गः परिवर्ण्यस्य गालव।
ब्रूहि मे यदि गन्तव्यं प्रतीचीं शृणु चापरं।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरितेऽष्टाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०८॥

॥ सुपर्ण उवाच॥ इयं दिग्दयिता राज्ञो वरुणस्य तु गोपतेः। सदा सलिलराजस्य प्रतिष्ठा चादिरेव च।
अत्र पश्चादहः सूर्य्यो विसर्ज्जयति गाः स्वयं। पश्चिमेत्यभिविख्याता दिगियं द्विजसत्तम।
यादसामत्र राज्येन सलिलस्य च गुप्तये। कश्यपो भगवान् देवो वरुणस्याभ्यषेचयत्।
अत्र पीत्वा समस्तान् वै वरुणस्य रसांस्तु षट्। जायते तरुणः सोमः शुक्लस्यादौ तमिस्रहा।
अत्र पश्चात् कृता दैत्या वायुना संयतास्तदा। निश्वसन्तो महावाते रर्द्दिताः सुषुपुर्द्विज।

अत्र सूर्य्यं प्रणयिनं प्रतिग्टह्लाति सर्व्वतः। अस्ता नाम यतः सन्ध्या पश्चिमा प्रतिसर्पति।
अतो रात्रिश्च निद्रा च निर्गता दिवसक्षये। जायते जीवलोकस्य हर्त्तुमर्द्धमिवायुषः।
अत्र देवीं दितिं सुप्तामात्मप्रसवधारिणीं। विगर्भामकरोच्छक्रो यत्र जातो मरुद्गणः।
अत्र मूलं हिमवतो मन्दरं याति शाश्वतं। अपि वर्षसहस्रेण न चान्तोऽस्याधिगम्यते।
अत्र काञ्चनशैलस्य काञ्चनाम्बुरुहस्य च। उदधेस्तीरमासाद्य सुरभिः क्षरते पयः। ३८१०
अत्र मध्ये समुद्रस्य कबन्धः प्रतिदृश्यते। स्वर्भानोः सूर्य्यकल्पस्य सोमसूर्य्यौ जिघांसतः।
सुवर्णशिरसोऽप्यत्र हरिरोम्णः प्रगायतः। अदृश्यस्याप्रमेयस्य श्रूयते विपुलो ध्वनिः।
अत्र ध्वजवती नाम कुमारी हरिमेधसः। आकाशे तिष्ठतिष्ठेति तस्थौ सूर्य्यस्य शासनात्।
अत्र वायुस्तथा वह्निरापः खञ्चापि गालव। आह्निकञ्चैव नैशञ्च दुःखस्पर्शं विमुञ्चति।
अतः प्रभृति सूर्य्यस्य तिर्य्यगावर्त्तते गतिः। अत्र ज्योतींषि सर्व्वाणि विशन्त्यादित्यमण्डलं। ३८१५
अष्टाविंशतिरात्रञ्च संक्रम्य सह भानुना। निष्पतन्ति पुनः सूर्य्यात् सोमसंयोगयोगतः।
अत्र नित्यं स्रवन्तीनां प्रभवः सागरोदयः। अत्र लोकत्रयस्यापस्तिष्ठन्ति वरुणालये।
अत्र पन्नगराजस्याप्यनन्तस्य निवेशनं। अनादिनिधनस्यात्र विष्णोः स्थानमनुत्तमं।
अत्रानलसखस्यापि पवनस्य निवेशनं। महर्षेः कश्यपस्यात्र मारीचस्य निवेशनं।
एष ते पश्चिमो मार्गो दिग्द्वारेण प्रकीर्त्तितः। ब्रूहि गालव गच्छावो कां दिशं द्विजसत्तम। ३८२०
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते नवाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०९॥
॥ सुपर्ण उवाच॥ यस्मादुत्तार्य्यते पापात् यस्मान्निःश्रेयसोऽश्नुते। अस्मादुत्तारणबलादुत्तरेत्युच्यते द्विज।
उत्तरस्य हिरण्यस्य परिवापस्य गालव। मार्गः पश्चिमपूर्व्वाभ्यां दिग्भ्यां वै मध्यमः स्मृतः।
अस्यां दिशि वरिष्ठायामुत्तरायां द्विजर्षभ। नासौम्यो नाविधेयात्मा नाधर्म्मो वसते जनः।
यत्र नारायणः कृष्णो जिष्णुश्चैव नरोत्तमः। बदर्य्यामाश्रमपदे तथा ब्रह्मा च शाश्वतः।
अत्र वै हिमवत्पृष्ठे नित्यमास्ते महेश्वरः। प्रकृत्या पुरुषः सार्द्धं युगान्ताग्निसमप्रभः। ३८२५
न स दृश्यो मुनिगणैस्तथा देवैः सवासवैः। गन्धर्व्वयक्षसिद्धैर्व्वा नरनारायणादृते।
अत्र विष्णुः सहस्राक्षः सहस्रचरणोऽव्ययः। सहस्रशिरसः श्रीमानेकः पश्यति मायया।
अत्र राज्येन विप्राणां चन्द्रमाश्चाभ्यषिच्यत। अत्र गङ्गां महादेवः पतन्तीं गगनाच्च्युतां।
प्रतिगृह्य ददौ लोके मानुषे ब्रह्मवित्तम। अत्र देव्या तपस्तप्तं महेश्वरपरीप्सया।
अत्र कामश्च रोषश्च शैलश्चोमा च सम्बभुः। अत्र राक्षसयक्षाणां गन्धर्व्वाणाञ्च गालव। ३८३०
आधिपत्येन कैलासे धनदोऽप्यभिषेचितः। अत्र चैत्ररथं रम्यमत्र वैखानसाश्रमः।
अत्र मन्दाकिनी चैव मन्दरश्च द्विजर्षभ। अत्र सौगन्धिकवनं नैर्ऋतैरपि रक्ष्यते।
शाद्वलं कदलीस्कन्धमत्र सन्तानका नगाः। अत्र संयमनित्यानां सिद्धानां स्वैरचारिणां।
विमानान्यनुरूपाणि कामभोग्यानि गालव। अत्र ते ऋषयः सप्त देवी चारुन्धती तथा।

अत्र तिष्ठति वै स्वातिरत्रास्या उदय: स्मृत: । अत्र यज्ञं समासाद्य ध्रुवं स्थाता पितामह: । ३८३५
ज्योतींषि चन्द्रसूर्य्यौ च परिवर्त्तन्ति नित्यश: । अत्र गायन्तिकाद्वारं रक्षन्ति द्विजसत्तम ।
धामसाना महात्मानो मुनय: सत्यवादिन: । न तेषां ज्ञायते सूतिर्नाकृतिर्न तपश्चितं ।
परिवर्त्तसहस्राणि कामभोज्यानि गालव । यथा यथा प्रविशति तस्मात् परतरं नर: ।
तथा तथा द्विजश्रेष्ठ प्रविलीयति गालव । नैतत् केनचिदन्येन गतपूर्व्वं द्विजर्षभ ।
ऋते नारायणं देवं नरं वा जिष्णुमव्ययं । अत्र कैलासमित्युक्तं स्थानमैलविलस्य तत् । ३८४०
अत्र विद्युत्प्रभा नाम जज्ञिरे ऽप्सरसो दश । अत्र विष्णुपदं नाम क्रमता विष्णुना कृते ।
त्रिलोकविक्रमे ब्रह्मन्नुत्तरां दिशमाश्रितं । अत्र राज्ञा मरुत्तेन यज्ञेनेष्टं द्विजोत्तम ।
उशीरवीजे विप्रर्षे यत्र जाम्बूनदं सर: । जीमूतस्यात्र विप्रर्षेरुपतस्थे महात्मन: ।
साक्षाद्धैमवत: पुण्यो विमल: कनकाकर: । ब्राह्मणेषु च यत्कृत्स्नं स्वयं कृत्वा धनं महत् ।
वव्रे धनं महर्षि: स जैमूतं तद्धनं तत: । अत्र नित्यं दिशां पाला: सायं प्रातर्द्विजर्षभा: । ३८४५
कस्य कार्य्यं किमिति वै परिक्रोशन्ति गालव । एवमेषा द्विजश्रेष्ठ गुणैरन्यैर्दिगुत्तरा ।
उत्तरेति परिख्याता सर्व्वकर्म्मसु चोत्तरा । एता विस्तरशस्तात तव सङ्कीर्त्तिता दिश: ।
चतस्र: क्रमयोगेन कामाशां गन्तुमिच्छसि । उद्यतोऽहं द्विजश्रेष्ठ तव दर्शयितुं दिश: ।
पृथिवीञ्चाखिलां ब्रह्मंस्तस्मादारोह मां द्विज ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते दशाधिकशततमोऽध्याय: ॥ ११० ॥

॥ गालव उवाच ॥ गरुत्मन् भुजगेन्द्रारे सुपर्ण विनतात्मज । नय मां तार्क्ष्य पूर्व्वेण यत्र धर्म्मस्य चक्षुषी । ३८५०
पूर्व्वमेतां दिशं गच्छ या पूर्व्वं परिकीर्त्तिता । दैवतानां हि सान्निध्यं यत्र कीर्त्तितवानसि ।
अत्र सत्यञ्च धर्म्मश्च त्वया सम्यक् प्रकीर्त्तित: । इच्छेयन्तु समागन्तुं समस्तैर्दैवतैरहं ।
भूयश्च तान् सुरान् द्रष्टुमिच्छेयमरुणानुज ।
॥ नारद उवाच ॥ तमाह विनतासूनुरारोहस्वेति वै द्विजं । आरुरोहाथ स मुनिर्गरुडं गालवस्तदा ।
॥ गालव उवाच ॥ क्रममाणस्य ते रूपं दृश्यते पन्नगाशन । भास्करस्येव पूर्व्वाह्णे सहस्रांशोर्विवस्वत: । ३८५५
पक्षवातप्रणुन्नानां वृक्षाणामनुगामिनां । प्रस्थितानामिव समं पश्यामीह गतिं खग ।
ससागरवनामुर्व्वीं सशैलवनकाननां । आकर्षन्निव चाभासि पक्षवातेन खेचर ।
समीननागनक्रञ्च खमिवारोप्यते जलं । वायुना चैव महता पक्षवातेन चानिशं ।
तुल्यरूपाननान् मत्स्यांस्तथा तिमितिमिङ्गिलान् । नागांश्च नरवक्त्रांश्च पश्याम्युन्मथितानिव ।
महार्णवस्य च रवै: श्रोत्रे मे बधिरे कृते । न शृणोमि न पश्यामि नात्मनो वेद्मि कारणं । ३८६०
शनै: स तु भवान् यातु ब्रह्मवध्यामनुस्मरन् । न दृश्यते रविस्तात न दिशो न च खं खग ।
तम एव तु पश्यामि शरीरं ते न लक्षये । मणी वा जात्यौ पश्यामि चक्षुषी तेऽहमण्डज ।
शरीरन्तु न पश्यामि तव चैवात्मनश्च ह । पदे पदे तु पश्यामि शरीरादग्निमुत्थितं ।

स मे निर्व्वाप्य सहसा चक्षुषी भास्वते पुनः। तच्चिन्तयन् महाक्रोशं गमने विनतात्मज
न मे प्रयोजनं किञ्चिद्गमने पन्नगाशन। कश्चिदस्ति महाभाग न वेदं विवदामि ते। ३८६५
गुरवे संश्रुतानीह शतान्यष्टौ हि वाजिनां। एकतः श्यामकर्णानां शुभ्राणामिन्दुवर्च्चसां।
तेषाञ्चैवापवर्गाय मार्गं पश्यामि नाण्डज। ततोऽयं जीवितत्यागे दृष्टो मार्गो मयात्मनः।
नैव मेऽस्ति धनं किञ्चिन्न धनेनान्वितः सुहृत्। न चार्थेनापि महता शक्यमेतद्व्यपोहितुं।
॥ नारद उवाच ॥ एवं बहु च दीनञ्च ब्रुवाणं गालवं तदा। प्रत्युवाच व्रजन्नेव प्रहसन् विनतात्मजः।
नातिप्रज्ञोऽसि विप्रर्षे यो ऽऽत्मानं त्यक्तुमिच्छसि। न चापि कृत्रिमः कालः कालो हि परमेश्वरः। ३८७०
किमहं पूर्व्वमेवेह भवता नाभिचोदितः। उपायोऽत्र महानस्ति येनैतदुपपद्यते।
तदेष ऋषभो नाम पर्व्वतः सागरान्तिके। अत्र विश्रम्य भुक्त्वा च निवर्त्तिष्याव गालव।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥
॥ नारद उवाच ॥ ऋषभस्य ततः शृङ्गे निपत्य द्विजपक्षिणौ। शाण्डिलीं ब्राह्मणीं तत्र ददृशाते तपोऽन्वितां।
अभिवाद्य सुपर्णस्तु गालवश्चाभिपूज्य तां। तया च स्वागतेनोक्तौ विष्टरे सन्निषीदतुः।
सिद्धमन्नं तया दत्तं बलिमन्त्रोपबृंहितं। भुक्त्वा तृप्तावुभौ भूमौ सुप्तौ तावन्नमोहितौ। ३८७५
मुहूर्त्तात् प्रतिबुद्धस्तु सुपर्णो गमनेप्सया। अथ भ्रष्टतनूजाङ्गमात्मानं ददृशे खगः।
मांसपिण्डोपमो भूत्वा मुखपादान्वितः खगः। गालवस्तं तथा दृष्ट्वा विषण्णः पर्य्यपृच्छत।
किमिदं भवता प्राप्तमिहागमनजं फलं। वासोऽयमिह कालन्तु कियन्तं नौ भविष्यति।
किन्नु ते मनसा ध्यातमशुभं धर्म्मदूषणं। न ह्ययं भवतः स्वल्पो व्यभिचारो भविष्यति।
सुपर्णोऽथाब्रवीत् विप्रं प्रतिध्यातं मया द्विज। इमां सिद्धामितो नेतुं तत्र यत्र प्रजापतिः। ३८८०
यत्र देवो महादेवो यत्र विष्णुः सनातनः। यत्र धर्म्मश्च यज्ञश्च तत्रेयं निवसेदिति।
सोऽहं भगवतीं याचे प्रणतः प्रियकाम्यया। मयैतन्नाम प्रध्यातं मनसा शोचता किल।
तदेवं बहुमानात्ते मयेहानीप्सितं कृतं। सुकृतं दुष्कृतं वा त्वं माहात्म्यात् क्षन्तुमर्हसि।
सा तौ तदाऽब्रवीत्तुष्टा पतगेन्द्रद्विजर्षभौ। न भेतव्यं सुपर्णोऽसि सुपर्ण त्यज सम्भ्रमं।
निन्दितास्मि त्वया वत्स न च निन्दां क्षमाम्यहं। लोकेभ्यः स परिभ्रश्येत् यो मां निन्देत पापकृत्। ३८८५
हीनयाऽलक्षणैः सर्व्वैस्तथानिन्दितया मया। आचारं प्रतिगृह्णन्त्या सिद्धिः प्राप्तेयमुत्तमा।
आचारः फलते धर्म्ममाचारः फलते धनं। आचारात् श्रियमाप्नोति आचारो हन्त्यलक्षणं।
तदायुष्मन् खगपते यथेष्टं गम्यतामितः। न च ते गर्हणीया हि गर्हितव्याः स्त्रियः क्वचित्।
भवितासि यथा पूर्व्वं बलवीर्य्यसमन्वितः। बभूवतुस्ततस्तस्य पक्षौ द्रविणवत्तरौ।
अनुज्ञातस्तु शाण्डिल्या यथागतमुपागमत्। नैव चासादयामास तथारूपांस्तुरङ्गमान्। ३८९०
विश्वामित्रोऽथ तं दृष्ट्वा गालवञ्चाध्वनि स्थितः। उवाच वदतां श्रेष्ठो वैनतेयस्य सन्निधौ।
यस्त्वया स्वयमेवार्थः प्रतिज्ञातो मयि द्विज। तस्य कालोऽपवर्गस्य यथा वा मन्यते भवान्।

प्रतीक्षिष्याम्यहं कालमेतावन्तं तथाऽपरं । यथा संसिध्यते विप्र स मार्गस्तु निशम्यतां ।
सुपर्णोऽथाब्रवीद्दीनं गालवं भृशदुःखितं । प्रत्यक्षं खल्विदानीं मे विश्वामित्रो यथाब्रवीत् ।
तदागच्छ द्विजश्रेष्ठ मन्त्रयिष्याव गालव । नादत्त्वा गुरवे शक्यं कृत्स्नमर्थं त्वयासितुं । ३८९५
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥
॥ नारद उवाच ॥ अथाह गालवं दीनं सुपर्णः पततां वरः । निर्म्मितं वह्निना भूमौ वायुना वर्द्धितं तथा ।
यस्माद्धिरण्मयं सर्व्वं हिरण्यं तेन चोच्यते । धत्ते धारयते चेदमेतस्मात् कारणाद्धनं ।
तदेतत् त्रिषु लोकेषु धनं तिष्ठति शाश्वतं । नित्यं प्रोष्ठपदाभ्याञ्च शुक्रे धनपतौ तथा ।
मनुष्येभ्यः समादत्ते शुक्रश्चित्तार्ज्जितं धनं । अजैकपादहिर्ब्रध्नै रक्ष्यते धनदेन च ।
एवं न शक्यते लब्धुमलब्धव्यं द्विजर्षभ । ऋते च धनमश्वानां नावाप्तिर्विद्यते तव । ३९००
स त्वं याचाच राजानं किञ्चिद्राजर्षिवंशजं । अपीड्य राजा पौरान् हि यो नौ कुर्य्यात् कृतार्थिनौ ।
अस्ति सोमान्ववाये मे जातः कश्चिन्नृपः सखा । अभिगच्छावहे तं वै तस्यास्ति विभवो भुवि ।
ययातिर्नाम राजर्षिर्नाहुषः सत्यविक्रमः । स दास्यति मया चोक्तो भवता चार्थितः स्वयं ।
विभवश्चास्य सुमहानासीद्धनपतेरिव । एवं गुरुधनं विद्वन् दानेनैव विशोधय ।
तथा तौ कथयन्तौ च चिन्तयन्तौ च यत्क्षमं । प्रतिष्ठाने नरपतिं ययातिं प्रत्युपस्थितौ । ३९०५
प्रतिगृह्य च सत्कारैरर्घ्यं पाद्यादिकं वरं । पृष्टश्चागमने हेतुमुवाच विनतासुतः ।
अयं मे नाहुष सखा गालवस्तपसो निधिः । विश्वामित्रस्य शिष्योऽभूद्वर्षाण्ययुतशो नृप ।
सोऽयं तेनाभ्यनुज्ञात उपकारेप्सया द्विज । तमाह भगवान् काले ददानि गुरुदक्षिणां ।
असकृत्तेन चोक्तेन किञ्चिदागतमन्युना । अयमुक्तः प्रयच्छेति जानता विभवं लघु ।
एकतः श्यामकर्णानां शुभ्राणां शुद्धजन्मनां । अष्टौ शतानि मे देहि हयानां चन्द्रवर्च्चसां । ३९१०
गुर्व्वर्थो दीयतामेष यदि गालव मन्यसे । इत्येवमाह सक्रोधो विश्वामित्रस्तपोधनः ।
सोऽयं शोकेन महता तप्यमानो द्विजर्षभः । अशक्तः प्रतिकर्त्तुं तद्भवन्तं शरणं गतः ।
प्रतिगृह्य नरव्याघ्र त्वत्तो भिक्षां गतव्यथः । कृत्वाऽपवर्गं गुरवे चरिष्यति महत्तपः ।
तपसः संविभागेन भवन्तमपि योक्ष्यते । स्वेन राजर्षितपसा पूर्णं त्वां पूरयिष्यति ।
यावन्ति रोमाणि हये भवन्तीह नरेश्वर । तावतो वाजिनो लोकान् प्राप्नुवन्ति महीपते । ३९१५
पात्रं प्रतिग्रहस्यायं दातुं शिष्यं तथा भवान् । शङ्खे क्षीरमिवासक्तं भवत्वेतत्तथोपमं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥
॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्तः सुपर्णेन तथ्यं वचनमुत्तमं । विमृश्यावहितो राजा निश्चित्य च पुनः पुनः ।
यष्टा क्रतुसहस्राणां दाता दानपतिः प्रभुः । ययातिः सर्व्वकाशीश इदं वचनमब्रवीत् ।
दृष्ट्वा प्रियसखं तार्क्ष्यं गालवञ्च द्विजर्षभं । निदर्शनञ्च तपसो भिक्षां श्लाघ्याञ्च कीर्त्तितां ।
अतीत्य च नृपानन्यानादित्यकुलसम्भवान् । मत्सकाशमनुप्राप्तावेतौ बुद्धिमवेक्ष्य च । ३९२०

अद्य मे सफलं जन्म तारितञ्चाद्य मे कुलं । अद्यायं तारितो देशो मम तार्क्ष्य त्वयाऽनघ ।
वक्तुमिच्छामि तु सखे यथा जानासि मां पुरा । न तथा वित्तवानस्मि क्षीणं वित्तञ्च मे सखे ।
न च शक्तोऽस्मि ते कर्त्तुं मोघमागमनं खग । न चाशामस्य विप्रर्षेर्वितथीकर्त्तुमुत्सहे ।
तत्तु दास्यामि यत् कार्य्यमिदं सम्पादयिष्यति । अभिगम्य हताशो हि निवृत्तो दहते कुलं ।
नातः परं वैनतेय किञ्चित्पापिष्ठमुच्यते । यथाशानाशनालोके देहिनास्तीति यद्वचः । ३९२५
हताशो ह्यकृतार्थः सन् हतः सम्भावितो नरः । हिनस्ति तस्य पुत्रांश्च पौत्रांश्चाकुर्व्वतो हितं ।
तस्माच्चतुर्णां वंशानां स्थापयित्री सुता मम । इयं सुरसुतप्रख्या सर्व्वधर्म्मोपचायिनी ।
सदा देवमनुष्याणामसुराणाञ्च गालव । काङ्क्षिता रूपतो बाला सुता मे प्रतिगृह्यतां ।
अस्यां शुल्कं प्रदास्यन्ति नृपा राज्यमपि ध्रुवं । किं पुनः श्यामकर्णानां हयानां द्वे चतुःशते ।
स भवान् प्रतिगृह्णातु ममैतां माधवीं सुतां । अहं दौहित्रवान् स्यां वै वर एष मम प्रभो । ३९३०
प्रतिगृह्य च तां कन्यां गालवः सह पक्षिणा । पुनर्द्रक्ष्याव इत्युक्त्वा प्रतस्थे सह कन्यया ।
उपलब्धमिदं द्वारमश्वानामिति चाण्डजः । उक्त्वा गालवमापृच्छ्य जगाम भवनं स्वकं ।
गते पतगराजे तु गालवः सह कन्यया । चिन्तयानः क्षमं दाने राज्ञां वै शुल्कतोऽगमत् ।
सोऽगच्छन्मनसेक्ष्वाकुं हर्य्यश्वं राजसत्तमं । अयोध्यायां महावीर्य्यं चतुरङ्गबलान्वितं ।
कोषधान्यबलोपेतं प्रियपौरं द्विजप्रियं । प्रजाभिकामं शाम्यन्तं कुर्व्वाणन्तप उत्तमं । ३९३५
तमुपागम्य विप्रः स हर्य्यश्वं गालवोऽब्रवीत् । कन्येयं मम राजेन्द्र प्रसवैः कुलवर्द्धिनी ।
इयं शुल्केन भार्य्यार्थं हर्य्यश्व प्रतिगृह्यतां । शुल्कं ते कीर्त्तयिष्यामि तत् श्रुत्वा सम्प्रधार्य्यतां ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते चतुर्द्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥
॥ नारद उवाच ॥ हर्य्यश्वस्त्वब्रवीद्राजा विचिन्त्य बहुधा ततः । दीर्घमुष्णञ्च निःश्वस्य प्रजाहेतोर्नृपोत्तमः ।
उन्नतेषून्नता षट्सु सूक्ष्मा सूक्ष्मेषु सप्तसु । त्रिगम्भीरा त्रिगम्भीरेष्वियं रक्ता सुपञ्चसु ।
बहुदेवासुरालोका बहुगन्धर्व्वदर्शना । बहुलक्षणसम्पन्ना बहुप्रसवधारिणी । ३९४०
समर्थेयं जनयितुञ्चक्रवर्त्तिनमात्मजं । ब्रूहि शुल्कं द्विजश्रेष्ठ समीक्ष्य विभवं मम ।
॥ गालव उवाच ॥ एकतः श्यामकर्णानां शतान्यष्टौ प्रयच्छ मे । हयानाञ्चन्द्रशुभ्राणां देशजानां वपुष्मतां ।
ततस्तव भवित्रीयं पुत्त्राणां जननी शुभा । अरणीव हुताशानां योनिरायतलोचना ।
॥ नारद उवाच ॥ स तत् श्रुत्वा वचो राजा हर्य्यश्वः काममोहितः । उवाच गालवं दीनो राजर्षिरृषिसत्तमं ।
द्वे मे शते सन्निहिते हयानां यद्विधास्तव । एष्टव्याः शतशस्त्वन्ये चरन्ति मम वाजिनः । ३९४५
सोऽहमेकमपत्यं वै जनयिष्यामि गालव । अस्यामेतं भवान् कामं सम्पादयतु मे वरं ।
एतत् श्रुत्वा च सा कन्या गालवं वाक्यमब्रवीत् । मम दत्तो वरः कश्चित् केनचित् ब्रह्मवादिना ।
प्रसूत्यन्ते प्रसूत्यन्ते कन्यैव त्वं भविष्यसि । स त्वं ददस्व मां राज्ञे प्रतिगृह्य हयोत्तमान् ।
नृपेभ्यो हि चतुर्भ्यस्ते पूर्णान्यष्टौ शतानि मे । भविष्यन्ति तथा पुत्त्रा मम चत्वार एव च ।

क्रियतामुपसंहारो गुर्व्वर्थो द्विजसत्तम। एषा तावन् मम प्रज्ञा यथा वा मन्यसे द्विज। ३९५०
एवमुक्तस्तु स मुनिः कन्यया गालवस्तदा। हर्य्यश्वं पृथिवीपालमिदं वचनमब्रवीत्।
इयं कन्या नरश्रेष्ठ हर्य्यश्व प्रतिगृह्यतां। चतुर्भागेन शुल्कस्य जनयस्वैकमात्मजं।
प्रतिगृह्य स तां कन्यां गालवं प्रतिनन्द्य च। समये देशकाले च लब्धवान् सुतमीप्सितं।
ततो वसुमना नाम वसुभ्यो वसुमत्तरः। वसुप्रभो नरपतिः स बभूव वसुप्रदः।
अथ काले पुनर्धीमान् गालवः प्रत्युपस्थितः। उपसङ्गम्य चोवाच हर्य्यश्वं प्रीतमानसं। ३९५५
जातो नृप सुतस्तेऽयं बालो भास्करसन्निभः। कालो गन्तुं नरश्रेष्ठ भिक्षार्थमपरं नृपं।
हर्य्यश्वः सत्यवचने स्थितः स्थित्वा च पौरुषे। दुर्लभत्वाद्धयानाञ्च प्रददौ माधवीं पुनः।
माधवी च पुनर्दीप्तां परित्यज्य नृपश्रियं। कुमारी कामतो भूत्वा गालवं पृष्ठतोऽन्वगात्।
त्वय्येव तावत्तिष्ठन्तु हया इत्युक्तवान् द्विजः। प्रययौ कन्यया सार्द्धं दिवोदासं प्रजेश्वरं।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११५ ॥
॥ गालव उवाच ॥ महावीर्य्यो महीपालः काशीनामीश्वरः प्रभुः। दिवोदास इति ख्यातो भैमसेनिर्नराधिपः। ३९६०
तत्र गच्छावहे भद्रे शनैरागच्छ माशुचः। धार्म्मिकः संयमे युक्तः सत्ये चैव जनेश्वरः।
॥ नारद उवाच ॥ तमुपागम्य स मुनिर्न्यायतस्तेन सत्कृतः। गालवः प्रसवस्यार्थे तं नृपं प्रत्यचोदयत्।
॥ दिवोदास उवाच ॥ श्रुतमेतन्मया पूर्व्वं किमुक्त्वा विस्तरं द्विज। काङ्क्षितो हि ममैषोऽर्थः श्रुत्वैव द्विजसत्तम।
एतच्च मे बहु मतं यदुत्सृज्य नराधिपान्। मामेवमुपयातोऽसि भावि चैतदसंशयं।
स एव विभवोऽस्माकमश्वानामपि गालव। अहमप्येकमेवास्यां जनयिष्यामि पार्थिवं। ३९६५
तथेत्युक्त्वा द्विजश्रेष्ठः प्रादात् कन्यां महीपतेः। विधिपूर्व्वञ्च तां राजा कन्यां प्रतिगृहीतवान्।
रेमे स तस्यां राजर्षिः प्रभावत्यां यथा रविः। स्वाहायाञ्च यथा वह्निर्यथा शच्याञ्च वासवः।
यथा चन्द्रश्च रोहिण्यामूर्म्मिलायां यथा यमः। वरुणश्च यथा गौर्य्यां यथा चर्द्ध्यां धनेश्वरः।
यथा नारायणो लक्ष्म्यां जाह्नव्याञ्च यथोदधिः। यथा रुद्रश्च रुद्राण्यां यथा वेद्यां पितामहः।
अदृश्यन्त्याञ्च वाशिष्ठो वशिष्ठश्चाक्षमालया। च्यवनश्च सुकन्यायां पुलस्त्यः सन्ध्यया यथा। ३९७०
अगस्त्यश्चापि वैदर्भ्यां सावित्र्यां सत्यवान् यथा। यथा भृगुः पुलोमायामदित्यां कश्यपो यथा।
रेणुकायां यथार्चीको हैमवत्याञ्च कौशिकः। वृहस्पतिश्च तारायां शुक्रश्च शतपर्व्वया।
यथा भूम्यां भूमिपतिरुर्व्वश्याञ्च पुरूरवाः। ऋचीकः सत्यवत्याञ्च सरस्वत्यां यथा मनुः।
शकुन्तलायां दुःष्मन्तो धृत्यां धर्म्मश्च शाश्वतः। दमयन्त्यां नलश्चैव सत्यवत्याञ्च नारदः।
जरत्कारुर्जरत्कार्व्वां पुलस्त्यश्च प्रतीच्यया। मेनकायां यथोर्णायुस्तुम्बुरुश्चैव रम्भया। ३९७५
वासुकिः शतशीर्षायां कुमार्य्याञ्च धनञ्जयः। वैदेह्याञ्च यथा रामो रुक्मिण्याञ्च जनार्द्दनः।
तथा तु रममाणस्य दिवोदासस्य भूपतेः। माधवी जनयामास पुत्रमेकं प्रतर्द्दनं।
अथाजगाम भगवान् दिवोदासं स गालवः। समये समनुप्राप्ते वचनञ्चेदमब्रवीत्।

निर्यातयतु मे कन्यां भवांस्तिष्ठन्तु वाजिनः । यावदन्यत्र गच्छामि शुल्कार्थं पृथिवीपते ।
दिवोदासोऽथ धर्मात्मा समये गालवस्य तां । कन्यां निर्यातयामास स्थितः सत्ये महीपतिः । ३९८०
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥
॥ नारद उवाच ॥ तथैव तां श्रियं त्यक्त्वा कन्या भूत्वा यशस्विनी । माधवी गालवं विप्रमभ्ययात् सत्यसङ्गरात् ।
गालवो विमृशन्नेव स्वकार्य्यगतमानसः । जगाम भोजनगरं द्रष्टुमौशीनरं नृपं ।
तमुवाचाथ गत्वा स नृपतिं सत्यविक्रमं । इयं कन्या सुतौ द्वौ ते जनयिष्यति पार्थिवौ ।
अस्यां भवानवाप्तार्थो भविता प्रेत्य चेह च । सोमार्कप्रतिसङ्काशौ जनयित्वा सुतौ नृप ।
शुल्कन्तु सर्व्वधर्म्मज्ञ हयानाञ्चन्द्रवर्च्चसां । एकतः श्यामकर्णानां देयं मह्यं चतुःशतं । ३९८५
गुर्व्वर्थोऽयं समारम्भो न हयैः कृत्यमस्ति मे । यदि शक्यं महाराज क्रियतामविचारितं ।
अनपत्योऽसि राजर्षे पुत्त्रौ जनय पार्थिव । पितॄन् पुत्त्रप्लवेन त्वमात्मानञ्चैव तारय ।
न पुत्त्रफलभोक्ता हि राजर्षे पात्यते दिवः । न याति नरकं घोरं यथा गच्छन्त्यनात्मजाः ।
एतच्चान्यच्च विविधं श्रुत्वा गालवभाषितं । उशीनरः प्रतिवचो ददौ तस्य नराधिपः ।
श्रुतवानस्मि ते वाक्यं यथा वदसि गालव । विधिस्तु बलवान् ब्रह्मन् प्रवणं हि मनो मम । ३९९०
शते द्वे तु ममाश्वानामीदृशानां द्विजोत्तम । इतरेषां सहस्राणि सुबहूनि चरन्ति मे ।
अहमप्येकमेवास्यां जनयिष्यामि गालव । पुत्त्रं द्विज गतं मार्गं गमिष्यामि परैरहं ।
मूल्येनापि समं कुर्य्यां तवाहं द्विजसत्तम । पौरजानपदार्थन्तु ममार्थो नात्मभोगतः ।
कामतो हि धनं राजा पारक्यं यः प्रयच्छति । न स धर्म्मेण धर्म्मात्मन् युज्यते यशसा न च ।
सोऽहं प्रतिग्रहीष्यामि ददात्वेतां भवान्मम । कुमारीं देवगर्भाभामेकपुत्त्रभवाय मे । ३९९५
तथा तु बहुधा कन्यामुक्तवन्तं नराधिपं । उशीनरं द्विजश्रेष्ठो गालवः प्रत्यपूजयत् ।
उशीनरं प्रतिग्राह्य गालवः प्रययौ वनं । रेमे स तां समासाद्य कृतपुण्य इव श्रियं ।
कन्दरेषु च शैलानां नदीनां निर्झरेषु च । वातायनविमानेषु तथा गर्भगृहेषु च ।
उद्यानेषु विचित्रेषु वनेषूपवनेषु च । हर्म्म्येषु रमणीयेषु प्रासादशिखरेषु च ।
ततोऽस्य समये जज्ञे पुत्त्रो बालरविप्रभः । शिविर्नाम्नाऽभिविख्यातो यः स पार्थिवसत्तमः । ४०००
उपस्थाय च तं विप्रो गालवः प्रतिगृह्य च । कन्यां प्रयातस्तां राजन् दृष्टवान् विनतात्मजं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥
॥ नारद उवाच ॥ गालवं वैनतेयोऽथ प्रहसन्निदमब्रवीत् । दिष्ट्या कृतार्थं पश्यामि भवन्तमिह वै द्विज ।
गालवस्तु वचः श्रुत्वा वैनतेयेन भाषितं । चतुर्भागावशिष्टन्तदाचख्यौ कार्य्यमस्य हि ।
सुपर्णस्त्वब्रवीदेनं गालवं वदतां वरः । प्रयत्नस्ते न कर्त्तव्यो नैष सम्पत्स्यते तव ।
पुरा हि कान्यकुब्जे वै गाधेः सत्यवतीं सुतां । भार्य्यार्थं वरयत् कन्यामृचीकस्तेन भाषितः । ४००५
एकतः श्यामकर्णानां हयानाञ्चन्द्रवर्च्चसां । भगवन्दीयतां मह्यं सहस्रमिति गालव ।

ऋचीकस्तु तथेत्युक्त्वा वरुणस्यालयं गतः। अश्वतीर्थे हयान् लब्ध्वा दत्तवान् पार्थिवाय वै।
इष्ट्वा ते पुण्डरीकेण दत्ता राज्ञा द्विजातिषु। तेभ्यो द्वे द्वे शते क्रीत्वा प्राप्ते तैः पार्थिवैस्तदा।
अपराण्यपि चत्वारि शतानि द्विजसत्तम। नीयमानानि सन्तारे हृतान्यासन् वितस्तया।
एवं न शक्यमप्राप्यं प्राप्तुं गालव कर्हिचित्। इमामश्वशताभ्यां वै द्वाभ्यां तस्मै निवेदय। ४०१०
विश्वामित्राय धर्मात्मन् षड्भिरश्वशतैः सह। ततोऽसि गतसम्मोहः कृतकृत्यो द्विजोत्तम।
गालवस्तं तथेत्युक्त्वा सुपर्णसहितस्ततः। आदायाश्वांश्च कन्याञ्च विश्वामित्रमुपागमत्।
अश्वानां काङ्क्षितार्थानां षडिमानि शतानि वै। शतद्वयेन कन्येयं भवता प्रतिगृह्यतां।
अस्यां राजर्षिभिः पुत्त्रा जाता वै धार्म्मिकास्त्रयः। चतुर्थं जनयत्वेकं भवानपि नरोत्तमं।
पूर्णान्येवं शतान्यष्टौ तुरगाणां भवन्तु ते। भवतो ह्यनृणो भूत्वा तपः कुर्य्यां यथासुखं। ४०१५
विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा गालवं सह पक्षिणा। कन्याञ्च तां वरारोहामिदमित्यब्रवीद्वचः।
किमियं पूर्व्वमेवेह न दत्ता मम गालव। पुत्त्रा ममैव चत्वारो भवेयुः कुलभावनाः।
प्रतिगृह्णामि ते कन्यामेकपुत्त्रफलाय वै। अश्वाश्चाश्रममासाद्य चरन्तु मम सर्व्वशः।
स तया रममाणोऽथ विश्वामित्रो महाद्युतिः। आत्मजं जनयामास माधवीपुत्त्रमष्टकं।
जातमात्रं सुतं तञ्च विश्वामित्रो महामुनिः। संयोज्यार्थैस्तथा धर्म्मैरश्वैस्तैः समयोजयत्। ४०२०
अथाष्टकः पुरं प्रायात् तदा सोमपुरप्रभं। निर्यात्य कन्यां शिष्याय कौशिकोऽपि वनं ययौ।
गालवोऽपि सुपर्णेन सह निर्यात्य दक्षिणां। मनसाऽभिप्रतीतेन कन्यामिदमुवाच ह।
जातो दानपतिः पुत्त्रस्त्वया शूरस्तथाऽपरः। सत्यधर्म्मरतश्चान्यो यज्वा चापि तथा परः।
तदागच्छ वरारोहे तारितस्ते पिता सुतैः। चत्वारश्चैव राजानस्तथा चाहं सुमध्यमे।
गालवस्त्वभ्यनुज्ञाय सुपर्णं पन्नगाशनं। पितुर्निर्यात्य तां कन्यां प्रययौ वनमेव ह। ४०२५
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गालवचरिते अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११८ ॥
॥ नारद उवाच ॥ स तु राजा पुनस्तस्याः कर्त्तुकामः स्वयम्वरं। उपगम्याश्रमपदं गङ्गायमुनसङ्गमे।
गृहीतमाल्यदामान्तां रथमारोप्य माधवीं। पुरुर्यदुश्च भगिनीमाश्रमे पर्य्यधावतां।
नागयक्षमनुष्याणां गन्धर्व्वमृगपक्षिणां। शैलद्रुमवनौकानामासीत्तत्र समागमः।
नानापुरुषदेश्यानामीश्वरैश्च समाकुलं। ऋषिभिर्ब्रह्मकल्पैश्च समन्तादावृतं वनं।
निर्दिश्यमानेषु तु सा वरेषु वरवर्णिनी। वरानुत्क्रम्य सर्व्वांस्तान् वरं वृतवती वनं। ४०३०
अवतीर्य्य रथात् कन्या नमस्कृत्य च बन्धुषु। उपगम्य वनं पुण्यं तपस्तेपे ययातिजा।
उपवासैश्च विविधैर्दीक्षाभिर्नियमैस्तथा। आत्मनो लघुतां कृत्वा बभूव मृगचारिणी।
वैदूर्य्याङ्कुरकल्पानि मृदूनि हरितानि च। चरन्ती शष्पमुख्यानि तिक्तानि मधुराणि च।
स्रवन्तीनाञ्च पुण्यानां सुरसानि शुचीनि च। पिबन्ती वारिमुख्यानि शीतानि विमलानि च।
वनेषु मृगराजेषु व्याघ्रविप्रोषितेषु च। दावाग्निविप्रयुक्तेषु शून्येषु गहनेषु च। ४०३५

चरन्ती हरिणैः सार्द्धं मृगीव वनचारिणी । चचार विपुलं धर्म्मं ब्रह्मचर्य्येण संहृतं ।
ययातिरपि पूर्व्वेषां राज्ञां वृत्तमनुष्ठितः । बहुवर्षसहस्रायुर्युयुजे कालधर्म्मणा ।
पुरुर्यदुश्च द्वौ वंशौ वर्द्धमानौ नरोत्तमौ । ताभ्यां प्रतिष्ठितो लोकः परलोके च नाहुषः ।
महीपते नरपतिर्ययातिः स्वर्गमास्थितः । महर्षिकल्पो नृपतिः स्वर्गाग्र्यफलभुग्विभुः ।
बहुवर्षसहस्राख्ये काले बहुगुणे गते । राजर्षिषु निषण्णेषु महीयःसु महर्षिषु ।
अवमेने नरान् सर्व्वान् देवानृषिगणांस्तथा । ययातिर्मूढविज्ञानो विस्मयाविष्टचेतनः ।
ततस्तं बुबुधे देवः शक्रो बलनिसूदनः । ते च राजर्षयः सर्व्वे धिग्धिगित्येवमब्रुवन् ।
विचारश्च समुत्पन्नो निरीक्ष्य नहुषात्मजं । को न्वयं कस्य वा राज्ञः कथं वा स्वर्गमागतः ।
कर्म्मणा केन सिद्धोऽयं क वाऽनेन तपश्चितं । कथं वा ज्ञायते स्वर्गे केन वा ज्ञायतेऽप्युत ।
एवं विचारयन्तस्ते राजानं स्वर्गवासिनः । दृष्ट्वा पप्रच्छुरन्योऽन्यं ययातिं नृपतिं प्रति ।
विमानपालाः शतशः स्वर्गद्वाराभिरक्षिणः । पृष्टा आसनपालाश्च न जानीमेत्यथाब्रुवन् ।
सर्व्वे ते ह्यावृतज्ञाना नाभ्यजानन्त तं नृपं । स मुहूर्त्तादथ नृपो हतौजाश्चाभवत्तदा ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि ययातिमोहे एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥
॥ नारद उवाच ॥ अथ प्रचलितः स्थानादासनाच्च परिच्युतः । कम्पितेनैव मनसा धर्षितः शोकवह्निना ।
म्लानस्रग्भ्रष्टविज्ञानः प्रभ्रष्टमुकुटाङ्गदः । विघूर्णन् स्रस्तसर्व्वाङ्गः प्रभ्रष्टाभरणाम्बरः ।
अदृश्यमानस्तान् पश्यन्नपश्यंश्च पुनः पुनः । शून्यः शून्येन मनसा प्रतिपत्स्यन्महीतलं ।
किं मया मनसा ध्यातमशुभं धर्म्मदूषणं । येनाहं चलितः स्थानादिति राजा व्यचिन्तयत् ।
ते तु तत्रैव राजानः सिद्धाश्चाप्सरसस्तथा । अपश्यन्त निरालम्बं तं ययातिं परिच्युतं ।
अथैत्य पुरुषः कश्चित् क्षीणपुण्यनिपातकः । ययातिमब्रवीद्राजन् देवराजस्य शासनात् ।
अतीव मदमत्तस्त्वं न कञ्चिन्नावमन्यसे । मानेन भ्रष्टः स्वर्गस्ते नार्हस्त्वं पार्थिवात्मज ।
न च प्रज्ञायसे गच्छ पतस्वेति तमब्रवीत् । पतेयं सत्स्विति वचस्त्रिरुक्त्वा नहुषात्मजः ।
पतिष्यंश्चिन्तयामास गतिं गतिमतां वरः । एतस्मिन्नेव काले तु नैमिषे पार्थिवर्षभान् ।
चतुरोऽपश्यत नृपांस्तेषां मध्ये पपात च । प्रतर्द्दनो वसुमनाः शिविरौशीनरोऽष्टकः ।
वाजपेयेन यज्ञेन तर्पयन्ति सुरेश्वरं । तेषामध्वरजं धूमं स्वर्गद्वारमुपस्थितं ।
ययातिरुपजिघ्रन् वै निपपात महीं प्रति । भूमौ स्वर्गेण सम्बद्धां नदीं धूममयीमिव ।
गङ्गां गामिव गच्छन्तीमालम्ब्य जगतीपतिः । श्रीमत्स्ववभृथाग्र्येषु चतुर्षु प्रतिबन्धुषु ।
मध्ये निपतितो राजा लोकपालोपमेषु सः । चतुर्षु हुतकल्पेषु राजसिंहमहाग्निषु ।
पपात मध्ये राजर्षिर्ययातिः पुण्यसंक्षये । तमाहुः पार्थिवाः सर्व्वे दीप्यमानमिव श्रिया ।
को भवान् कस्य वा बन्धुर्देशस्य नगरस्य वा । यक्षो वाऽप्यथ वा देवो गन्धर्व्वो राक्षसोऽपि वा ।
न हि मानुषरूपोऽसि को वाऽर्थः काङ्क्षते त्वया ।

॥ ययातिरुवाच ॥ ययातिरस्मि राजर्षिः क्षीणपुण्यश्च्युतो दिवः । पतेयं सत्स्विति ध्यायन् भवत्सु विनिपातितः । ४०६५
॥ राजान ऊचुः ॥ सत्यमेतद्भवतु ते काङ्क्षितं पुरुषर्षभ । सर्व्वेषां नः क्रतुफलं धर्म्मश्च प्रतिगृह्यतां ।
॥ ययातिरुवाच ॥ नाऽहं प्रतिग्रहधनो ब्राह्मणः क्षत्त्रियो ह्यहं । न च मे प्रवणा बुद्धिः परपुण्यविनाशने ।
॥ नारद उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु मृगचर्य्याक्रमागतां । माधवीं प्रेक्ष्य राजानस्तेऽभिवाद्येदमब्रुवन् ।
किमागमनकृत्यन्ते किं कुर्व्वः शासनं तव । आज्ञाप्या हि वयं सर्व्वे तव पुत्त्रास्तपोधने ।
तेषां तद्भाषितं श्रुत्वा माधवी परया मुदा । पितरं समुपागच्छत् ययातिं सा ववन्द च । ४०७०
स्पृष्ट्वा मूर्द्धनि तान् पुत्त्रांस्तापसी वाक्यमब्रवीत् । दौहित्रास्तव राजेन्द्र मम पुत्त्रा न ते पराः ।
इमे त्वां तारयिष्यन्ति दृष्टमेतत् पुरातने । अहं ते दुहिता राजन् माधवी मृगचारिणी ।
मयाऽप्युपचितो धर्म्मस्ततोऽर्द्धं प्रतिगृह्यतां । यस्माद्राजन् नराः सर्व्वे अपत्यफलभागिनः ।
तस्मादिच्छन्ति दौहित्रान् यथा त्वं वसुधाधिप । ततस्ते पार्थिवाः सर्व्वे शिरसा जननीं तदा ।
अभिवाद्य नमस्कृत्य मातामहमथाब्रुवन् । उच्चैरनुपमैः स्निग्धैः स्वरैरापूर्य्य मेदिनीं । ४०७५
मातामहं नृपतयस्तारयन्तो दिवश्च्युतं । अथ तस्मादुपगतो गालवोऽप्याह पार्थिवं ।
तपसो मेऽष्टभागेन स्वर्गमारोहतां भवान् ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि ययातिस्वर्गभ्रंशे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥
॥ नारद उवाच ॥ प्रत्यभिज्ञातमात्रोऽथ सद्भिस्तैर्नरपुङ्गवः । समारुरोह नृपतिरस्पृशन् वसुधातलं ।
ययातिर्दिव्यसंस्थानो बभूव विगतज्वरः । दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः ।
दिव्यगन्धगुणोपेतो न पृथ्वीमस्पृशत् पदा । ततो वसुमनाः पूर्व्वमुच्चैरुच्चारयन् वचः । ४०८०
ख्यातो दानपतिर्लोके व्याजहार नृपं तदा । प्राप्तवानस्मि यल्लोके सर्व्ववर्णेष्वगर्हया ।
तदप्यथ च दास्यामि तेन संयुज्यतां भवान् । यत् फलं दानशीलस्य क्षमाशीलस्य यत् फलं ।
यच्च मे फलमाधाने तेन संयुज्यतां भवान् । ततः प्रतर्द्दनोऽप्याह वाक्यं क्षत्त्रियपुङ्गवः ।
यथा धर्म्मरतिर्नित्यं नित्यं युद्धपरायणः । प्राप्तवानस्मि यल्लोके क्षात्त्रवंशोद्भवं यशः ।
वीरशब्दफलञ्चैव तेन संयुज्यतां भवान् । शिविरौशीनरो धीमानुवाच मधुरां गिरं । ४०८५
यथा बालेषु नारीषु वैहार्य्येषु तथैव च । सङ्गरेषु निपातेषु तथापद्व्यसनेषु च ।
अनृतं नोक्तपूर्व्वं मे तेन सत्येन खं व्रज । यथा प्राणांश्च राज्यञ्च राजन् कर्म्म सुखानि च ।
त्यजेयं न पुनः सत्यं तेन सत्येन खं व्रज । यथा सत्येन मे धर्म्मो यथा सत्येन पावकः ।
प्रीतः शतक्रतुश्चैव तेन सत्येन खं व्रज । अष्टकस्त्वथ राजर्षिः कौशिको माधवीसुतः ।
अनेकशतयज्वानं वाक्यं प्राह धर्म्मवित् । शतशः पुण्डरीका मे गोसवाश्चरिताः प्रभो । ४०९०
क्रतवो वाजपेयाश्च तेषां फलमवाप्नुहि । न मे रत्नानि न धनं न तथाऽन्ये परिच्छदाः ।
क्रतुष्वनुपयुक्तानि तेन सत्येन खं व्रज । यथा यथा हि जल्पन्ति दौहित्रास्तं नराधिपं ।
तथा तथा वसुमतीं त्यक्त्वा राजा दिवं ययौ । एवं सर्व्वे समस्तास्ते राजानः सुकृतैस्तदा ।
ययातिं स्वर्गतो भ्रष्टं तारयामासुरञ्जसा । दौहित्राः स्वेन धर्म्मेण यज्ञदानकृतेन वै ।

चतुर्षु राजवंशेषु सम्भूताः कुलवर्द्धनाः । मातामहं महाप्राज्ञं दिवमारोपयन्ति ते । ४०९५

॥ राजान ऊचुः ॥ राजधर्म्मगुणोपेताः सर्व्वधर्म्मगुणान्विताः । दौहित्रास्ते वयं राजन् दिवमारोह पार्थिव ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि ययातिस्वर्गारोहणे एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ नारद उवाच ॥ सद्भिरारोपितः स्वर्गं पार्थिवैर्भूरिदक्षिणैः । अभ्यनुज्ञाय दौहित्रान् ययातिर्दिवमास्थितः ।

अभिवृष्टश्च वर्षेण नानापुष्पसुगन्धिना । परिष्वक्तश्च पुण्येन वायुना पुण्यगन्धिना ।

अचलं स्थानमासाद्य दौहित्रफलनिर्ज्जितं । कर्म्मभिः स्वैरुपचितो जज्वाल परया श्रिया ।

उपगीतोपनृत्तश्च गन्धर्व्वाप्सरसां गणैः । प्रीत्या प्रतिगृहीतश्च स्वर्गे दुन्दुभिनिस्वनैः । ४१००

अभिष्टुतश्च विविधैर्देवराजर्षिचारणैः । अर्च्चितश्चोत्तमार्घ्येण दैवतैरभिनन्दितः ।

प्राप्तः स्वर्गफलञ्चैव तमुवाच पितामहः । निर्वृतं शान्तमनसं वचोभिस्तर्पयन्निव ।

चतुष्पादस्त्वया धर्म्मश्चितो लोक्येन कर्म्मणा । अक्षयस्तव लोकोऽयं कीर्त्तिश्चैवाक्षया दिवि ।

पुनस्तवैव राजर्षे सुकृतेन विघातितं । आवृतं तमसा चेतः सर्व्वेषां स्वर्गवासिनां ।

येन त्वां नाभिजानन्ति ततोऽज्ञातोऽसि पातितः । प्रीत्यैव चासि दौहित्रैस्तारितस्त्वमिहागतः । ४१०५

स्थानञ्च प्रतिपन्नोऽसि कर्म्मणा स्वेन निर्ज्जितं । अचलं शाश्वतं पुण्यमुत्तमं ध्रुवमव्ययं ।

॥ ययातिरुवाच ॥ भगवन् संशयो मेऽस्ति कश्चित्तं छेत्तुमर्हसि । न त्वन्यमहमर्हामि प्रष्टुं लोकपितामह ।

बहुवर्षसहस्रान्तं प्रजापालनवर्द्धितं । अनेकक्रतुदानौघैरर्ज्जितं मे महत्फलं ।

कथं तदल्पकालेन क्षीणं येनास्मि पातितः । भगवन् वेत्थ लोकांश्च शाश्वतान् मम निर्म्मितान् ।

कथं नु मम तत् सर्व्वं विप्रनष्टं महाद्युते । ४११०

॥ पितामह उवाच ॥ बहुवर्षसहस्रान्तं प्रजापालनवर्द्धितं । अनेकक्रतुदानौघैर्यत्त्वयोपार्ज्जितं फलं

तदनेनैव दोषेण क्षीणं येनासि पातितः । अभिमानेन राजेन्द्र धिक्कृतः स्वर्गवासिभिः ।

नायं मानेन राजर्षे न बलेन न हिंसया । न शाठ्येन न मायाभिर्लोको भवति शाश्वतः ।

नावमान्यास्त्वया राजन्नवरोत्कृष्टमध्यमाः । न हि मानप्रदग्धानां कश्चिदस्ति समः क्वचित् ।

पतनारोहणमिदं कथयिष्यन्ति ये नराः । विषमाण्यपि ते प्राप्तास्तरिष्यन्ति न संशयः । ४११५

॥ नारद उवाच ॥ एष दोषोऽभिमानेन पुरा प्राप्तो ययातिना । निर्बन्धतोऽतिमात्रञ्च गालवेन महीपते ।

श्रोतव्यं हितकामानां सुहृदां हितमिच्छता । न कर्त्तव्यो हि निर्बन्धो निर्बन्धो हि क्षयोदयः ।

तस्मात्त्वमपि गान्धारे मानं क्रोधञ्च वर्जय । सन्धत्स्व पाण्डवैर्वीर संरम्भं त्यज पार्थिव ।

ददाति यत् पार्थिव यत् करोति यद्वा तपस्तप्यति यज्जुहोति । न तस्य नाशोऽस्ति न चापकर्षो नान्यस्तदश्नाति स एव कर्त्ता ।

इदं महाख्यानमनुत्तमं हितं बहुश्रुतानां गतरोषरागिणां । समीक्ष्य लोके बहुधा प्रधारितं त्रिवर्गदृष्टिः पृथिवीमुपाश्नुते । ४१२०

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि ययातिस्वर्गारोहणे द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ भगवन्नेवमेवैतत् यथा वदसि नारद। इच्छामि चाहमप्येवं न त्वीशो भगवन्नहं।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता ततः कृष्णमभ्यभाषत कौरवः। स्वर्ग्यं लोक्यञ्च मामात्थ धर्म्यं न्याय्यञ्च केशव।
न त्वहं स्ववशस्तात क्रियमाणं न मे प्रियं। अङ्ग दुर्य्योधनं कृष्ण मन्दं शास्त्रातिगं मम।
अनुनेतुं महाबाहो यतस्व पुरुषोत्तम। न शृणोति महाबाहो वचनं साधु भाषितं।
गान्धार्य्याश्च हृषीकेश विदुरस्य च धीमतः। अन्येषाञ्चैव सुहृदां भीष्मादीनां हितैषिणां। ४१२५
स त्वं पापमतिं क्रूरं पापचित्तमचेतनं। अनुशाधि दुरात्मानं स्वयं दुर्य्योधनं नृपं।
सुहृत्कार्य्यन्तु सुमहत् कृतन्ते स्याज्जनार्द्दन।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽभ्यावृत्य वार्ष्णेयो दुर्य्योधनममर्षणं। अब्रवीन्मधुरां वाचं सर्व्वधर्म्मार्थतत्त्ववित्।
दुर्य्योधन निबोधेदं मद्वाक्यं कुरुसत्तम। शमार्थं ते विशेषेण सानुबन्धस्य भारत।
महाप्राज्ञकुले जातः साध्वेतत् कर्त्तुमर्हसि। श्रुतवृत्तोपसम्पन्नः सर्व्वैः समुदितो गुणैः। ४१३०
दौष्कुलेया दुरात्मानो नृशंसा निरपत्रपाः। त एतदीदृशं कुर्य्युर्यथा त्वं तात मन्यसे।
धर्म्मार्थयुक्ता लोकेऽस्मिन् प्रवृत्तिर्लक्ष्यते सतां। असतां विपरीता तु लक्ष्यते भरतर्षभ।
विपरीता त्वियं वृत्तिरसकृल्लक्ष्यते त्वयि। अधर्म्मश्चानुबन्धोऽत्र घोरः प्राणहरो महान्।
अनिष्टश्चानिमित्तश्च न च शक्यश्च भारत। तमनर्थं परिहरन्नात्मश्रेयः करिष्यसि।
भ्रातॄणामथ भृत्यानां मित्राणाञ्च परन्तप। अधर्म्म्यादयशस्याच्च कर्म्मणस्त्वं प्रमोक्ष्यसे। ४१३५
प्राज्ञैः शूरैर्महोत्साहैरात्मवद्भिर्बहुश्रुतैः। सन्धत्स्व पुरुषव्याघ्र पाण्डवैर्भरतर्षभ।
तद्धितञ्च प्रियञ्चैव धृतराष्ट्रस्य धीमतः। पितामहस्य द्रोणस्य विदुरस्य महामतेः।
कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च धीमतः। अश्वत्थाम्नो विकर्णस्य सञ्जयस्य विविंशतेः।
ज्ञातीनाञ्चैव भूयिष्ठं मित्राणाञ्च परन्तप। शमे शर्म्म भवेत्तात सर्व्वस्य जगतस्तथा।
ह्रीमानसि कुले जातः श्रुतवाननृशंसवान्। तिष्ठ तात पितुः शास्त्रे मातुश्च भरतर्षभ। ४१४०
एतत् श्रेयो हि मन्यन्ते पिता यच्छास्ति भारत। उत्तमापद्गतः सर्व्वः पितुः स्मरति शासनं।
रोचते ते पितुस्तात पाण्डवैः सह सङ्गमः। सामात्यस्य कुरुश्रेष्ठ तत्तुभ्यं तात रोचतां।
श्रुत्वा यः सुहृदां शास्त्रं मर्त्त्यो न प्रतिपद्यते। विपाकान्ते दहत्येनं किम्पाकमिव भक्षितं।
यस्तु निःश्रेयसं वाक्यं मोहान्न प्रतिपद्यते। स दीर्घसूत्रो हीनार्थः पश्चात्तापेन युज्यते।
यस्तु निःश्रेयसं श्रुत्वा प्राक् तदेवाभिपद्यते। आत्मनो मतमुत्सृज्य स लोके सुखमेधते। ४१४५
योऽर्थकामस्य वचनं प्रातिकूल्यान्न मृष्यते। शृणोति प्रतिकूलानि द्विषतां वशमेति सः।
सतां मतमतिक्रम्य योऽसतां वर्त्तते मते। शोचन्ते व्यसने तस्य सुहृदो न चिरादिव।
मुख्यानमात्यानुत्सृज्य यो निहीनान्निषेवते। स घोरामापदं प्राप्य नोत्तारमधिगच्छति।
योऽसत्सेवी वृथाचारो न श्रोता सुहृदां सतां। परान् वृणीते स्वान् द्वेष्टि तं गौर्जहाति भारत।
स त्वं विरुध्य तैर्व्वीरैरन्येभ्यस्त्राणमिच्छसि। अशिष्टेभ्योऽसमर्थेभ्यो मूढेभ्यो भरतर्षभ। ४१५०

को हि शक्रसमान् ज्ञातीनतिक्रम्य महारथान्। अन्येभ्यस्त्राणमाशंसेत् त्वदन्यो भुवि मानवः।
जन्मप्रभृति कौन्तेया नित्यं विनिकृतास्त्वया। न च ते जातु कुप्यन्ति धर्म्मात्मानो हि पाण्डवाः।
मिथ्योपचरितास्तात जन्मप्रभृति बान्धवाः। त्वयि सम्यङ्महाबाहो प्रतिपन्ना यशस्विनः।
त्वयाऽपि प्रतिपत्तव्यं तथैव भरतर्षभ। स्वेषु बन्धुषु मुख्येषु मा मन्युवशमन्वगाः।
त्रिवर्गयुक्तः प्राज्ञानामारम्भो भरतर्षभ। धर्म्मार्थावनुरुध्यन्ते त्रिवर्गासम्भवे नराः। ४१५५
पृथक् च विनिविष्टानां धर्म्मं धीरोऽनुरुध्यते। मध्यमोऽर्थं कलिं बालः काममेवानुरुध्यते।
इन्द्रियैः प्राकृतो लोभाद्धर्म्मं विप्रजहाति यः। कामार्थावनुपायेन लिप्समानो विनश्यति।
कामार्थौ लिप्समानस्तु धर्म्ममेवादितश्चरेत्। न हि धर्म्मादपैत्यर्थः कामो वाऽपि कदाचन।
उपायं धर्म्ममेवाहुस्त्रिवर्गस्य विशाम्पते। लिप्समानो हि तेनाशु कक्षेऽग्निरिव वर्द्धते।
स त्वं तातानुपायेन लिप्ससे भरतर्षभ। आधिराज्यं महद्दीप्तं प्रथितं सर्व्वराजसु। ४१६०
आत्मानं तक्षति ह्येष वनं परशुना यथा। यः सम्यग्वर्त्तमानेषु मिथ्या राजन् प्रवर्त्तते।
न तस्य हि मतिं छिन्द्यात् यस्य नेच्छेत् पराभवं। अविच्छिन्नमतेरस्य कल्याणे धीयते मतिः।
आत्मवान्नावमन्येत त्रिषु लोकेषु भारत। अप्यन्यं प्राकृतं किञ्चित् किमु तान् पाण्डवर्षभान्।
अमर्षवशमापन्नो न किञ्चिद्बुध्यते जनः। छिद्यते ह्याततं सर्व्वं प्रमाणं पश्य भारत।
श्रेयस्ते दुर्ज्जनात्तात पाण्डवैः सह सङ्गतं। तैर्हि सम्प्रीयमाणस्त्वं सर्व्वान् कामानवाप्स्यसि। ४१६५
पाण्डवैर्निर्ज्जितां भूमिं भुञ्जानो राजसत्तम। पाण्डवान् पृष्ठतः कृत्वा त्राणमाशंससेऽन्यतः।
दुःशासने दुर्व्विषहे कर्णे चापि ससौबले। एतेष्वैश्वर्य्यमाधाय भूतिमिच्छसि भारत।
न चैते तव पर्य्याप्ता ज्ञाने धर्म्मार्थयोस्तथा। विक्रमे चाप्यपर्य्याप्ताः पाण्डवान् प्रति भारत।
न हीमे सर्व्वराजानः पर्य्याप्ताः सहितास्तथा। क्रुद्धस्य भीमसेनस्य प्रेक्षितुं मुखमाहवे।
इदं सन्निहितं तात समग्रं पार्थिवं बलं। अयं भीष्मस्तथा द्रोणः कर्णश्चायं तथा कृपः। ४१७०
भूरिश्रवाः सौमदत्तिरश्वत्थामा जयद्रथः। अशक्ताः सर्व्व एवैते प्रतियोद्धुं धनञ्जयं।
अजेयो ह्यर्ज्जुनः संख्ये सर्व्वैरपि सुरासुरैः। मानुषैरपि गन्धर्व्वैर्मा युद्धे चेत आधिथाः।
दृश्यतां वा पुमान् कश्चित् समग्रे पार्थिवे बले। योऽर्ज्जुनं समरे प्राप्य स्वस्तिमानाव्रजेत् गृहान्।
किन्ते जनक्षयेणेह कृतेन भरतर्षभ। यस्मिन् जिते जितं ते स्यात् पुमानेकः स दृश्यतां।
यः स देवान् सगन्धर्व्वान् सयक्षासुरपन्नगान्। अजयत् खाण्डवप्रस्थे कस्तं युध्येत पाण्डवं। ४१७५
तथा विराटनगरे श्रूयते महदद्भुतं। एकस्य च बहूनाञ्च पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं।
युद्धे येन महादेवः साक्षात् सन्तोषितः शिवः। तमजेयमनाधृष्यं विजेतुं जिष्णुमच्युतं।
आशंससीह समरे वीरमर्ज्जुनमूर्ज्जितं। मद्द्वितीयं पुनः पार्थं कः प्रार्थयितुमर्हति।
युद्धे प्रतीपमायान्तमपि साक्षात् पुरन्दरः। बाहुभ्यामुद्धरेद्भूमिं दहेत् क्रुद्ध इमाः प्रजाः।
पातयेत् त्रिदिवाद्देवान् योऽर्ज्जुनं समरे जयेत्। पश्य पुत्रांस्तथा भ्रातॄन् ज्ञातीन् सम्बन्धिनस्तथा। ४१८०

त्वत्कृते न विनश्येयुरिमे भरतसत्तमाः। अस्त्वशेषं कौरवाणां मा पराभूदिदं कुलं।
कुलघ्न इति नोच्येथा नष्टकीर्त्तिर्नराधिप। त्वामेव स्थापयिष्यन्ति यौवराज्ये महारथाः।
महाराज्येऽपि पितरं धृतराष्ट्रं जनेश्वरं। मा तात श्रियमायान्तीमवमंस्थाः समुद्यतां।
अर्द्धं प्रदाय पार्थेभ्यो महतीं श्रियमाप्नुहि। पाण्डवैः संशमं कृत्वा कृत्वा च सुहृदां वचः।
संप्रीयमाणो मित्रैश्च चिरं भद्राण्यवाप्स्यसि। ॥४१८५
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्वाक्ये त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शान्तनवो भीष्मो दुर्य्योधनममर्षणं। केशवस्य वचः श्रुत्वा प्रोवाच भरतर्षभ।
कृष्णेन वाक्यमुक्तोऽसि सुहृदां शमभिच्छता। अन्वपद्यस्व तत्तात मा मन्युवशमन्वगाः।
अकृत्वा वचनं तात केशवस्य महात्मनः। श्रेयो न जातु न सुखं न कल्याणमवाप्स्यसि।
धर्म्यमर्थ्यं महाबाहुराह त्वां तात केशवः। तदर्थमभिपद्यस्व मा राजन्नीनशः प्रजाः।
ज्वलितां त्वमिमां लक्ष्मीं भारतीं सर्व्वराजसु। जीवतो धृतराष्ट्रस्य दौरात्म्यात् भ्रंशयिष्यसि। ॥४१९०
आत्मानञ्च सहामात्यं सपुत्रभ्रातृबान्धवं। अहमित्यनया बुद्ध्या जीवितात् भ्रंशयिष्यसि।
अतिक्रामन् केशवस्य तथ्यं वचनमर्थवत्। पितुश्च भरतश्रेष्ठ विदुरस्य च धीमतः।
मा कुलघ्नः कुपुरुषो दुर्म्मतिः कापथङ्गमः। मातरं पितरञ्चैव मा मज्जीः शोकसागरे।
अथ द्रोणोऽब्रवीत्तत्र दुर्य्योधनमिदं वचः। अमर्षवशमापन्नं निश्वसन्तं पुनः पुनः।
धर्म्मार्थयुक्तं वचनमाह त्वां तात केशवः। तथा भीष्मः शान्तनवस्तज्जुषस्व नराधिप। ॥४१९५
प्राज्ञौ मेधाविनौ दान्तावर्थकामौ बहुश्रुतौ। आहतुस्त्वां हितं वाक्यं तज्जुषस्व नराधिप।
अनुतिष्ठ महाप्राज्ञ कृष्णभीष्मौ यदूचतुः। माधवं बुद्धिमोहेन माऽवमंस्थाः परन्तप।
ये त्वां प्रोत्साहयन्त्येते नैते कृत्याय कर्हिचित्। वैरं परेषां ग्रीवायां प्रतिमोक्ष्यन्ति संयुगे।
माजीघनः प्रजाः सर्व्वाः पुत्रान् भ्रातॄंस्तथैव च। वासुदेवार्ज्जुनौ यत्र विद्ध्यजेयं बलं हि तत्।
एतच्चैव मतं सत्यं सुहृदोः कृष्णभीष्मयोः। यदि नादास्यसे तात पश्चात्तप्स्यसि भारत। ॥४२००
यथोक्तं जामदग्न्येन भूयानेष ततोऽर्ज्जुनः। कृष्णो हि देवकीपुत्रो देवैरपि सुदुःसहः।
किन्ते सुखप्रियेणेह प्रोक्तेन भरतर्षभ। एतत्ते सर्व्वमाख्यातं यथेच्छसि तथा कुरु।
न हि त्वामुत्सहे वक्तुं भूयो भरतसत्तम।
वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन् वाक्यान्तरे वाक्यं क्षत्ताऽपि विदुरोऽब्रवीत्। दुर्य्योधनमभिप्रेक्ष्य धार्त्तराष्ट्रममर्षणं।
दुर्य्योधन न शोचामि त्वामहं भरतर्षभ। इमौ तु वृद्धौ शोचामि गान्धारीं पितरञ्च ते। ॥४२०५
यावनाथौ चरिष्येते त्वया नाथेन दुर्हृदा। हतमित्रौ हतामात्यौ लूनपक्षाविवाण्डजौ।
भिक्षुकौ विचरिष्येते शोचन्तौ पृथिवीमिमां। कुलघ्नमीदृशं पापं जनयित्वा कुपूरुषं।
अथ दुर्य्योधनं राजा धृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत। आसीनं भ्रातृभिः सार्द्धं राजभिः परिवारितं।
दुर्य्योधन निबोधेदं शौरिणोक्तं महात्मना। आदत्स्व शिवमत्यन्तं योगक्षेमवदव्ययं।

अनेन हि सहायेन कृष्णेनाक्लिष्टकर्म्मणा । इष्टान् सर्व्वानभिप्रायान् प्राप्स्यामः सर्व्वराजसु ।
सुसंहितः केशवेन तात गच्छ युधिष्ठिरं । चर स्वस्त्ययनं कृत्स्नं भरतानामनामयं ।
वासुदेवेन तीर्थेन तात गच्छस्व संशमं । कालप्राप्तमिदं मन्ये मा त्वं दुर्य्योधनातिगाः ।
शमञ्चेत्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवं । त्वदर्थमभिजल्पन्तं न तवास्त्यपराभवः ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृतराष्ट्रवचः श्रुत्वा भीष्मद्रोणौ समव्यथौ । दुर्य्योधनमिदं वाक्यमूचतुः शासनातिगं ।
यावत् कृष्णावसंनद्धौ यावत्तिष्ठति गाण्डिवं । यावद्धौम्यो न सेधाग्नौ जुहोतीह द्विषद्बलं ।
यावन्न प्रेक्षते क्रुद्धः सेनां तव युधिष्ठिरः । ह्रीनिषेवो महेष्वासस्तावच्छाम्यतु वैशसं ।
यावन्न दृश्यते पार्थः स्वेष्वनीकेष्ववस्थितः । भीमसेनो महेष्वासस्तावच्छाम्यतु वैशसं ।
यावन्नो चरते मार्गान् पृतनामभिधर्षयन् । भीमसेनो गदापाणिस्तावच्छाम्यतु पाण्डवैः ।
यावन्न शातयत्याजौ शिरांसि गजयोधिनां । गदया वीरघातिन्या फलानीव वनस्पतेः ।
कालेन परिपक्वानि तावच्छाम्यतु वैशसं । नकुलः सहदेवश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
विराटश्च शिखण्डी च शैशुपालिश्च दंशितः । यावन्न प्रविशन्त्येते नक्रा इव महार्णवं ।
कृतास्त्राः क्षिप्रमस्यन्तस्तावच्छाम्यतु वैशसं । यावन्न सुकुमारेषु शरीरेषु महीक्षितां ।
गार्द्धपत्राः पतन्त्युग्रास्तावच्छाम्यतु वैशसं । चन्दनागुरुदिग्धेषु हारनिष्कधरेषु च ।
नोरःसु यावत् योधानां महेष्वासैर्महेषवः । कृतास्त्रैः क्षिप्रमस्यद्भिर्दूरपातिभिरायसाः ।
अभिलक्ष्यैर्निपात्यन्ते तावच्छाम्यतु वैशसं । अभिवादयमानं त्वां शिरसा राजकुञ्जरः ।
पाणिभ्यां प्रतिगृह्णातु धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । ध्वजाङ्कुशपताकाङ्कं दक्षिणं ते सुदक्षिणः ।
स्कन्धे निक्षिपतां बाहुं शान्तये भरतर्षभ । रत्नौषधिसमेतेन रत्नाङ्गुलितलेन च ।
उपविष्टस्य पृष्ठन्ते पाणिना परिमार्ज्जतु । शालस्कन्धो महाबाहुस्त्वां स्वजानो वृकोदरः ।
साम्नाऽभिवदताञ्चापि शान्तये भरतर्षभ । अर्ज्जुनेन यमाभ्याञ्च त्रिभिस्तैरभिवादितः ।
मूर्द्ध्नि तान् समुपाघ्राय प्रेम्णाऽभिवद पार्थिव । दृष्ट्वा त्वां पाण्डवैर्वीरैर्भ्रातृभिः सह सङ्गतं ।
यावदानन्दजाश्रूणि प्रमुञ्चन्तु नराधिपाः । घुष्यतां राजधानीषु सर्व्वसम्पन्महीक्षितां ।
पृथिवी भ्रातृभावेन भुज्यतां विज्वरो भव ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भीष्मद्रोणवाक्ये पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा दुर्य्योधनो वाक्यमप्रियं कुरुसंसदि । प्रत्युवाच महाबाहुं वासुदेवं यशस्विनं ।
प्रसमीक्ष्य भवानेतद्वक्तुमर्हति केशव । मामेव हि विशेषेण विभाष्य परिगर्हसे ।
भक्तिवादेन पार्थानामकस्मान्मधुसूदन । भवान् गर्हयते नित्यं किं समीक्ष्य बलाबलं ।
भवान् क्षत्ता च राजा वाऽप्याचार्य्यो वा पितामहः । मामेव परिगर्हन्ते नान्यं कञ्चन पार्थिवं ।
न चाहं लक्षये कञ्चिद्व्यभिचारमिहात्मनः । अथ सर्व्वे भवन्तो मां विद्विषन्ति सराजकाः ।

न चाहं कञ्चिदत्यर्थमपराधमरिन्दम । विचिन्तयन् प्रपश्यामि सुसूक्ष्ममपि केशव ।
प्रियाभ्युपगते द्यूते पाण्डवा मधुसूदन । जिताः शकुनिना राज्यं तत्र किं मम दुष्कृतं ।
यत् पुनर्द्रविणं किञ्चित्तत्राजीयन्त पाण्डवाः । तेभ्य एवाभ्यनुज्ञातं तत्तदा मधुसूदन ।
अपराधो न चास्माकं यत्ते अक्षैः पराजिताः । अजेया जयतां श्रेष्ठ पार्थाः प्रव्रजिता वनं ।
केन वाऽप्यपवादेन विरुध्यन्त्यरिभिः सह । अशक्ताः पाण्डवाः कृष्ण प्रहृष्टाः प्रत्यमित्रवत् ।
किमस्माभिः कृतं तेषां कस्मिन् वा पुनरागसि । धार्त्तराष्ट्रान् जिघांसन्ति पाण्डवाः सृञ्जयैः सह ।
न चापि वयमुग्रेण कर्म्मणा वचनेन वा । प्रभ्रष्टाः प्रणमामेह भयादपि शतक्रतुं ।
न च तं कृष्ण पश्यामि क्षत्रधर्म्ममनुष्ठितं । उत्सहेत युधा जेतुं यो नः शत्रुनिवर्हण ।
न हि भीष्मकृपद्रोणाः सकर्णा मधुसूदन । देवैरपि युधा जेतुं शक्याः किमुत पाण्डवैः ।
स्वधर्म्ममनुपश्यन्तो यदि माधव संयुगे । अस्त्रेण निधनङ्काले प्राप्स्यामः स्वर्गमेव तत् ।
मुख्यश्चैवैष नो धर्म्मः क्षत्रियाणां जनार्द्दन । यच्छयीमहि सङ्ग्रामे शरतल्पगता वयं ।
ते वयं वीरशयनम्प्राप्स्यामो यदि संयुगे । अप्रणम्यैव शत्रूणां न नस्तप्स्यति माधव ।
कश्च जातु कुले जातः क्षत्रधर्म्मेण वर्त्तयन् । भयाद्वृत्तिं समीक्ष्यैव प्रणमेदिह कर्हिचित् ।
उद्यच्छेदेव न नमेदुद्यमो ह्येव पौरुषं । अप्यपर्व्वणि भज्येत न नमेदिह कर्हिचित् ।
इति मातङ्गवचनं परीप्सन्ति हितेप्सवः । धर्म्माय चैव प्रणमेद्ब्राह्मणेभ्यश्च मद्विधः ।
अचिन्तयन् किञ्चिदन्यं यावज्जीवन्तथाचरेत् । एष धर्म्मः क्षत्रियाणां मतमेतच्च मे सदा ।
राज्यांशश्चाभ्यनुज्ञातो यो मे पित्रा पुराऽभवत् । न स लभ्यः पुनर्जातु मयि जीवति केशव ।
यावच्च राजा ध्रियते धृतराष्ट्रो जनार्द्दन । न्यस्तशस्त्रा वयं ते वाऽप्युपजीवाम माधव ।
अप्रदेयं पुरा दत्तं राज्यं परवतो मम । अज्ञानाद्वा भयाद्वापि मयि बाले जनार्द्दन ।
न तदद्य पुनर्लभ्यं पाण्डवैर्वृष्णिनन्दन । ध्रियमाणे महाबाहो मयि सम्प्रति केशव ।
यावद्धि तीक्ष्णया सूच्या विध्येदग्रेण केशव । तावदप्यपरित्याज्यं भूमेर्नः पाण्डवान् प्रति ।
इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि दुर्य्योधनवाक्ये षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रहस्य दाशार्हः क्रोधपर्य्याकुलेक्षणः । दुर्य्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत् कुरुसंसदि ।
लप्स्यसे वीरशयनं काममेतदवाप्स्यसि । स्थिरो भव सहामात्यो विमर्द्दो भविता महान् ।
यच्चैवं मन्यसे मूढ न मे कश्चिद्व्यतिक्रमः । पाण्डवेष्विति तत् सर्व्वं निबोधत नराधिपाः ।
श्रिया सन्तप्यमानेन पाण्डवानां महात्मनां । त्वया दुर्म्मन्त्रितं द्यूतं सौबलेन च भारत ।
कथञ्च ज्ञातयस्तात श्रेयांसः साधु सम्मताः । अथान्याय्यमुपस्थातुं जिह्मेनाजिह्मचारिणः ।
अक्षद्यूतं महाप्राज्ञ सतां मतिविनाशनं । असतां तत्र आयन्ते भेदाश्च व्यसनानि च ।
तदिदं व्यसनं घोरं त्वया द्यूतमुखं कृतं । असमीक्ष्य सदाचारैः सार्द्धं पापानुबन्धनैः ।
कश्चान्यो भ्रातृभार्य्यां वै विप्रकर्त्तुं तथाऽर्हति । आनीय च सभां व्यक्तं यथोक्ता द्रौपदी त्वया ।

कुलीना शीलसम्पन्ना प्राणेभ्योऽपि गरीयसी। महिषी पाण्डुपुत्राणां तथा विनिकृता त्वया।
जानन्ति कुरवः सर्व्वे यथोक्ताः कुरुसंसदि। दुःशासनेन कौन्तेयाः प्रव्रजन्तः परन्तपाः।
सम्यग्वृत्तेष्वलुब्धेषु सततं धर्म्मचारिषु। स्वेषु बन्धुषु कः साधुश्चरेदेवमसाम्प्रतं।
नृशंसानामनार्य्याणां पुरुषाणाञ्च भाषणं। कर्णदुःशासनाभ्याञ्च त्वया च बहुशः कृतं। ४२७०
सह मात्रा प्रदग्धुन्तान् बालकान् वारणावते। आस्थितः परमं यत्नं न समृद्धञ्च तत्तव।
ऊषुश्च सुचिरं कालं प्रच्छन्नाः पाण्डवास्तदा। मात्रा सहैकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने।
विषेण सर्पबन्धैश्च यतिताः पाण्डवास्त्वया। सर्व्वोपायैर्विनाशाय न समृद्धञ्च तत्तव।
एवंबुद्धिः पाण्डवेषु मिथ्यावृत्तिः सदा भवान्। कथन्ते नापराधोऽस्ति पाण्डवेषु महात्मसु।
यच्चेभ्यो याचमानेभ्यः पित्र्यमंशं न दित्ससि। तच्च पाप प्रदातासि भ्रष्टैश्वर्य्यो निपातितः। ४२७५
कृत्वा बहून्यकर्म्माणि पाण्डवेषु नृशंसवत्। मिथ्यावृत्तिरनार्य्यः सन्नद्य विप्रतिपद्यसे।
मातापितृभ्यां भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च। शाम्येति मुहुरुक्तोऽसि न च शाम्यसि पार्थिव।
शमे हि सुमहाल्लाभस्तव पार्थस्य चोभयोः। न च रोचयसे राजन् किमन्यत् बुद्धिलाघवात्।
न शर्म्म प्राप्स्यसे राजन्नुत्क्रम्य सुहृदां वचः। अधर्म्यमयशस्यञ्च क्रियते पार्थिव त्वया।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवति दाशार्हे दुर्य्योधनममर्षणं। दुःशासन इदं वाक्यमब्रवीत् कुरुसंसदि। ४२८०
न चेत् सन्धास्यसे राजन् स्वेन कामेन पाण्डवैः। बद्ध्वा किल त्वां दास्यन्ति कुन्तीपुत्राय कौरवाः।
वैकर्त्तनं त्वाञ्च माञ्च त्रीनेतान्मनुजर्षभ। पाण्डवेभ्यः प्रदास्यन्ति भीष्मो द्रोणः पिता च ते।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भ्रातुरेतद्वचः श्रुत्वा धार्त्तराष्ट्रः सुयोधनः। क्रुद्धः प्रातिष्ठितोत्थाय महानाग इव श्वसन्।
विदुरं धृतराष्ट्रञ्च महाराजञ्च बाह्लिकं। कृपञ्च सोमदत्तञ्च भीष्मं द्रोणं जनार्द्दनं।
सर्व्वानेताननादृत्य दुर्म्मतिर्निरपत्रपः। अशिष्टवदमर्य्यादो मानी मान्यावमानिता। ४२८५
तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य भ्रातरो मनुजर्षभं। अनुजग्मुः सहामात्या राजानश्चापि सर्व्वशः।
सभायामुत्थितं क्रुद्धं प्रस्थितं भ्रातृभिः सह। दुर्य्योधनमभिप्रेक्ष्य भीष्मः शान्तनवोऽब्रवीत्।
धर्म्मार्थावभिसंत्यज्य संरम्भं योऽनुमन्यते। हसन्ति व्यसने तस्य दुर्हृदो न चिरादिव।
दुरात्मा राजपुत्त्रोऽयं धार्त्तराष्ट्रोऽनुपायवित्। मिथ्याभिमानी राज्यस्य क्रोधलोभवशानुगः।
कालपक्वमिदं मन्ये सर्व्वक्षत्त्रं जनार्द्दन। सर्व्वे ह्यनुसृता मोहात् पार्थिवाः सह मन्त्रिभिः। ४२९०
भीष्मस्याथ वचः श्रुत्वा दाशार्हः पुष्करेक्षणः। भीष्मद्रोणमुखान् सर्व्वानभ्यभाषत वीर्य्यवान्।
सर्व्वेषां कुरुवृद्धानां महानयमतिक्रमः। प्रसह्य मन्दमैश्वर्य्ये न नियच्छत यन्नृपं।
तत्र कार्य्यमहं मन्ये कालप्राप्तमरिन्दमाः। क्रियमाणे भवेत् श्रेयस्तत्सर्व्वं शृणुतानघाः।
प्रत्यक्षमेतत् भवतां यद्वक्ष्यामि हितं वचः। भवतामानुकूल्येन यदि रोचेत भारताः।
भोजराजस्य वृद्धस्य दुराचारो ह्यनात्मवान्। जीवतः पितुरैश्वर्य्यं हृत्वा मृत्युवशङ्गतः। ४२९५
उग्रसेनसुतः कंसः परित्यक्तः स बान्धवैः। ज्ञातीनां हितकामेन मया शस्तो महामृधे।

आहुकः पुनरस्माभिर्ज्ञातिभिश्चापि मत्कृते। उग्रसेनः कृतो राजा भोजराज्यस्य वर्द्धनः।
कंसमेकं परित्यज्य कुलार्थे सर्व्वयादवाः। समेत्य सुखमेधन्ते भारतान्धकवृष्णयः।
अपि चाप्यवदद्राजन् परमेष्ठी प्रजापतिः। व्यूढे देवासुरे युद्धेऽभ्युद्यतेष्वायुधेषु च।
द्वैधीभूतेषु लोकेषु विनश्यत्सु च भारत। अब्रवीत् सृष्टिमान् देवो भगवान् लोकभावनः। ४२००
पराभविष्यन्त्यसुरा दैतेया दानवैः सह। आदित्या वसवो रुद्रा भविष्यन्ति दिवौकसः।
देवासुरमनुष्याश्च गन्धर्व्वोरगराक्षसाः। अस्मिन् युद्धे सुसंक्रुद्धा हनिष्यन्ति परस्परं।
इति मत्वाऽब्रवीद्धर्म्मं परमेष्ठी प्रजापतिः। वरुणाय प्रयच्छैतान् बद्ध्वा दैतेयदानवान्।
एवमुक्तस्ततो धर्म्मो नियोगात् परमेष्ठिनः। वरुणाय ददौ सर्व्वान् बद्ध्वा दैतेयदानवान्।
तान् बद्ध्वा धर्म्मपाशैश्च स्वैश्च पाशैर्जलेश्वरः। वरुणः सागरे यत्तो नित्यं रक्षति दानवान्। ४२०५
तथा दुर्य्योधनं कर्णं शकुनिञ्चापि सौबलं। बद्ध्वा दुःशासनं चापि पाण्डवेभ्यः प्रयच्छत।
त्यजेत् कुलार्थे पुरुषं ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत्। ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत्।
राजन् दुर्य्योधनं बद्ध्वा ततः संशाम्य पाण्डवैः। त्वत्कृते न विनश्येयुः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि श्रीकृष्णवाक्ये सप्तत्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य तु वचः श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः। विदुरं सर्व्वधर्म्मज्ञं त्वरमाणोऽभ्यभाषत।
गच्छ तात महाप्राज्ञां गान्धारीं दीर्घदर्शिनीं। आनयेह तया सार्द्धमनुनेष्यामि दुर्म्मतिं। ४२१०
यदि साऽपि दुरात्मानं शमयेत् दुष्टचेतसं। अपि कृष्णस्य सुहृदस्तिष्ठेम वचने वयं।
अपि लोभाभिभूतस्य पन्थानमनुदर्शयेत्। दुर्ब्बुद्धेर्दुःसहायस्य समार्थं ब्रुवती वचः।
अपि नो व्यसनं घोरं दुर्य्योधनकृतं महत्। शमयेच्चिररात्राय योगक्षेमवदव्ययं।
राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा विदुरो दीर्घदर्शिनीं। आनयामास गान्धारीं धृतराष्ट्रस्य शासनात्।
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ एष गान्धारि पुत्रस्ते दुरात्मा शासनातिगः। ऐश्वर्य्यलोभादैश्वर्य्यं जीवितञ्च प्रहास्यति। ४२१५
अशिष्टवदमर्य्यादः पापैः सह दुरात्मवान्। सभाया निर्गतो मूढो व्यतिक्रम्य सुहृद्वचः।
॥ वैशम्पायन उवाच॥ सा भर्त्तुर्वचनं श्रुत्वा राजपुत्री यशस्विनी। अन्विच्छन्ती महत् श्रेयो गान्धारी वाक्यमब्रवीत्।
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ आज्ञापय सुतं क्षिप्रं राज्यकामुकमातुरं। न हि राज्यमशिष्टेन शक्यं धर्म्मार्थलोपिना।
आप्तुमाप्तं तथाऽपीदमविनीतेन सर्व्वथा। त्वं ह्येवात्र भृशं गर्ह्यो धृतराष्ट्रः सुतप्रियः।
यो जानन् पापतामस्य तत्प्रज्ञामनुवर्त्तसे। स एष काममन्युभ्यां प्रलब्धो लोभमास्थितः। ४२२०
अशक्योऽद्य त्वया राजन् विनिवर्त्तयितुं बलात्। राष्ट्रप्रदाने मूढस्य बालिशस्य दुरात्मनः।
दुःसहायस्य लुब्धस्य धृतराष्ट्रोऽश्नुते फलं। कथं हि स्वजने भेदमुपेक्षेत महीपतिः।
भिन्नं हि स्वजनेन त्वां प्रहसिष्यन्ति शत्रवः। या हि शक्या महाराज साम्ना दानेन वा पुनः।
निस्तर्त्तुमापदः स्वेषु दण्डं कस्तत्र पातयेत्।
॥ वैशम्पायन उवाच॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्य दुर्य्योधनममर्षणं। मातुश्च वचनात् क्षत्ता सभां प्रावेशयत् पुनः। ४२२५

स मातुर्वचनाकाङ्क्षी प्रविवेश पुनः सभां । अतिताम्रेक्षणः क्रोधान्निश्वसन्निव पन्नगः ।
तं प्रविष्टमभिप्रेक्ष्य पुत्त्रमुत्पथमास्थितं । विगर्हमाणा गान्धारी शमार्थं वाक्यमब्रवीत् ।
दुर्य्योधन निबोधेदं वचनं मम पुत्त्रक । हितं ते सानुबन्धस्य तथायत्यां सुखोदयं ।
दुर्य्योधन यदाह त्वां पिता भरतसत्तमः । भीष्मो द्रोणः कृपः क्षत्ता सुहृदां कुरु तद्वचः ।
भीष्मस्य तु पितुश्चैव मम चापचितिः कृता । भवेद्द्रोणमुखानाञ्च सुहृदां शाम्यता त्वया । ४३३०
न हि राज्यं महाप्राज्ञ स्वेन कामेन शक्यते । अवाप्तुं रक्षितुञ्चापि भोक्तुं भरतसत्तम ।
न ह्यवश्येन्द्रियो राज्यमश्नीयाद्दीर्घमन्तरं । विजितात्मा च मेधावी स राज्यमभिपालयेत् ।
कामक्रोधौ हि पुरुषमर्थेभ्यो व्यपकर्षतः । तौ तु शत्रू विनिर्ज्जित्य राजा विजयते महीं ।
लोकेश्वरप्रभुत्वं हि महदेतत् दुरात्मभिः । राज्यं नामेप्सितं स्थानं न शक्यमभिरक्षितुं ।
इन्द्रियाणि महत्प्रेप्सुर्नियच्छेदर्थधर्म्मयोः । इन्द्रियैर्नियतैर्बुद्धिर्वर्द्धते ऽग्निरिवेन्धनैः । ४३३५
अविधेयानि हीमानि व्यापादयितुमप्यलं । अविधेया इवादान्ता हयाः पथि कुसारथिं ।
अविजित्य य आत्मानममात्यान् विजिगीषते । अमित्रान् वाऽजितामात्यः सोऽवशः परिहीयते ।
आत्मानमेव प्रथमं द्वेषरूपेण योजयेत् । ततोऽमात्यानमित्रांश्च न मोघं विजिगीषते ।
वश्येन्द्रियं जितामात्यं धृतदण्डं विकारिषु । परीक्ष्य कारिणं धीरमत्यर्थं श्रीर्निषेवते ।
क्षुद्राक्षेणेव जालेन झषावपिहितावुभौ । कामक्रोधौ शरीरस्थौ प्रज्ञानं तौ विलुम्पतः । ४३४०
याभ्यां हि देवाः स्वर्यातुः स्वर्गस्य पिदधुर्मुखं । बिभ्यतोऽनुपरागस्य कामक्रोधौ स्म वर्द्धितौ ।
कामं क्रोधञ्च लोभञ्च दम्भं दर्पञ्च भूमिपः । सम्यग्विजेतुं यो वेद स महीमभिजायते ।
सततं विग्रहे युक्त इन्द्रियाणां भवेन्नृपः । ईप्सन्नर्थञ्च धर्म्मञ्च द्विषताञ्च पराभवं ।
कामाभिभूतः क्रोधाद्वा यो मिथ्या प्रतिपद्यते । स्वेषु चान्येषु वा तस्य न सहाया भवन्त्युत ।
एकीभूतैर्महाप्राज्ञैः शूरैररिनिबर्हणैः । पाण्डवैः पृथिवीं तात भोक्ष्यसे सहितः सुखी । ४३४५
यथा भीष्मः शान्तनवो द्रोणश्चापि महारथः । आहतुस्तात तत्सत्यमजेयौ कृष्णपाण्डवौ ।
प्रपद्यस्व महाबाहुं कृष्णमक्लिष्टकारिणं । प्रसन्नो हि सुखाय स्यादुभयोरेव केशवः ।
सुहृदामर्थकामानां यो न तिष्ठति शासने । प्राज्ञानां कृतविद्यानां स नरः शत्रुनन्दनः ।
न युद्धे तात कल्याणं न धर्म्मार्थौ कुतः सुखं । न चापि विजयो नित्यं मा युद्धे चेत आधिथाः ।
भीष्मेण हि महाप्राज्ञ पित्रा ते बाह्लिकेन च । दत्तोंऽशः पाण्डुपुत्त्राणां भेदात् भीतैररिन्दम । ४३५०
तस्य चैतत् प्रदानस्य फलमद्यानुपश्यसि । यद्भुङ्क्षे पृथिवीं कृत्स्नां शूरैर्निहतकण्टकां ।
प्रयच्छ पाण्डुपुत्त्राणां यथोचितमरिन्दम । यदीच्छसि सहामात्यो भोक्तुमर्द्धं महीमिमां ।
अलमर्द्धं पृथिव्यास्ते सहामात्यस्य जीवनं । सुहृदां वचने तिष्ठन् यशः प्राप्स्यसि भारत ।
श्रीमद्भिरात्मवद्भिस्तै र्बुद्धिमद्भिर्ज्जितेन्द्रियैः । पाण्डवैर्व्विग्रहस्तात भ्रंशयेन्महतः सुखात् ।
निगृह्य सुहृदां मन्युं शाधि राज्यं यथोचितं । स्वमंशं पाण्डुपुत्त्रेभ्यः प्रदाय भरतर्षभ । ४३५५

अलमङ्ग विकारोऽयं वयोदशसमाः कृतः । शमयैनं महाप्राज्ञ कामक्रोधसमेधितं ।
न चैव शक्तः पार्थानां यस्त्वमर्थमभीप्सवि । सूतपुत्रो दृढक्रोधो भ्राता दुःशासनश्च ते ।
भीष्मे द्रोणे कृपे कर्णे भीमसेने धनञ्जये । धृष्टद्युम्ने च संक्रुद्धे न स्युः सर्व्वाः प्रजाः ध्रुवं ।
अमर्षवशमापन्नो माकुरुंस्तात जीघनः । एषा हि पृथिवी कृत्स्ना मागमत्त्वत् कृते वधं ।
यच्च त्वं मन्यसे मूढ भीष्मद्रोणकृपादयः । योत्स्यन्ते सर्व्वशक्त्येति नैतदद्योपपद्यते । ४४६०
समं हि राज्यं प्रीतिश्च स्थानं हि विदितात्मनां । पाण्डवेष्वथ युष्मासु धर्मस्त्वभ्यधिकस्ततः ।
राजपिण्डभयादेते यदि हास्यन्ति जीवितं । न हि शक्ष्यन्ति राजानं युधिष्ठिरमुदीक्षितुं ।
न लोभादर्थसम्पत्तिर्नराणामिह दृश्यते । तदलं तात लोभेन प्रशाम्य भरतर्षभ ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि गान्धारीवाक्येऽष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्तु वाक्यमनादृत्य सोऽर्थवन्मातृभाषितं । पुनः प्रतस्थे संरम्भात् सकाशमकृतात्मनां
ततः सभाया निर्गम्य मन्त्रयामास कौरवः । सौबलेन मताक्षेण राज्ञा शकुनिना सह । ४४६५
दुर्य्योधनस्य कर्णस्य शकुनेः सौबलस्य च । दुःशासनचतुर्थानामिदमासीद्विचेष्टितं ।
पुराऽयमस्मान् गृह्णाति क्षिप्रकारी जनार्द्दनः । सहितो धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च ।
वयमेव हृषीकेशं निगृह्णीम बलादिव । प्रसह्य पुरुषव्याघ्रमिन्द्रो वैरोचनिं यथा ।
श्रुत्वा गृहीतं वार्ष्णेयं पाण्डवा हतचेतसः । निरुत्साहा भविष्यन्ति भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः ।
अयं ह्येषां महाबाहुः सर्व्वेषां शर्म्म वर्म्म च । अस्मिन् गृहीते वरदे ऋषभे सर्व्वसात्वतां । ४४७०
निरुद्यमा भविष्यन्ति पाण्डवाः सोमकैः सह । तस्माद्वयमिहैवैनं केशवं क्षिप्रकारिणं ।
क्रोशतो धृतराष्ट्रस्य बद्ध्वा योत्स्यामहे रिपून् । तेषां पापमभिप्रायं पापानां दुष्टचेतसां ।
इङ्गितज्ञः कविः क्षिप्रमन्वबुध्यत सात्यकिः । तदर्थमभिनिष्क्रम्य हार्द्दिक्येन सहास्थितः ।
अब्रवीत् कृतवर्म्माणं क्षिप्रं योजय वाहिनीं । व्यूढानीकः सभाद्वारमुपतिष्ठस्व दंशितः ।
यावदाख्याम्यहञ्चैतत् कृष्णायाक्लिष्टकारिणे । स प्रविश्य सभां वीरः सिंहो गिरिगुहामिव । ४४७५
आचष्ट तमभिप्रायं केशवाय महात्मने । धृतराष्ट्रं ततश्चैव विदुरञ्चान्वभाषत ।
तेषामेतमभिप्रायमाचचक्षे स्मयन्निव । धर्म्मादर्थाच्च कामाच्च कर्म्म साधुविगर्हितं ।
मन्दाः कर्त्तुमिहेच्छन्ति न चावाप्यं कथञ्चन । पुरा विकुर्व्वते मूढाः पापात्मानः समागताः ।
धर्षिताः काममन्युभ्यां क्रोधलोभवशानुगाः । इमं हि पुण्डरीकाक्षं जिघृक्षन्त्यल्पचेतसः ।
पटेनाग्निं प्रज्वलितं यथा बाला यथा जडाः । सात्यकेस्तद्वचः श्रुत्वा विदुरो दीर्घदर्शिवान् । ४४८०
धृतराष्ट्रं महाबाहुमब्रवीत् कुरुसंसदि । राजन् परीतकालास्ते पुत्राः सर्व्वे परन्तप ।
अशक्यमयशस्यञ्च कर्त्तुं कर्म्म समुद्यताः । इमं हि पुण्डरीकाक्षमभिभूय प्रसह्य च ।
निग्रहीतुं किलेच्छन्ति सहिता वासवानुजं । इमं पुरुषशार्द्दूलमप्रधृष्यं दुरासदं ।
आसाद्य न भविष्यन्ति पतङ्गा इव पावकं । अयमिच्छन् हि तान् सर्व्वान् युध्यमानान् जनार्द्दनः ।

सिंहो नागानिव क्रुद्धो गमयेत् यमसादनं। न त्वयं निन्दितं कर्म्म कुर्य्यात् पापं कथञ्चन। ४३८५
न च धर्म्मादपक्रामेदच्युतः पुरुषोत्तमः। विदुरेणैवमुक्ते तु केशवो वाक्यमब्रवीत्।
धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्य सुहृदां शृण्वतां मिथः। राजन्नेते यदि क्रुद्धा मां निगृह्णीयुरोजसा।
एते वा मामहं वैनाननुजानीहि पार्थिव। एतान् हि सर्व्वान् संरब्धान्नियन्तुमहमुत्सहे।
न चाहं निन्दितं कर्म्म कुर्य्यां पापं कथञ्चन। पाण्डवार्थे हि लुभ्यन्तः स्वार्थाद्धास्यन्ति ते सुताः।
एते चेदेवमिच्छन्ति कृतकार्य्यो युधिष्ठिरः। अद्यैव ह्यहमेनांश्च ये चैनाननु भारत। ४३९०
निगृह्य राजन् पार्थेभ्यो दद्यां किं दुष्कृतं भवेत्। इदन्तु न प्रवर्त्तेयं निन्दितं कर्म्म भारत।
सन्निधौ ते महाराज क्रोधजं पापबुद्धिजं। एष दुर्य्योधनो राजन् यथेच्छति तथाऽस्तु तत्।
अहन्तु सर्व्वाननयाननुजानामि ते नृप। एतत् श्रुत्वा तु विदुरं धृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत।
क्षिप्रमानय तं पापं राज्यलुब्धं सुयोधनं। समित्रं सहामात्यं ससोदर्य्यं सहानुगं।
शक्नुयां यदि पन्थानमवतारयितुं पुनः। ततो दुर्य्योधनं क्षत्ता पुनः प्रावेशयत् सभां। ४३९५
अकामं भ्रातृभिः सार्द्धं राजभिः परिवारितं। अथ दुर्य्योधनं राजा धृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत।
कर्णदुःशासनाभ्याञ्च राजभिश्चाभिसंवृतं। नृशंस पापभूयिष्ठ क्षुद्रकर्म्मसहायवान्।
पापैः सहायैः संहत्य पापं कर्म्म चिकीर्षसि। अशक्यमयशस्यञ्च सद्भिश्चापि विगर्हितं।
यथा त्वादृशको मूढो व्यवस्येत् कुलपांसनः। त्वमिमं पुण्डरीकाक्षमप्रधृष्यं दुरासदं।
पापैः सहायैः संहत्य निग्रहीतुं किलेच्छसि। यो न शक्यो बलात्क्रान्तुं देवैरपि सवासवैः। ४४००
तं त्वं प्रार्थयसे मन्द बालश्चन्द्रमसं यथा। देवैर्म्मनुष्यैर्गन्धर्व्वैरसुरैरुरगैश्च यः।
न सोढुं समरे शक्यस्तं न बुध्यसि केशवं। दुर्ग्राह्यः पाणिना वायुर्दुःस्पर्शः पाणिना शिखी।
दुर्द्धरा पृथिवी मूर्द्ध्ना दुर्ग्राह्यः केशवो बलात्। इत्युक्ते धृतराष्ट्रेण क्षत्ताऽपि विदुरोऽब्रवीत्।
दुर्य्योधनमभिप्रेक्ष्य धार्त्तराष्ट्रममर्षणं।
विदुर उवाच। दुर्य्योधन निबोधेदं वचनं मम साम्प्रतं। सौभद्वारे वानरेन्द्रो द्विविदो नाम नामतः। ४४०५
शिलावर्षेण महता छादयामास केशवं। ग्रहीतुकामो विक्रम्य सर्व्वयत्नेन माधवं।
ग्रहीतुं नाशकत्तत्र तं त्वं प्रार्थयसे बलात्। निर्म्मोचने षट्सहस्राः पाशैर्बद्ध्वा महासुराः।
ग्रहीतुं नाशकंश्चैनं तं त्वं प्रार्थयसे बलात्। प्राग्ज्योतिषगतं शौरिं नरकः सह दानवैः।
ग्रहीतुं नाशकत्तत्र तं त्वं प्रार्थयसे बलात्। अनेन हि हता बाल्ये पूतना शकुनी तथा।
गोवर्द्धनो धारितश्च गवार्थे भरतर्षभ। अरिष्टो धेनुकश्चैव चाणूरश्च महाबलः। ४४१०
अश्वराजश्च निहतः कंसश्चारिष्टमाचरन्। जरासन्धश्च वक्रश्च शिशुपालश्च वीर्य्यवान्।
बाणश्च निहतः सङ्ख्ये राजानश्च निसूदिताः। वरुणो निर्जितो राजा पावकश्चामितौजसा।
पारिजातञ्च हरता जितः साक्षाच्छचीपतिः। अयं कर्त्ता न क्रियते कारणञ्चापि पौरुषे।
यद्यदिच्छेदयं शौरिस्तत्तत्कुर्य्यादयत्नतः। एकार्णवे च स्वपता निहतौ मधुकैटभौ।

जन्मान्तरमुपागम्य हयग्रीवस्तथा हतः। तं न बुध्यसि गोविन्दं घोरविक्रममच्युतं। ४४१५
आशीविषमिव क्रुद्धं तेजोराशिमनिन्दितं। प्रधर्षयन्महाबाहुं कृष्णमक्लिष्टकारिणं।
पतङ्गोऽग्निमिवासाद्य सामात्यो न भविष्यसि।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि विदुरवाक्ये एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१२९
॥ वैशम्पायन उवाच॥ विदुरेणैवमुक्तस्तु केशवः शत्रुपूगहा। दुर्य्योधनं धार्त्तराष्ट्रमभ्यभाषत वीर्य्यवान्।
एकोऽहमिति यन्मोहान्मन्यसे मां सुयोधन। परिभूय सुदुर्ब्बुद्धे ग्रहीतुं मां चिकीर्षसि।
इहैव पाण्डवाः सर्व्वे तथैवान्धकवृष्णयः। इहादित्याश्च रुद्राश्च वसवश्च महर्षिभिः। ४४२०
एवमुक्त्वा जहासोच्चैः केशवः परवीरहा। तस्य संस्मयतः शौरेर्व्विद्युद्रूपा महात्मनः।
अङ्गुष्ठमात्रास्त्रिदशा मुमुचुः पावकार्च्चिषः। अस्य ब्रह्मा ललाटस्थो रुद्रो वक्षसि चाभवत्।
लोकपाला भुजेष्वासन्नग्निरास्यादजायत। आदित्याश्चैव साध्याश्च वसवोऽथाश्विनावपि।
मरुतश्च महेन्द्रेण विश्वे देवास्तथैव च। बभूवुश्चैकरूपाणि यक्षगन्धर्व्वरक्षसां।
प्रादुरास्तां तथा दोर्भ्यां सङ्कर्षणधनञ्जयौ। दक्षिणेऽथार्ज्जुनो धन्वी हली रामश्च सव्यतः। ४४२५
भीमो युधिष्ठिरश्चैव माद्रीपुत्रौ च पृष्ठतः। अन्धका वृष्णयश्चैव प्रद्युम्नप्रमुखास्ततः।
अग्रे बभूवुः कृष्णस्य समुद्यतमहायुधाः। शङ्खचक्रगदाशक्तिशार्ङ्गलाङ्गलनन्दकाः।
अदृश्यन्तोद्यतान्येव सर्व्वप्रहरणानि च। नानाबाहुषु कृष्णस्य दीप्यमानानि सर्व्वशः।
नेत्राभ्यां नस्ततश्चैव श्रोत्राभ्याञ्च समन्ततः। प्रादुरासन्महारौद्राः सधूमाः पावकार्च्चिषः।
रोमकूपेषु च तथा सूर्य्यस्येव मरीचयः। तं दृष्ट्वा घोरमात्मानं केशवस्य महात्मनः। ४४३०
न्यमीलयन्त नेत्राणि राजानस्त्रस्तचेतसः। ऋते द्रोणञ्च भीष्मञ्च विदुरञ्च महामतिं।
सञ्जयञ्च महाभागमृषींश्चैव तपोधनान्। प्रादात्तेषां स भगवान् दिव्यञ्चक्षुर्जनार्द्दनः।
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं माधवस्य सभातले। देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवर्षं पपात च।
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ त्वमेव पुण्डरीकाक्ष सर्व्वस्य जगतो हितः। तस्मात् त्वं यादवश्रेष्ठ प्रसादं कर्त्तुमर्हसि।
भगवन्मम नेत्राणामन्तर्धानं वृणे पुनः। भवन्तं द्रष्टुमिच्छामि नान्यं द्रष्टुमिहोत्सहे। ४४३५
ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रं जनार्द्दनः। अदृश्यमाने नेत्रे द्वे भवेतां कुरुनन्दन।
तत्राद्भुतं महाराज धृतराष्ट्रस्य चक्षुषी। लब्धवान् वासुदेवाच्च विश्वरूपदिदृक्षया।
लब्धचक्षुषमासीनं धृतराष्ट्रं नराधिपाः। विस्मिता ऋषिभिः सार्द्धं तुष्टुवुर्मधुसूदनं।
चचाल च मही कृत्स्ना सागरश्चापि चुक्षुभे। विस्मयं परमं जग्मुः पार्थिवा भरतर्षभ।
ततः स पुरुषव्याघ्रः संजहार वपुः स्वकं। तां दिव्यामद्भुतां चित्रामृद्धिमत्तामरिन्दमः। ४४४०
ततः सात्यकिमादाय पाणौ हार्द्दिक्यमेव च। ऋषिभिस्तैरनुज्ञातो निर्य्ययौ मधुसूदनः।
ऋषयोऽन्तर्हिता जग्मुस्ततस्ते नारदादयः। तस्मिन् कोलाहले वृत्ते तदद्भुतमिवाभवत्।
तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य कौरवाः सह राजभिः। अनुजग्मुर्नरव्याघ्रं देवा इव शतक्रतुं।

अचिन्तयन्नमेयात्मा सर्व्वं तद्राजमण्डलं । निश्चक्राम ततः शौरिः सधूम इव पावकः ।
ततो रथेन शुभ्रेण महता किङ्किणीकिना । हेमजालविचित्रेण लघुना मेघनादिना । ४४४५
सूपस्करेण शुभ्रेण वैयाघ्रेण वरूथिना । शैब्यसुग्रीवयुक्तेन प्रत्यदृश्यत दारुकः ।
तथैव रथमास्थाय कृतवर्म्मा महारथः । वृष्णीनां सम्मतो वीरो हार्द्दिक्यः समदृश्यत ।
उपस्थितरथं शौरिं प्रयास्यन्तमरिन्दमं । धृतराष्ट्रो महाराजः पुनरेवाभ्यभाषत ।
यावत् बलं मे पुत्त्रेषु पश्यतस्ते जनार्द्दन । प्रत्यक्षन्ते न ते किञ्चित् परोक्षं शत्रुकर्षण ।
कुरूणां शममिच्छन्तं यतमानस्य केशव । विदित्वैतामवस्थां मे नाभिशङ्कितुमर्हसि । ४४५०
न मे पापोऽस्त्यभिप्रायः पाण्डवान् प्रति केशव । ज्ञातमेव हि ते वाक्यं यन्मयोक्तः सुयोधनः ।
जानन्ति कुरवः सर्व्वे राजानश्चैव पार्थिवाः । शमे प्रयतमानं मां सर्व्वयत्नेन माधव ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रं जनेश्वरं । द्रोणं पितामहं भीष्मं क्षत्तारं वाह्लिकं कृपं ।
प्रत्यक्षमेतद्भवतां यद्वृत्तं कुरुसंसदि । यथा चाशिष्टवन्मन्दो रोषादद्य समुत्थितः ।
वदत्यनीशमात्मानं धृतराष्ट्रो महीपतिः । आपृच्छे भवतः सर्व्वान् गमिष्यामि युधिष्ठिरं । ४४५५
आमन्त्र्य प्रस्थितं शौरिं रथस्थं पुरुषर्षभं । अनुजग्मुर्महेष्वासाः प्रवीरा भरतर्षभाः ।
भीष्मो द्रोणः कृपः क्षत्ता धृतराष्ट्रोऽथ वाह्लिकः । अश्वत्थामा विकर्णश्च युयुत्सुश्च महारथः ।
ततो रथेन शुभ्रेण महता किङ्किणीकिना । कुरूणां पश्यतां द्रष्टुं स्वसारं स्वपितुर्ययौ ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि विश्वरूपदर्शने त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविश्याथ गृहं तस्याश्चरणावभिवाद्य च । आचख्यौ तत् समासेन यद्वृत्तं कुरुसंसदि ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ उक्तं बहुविधं वाक्यं ग्रहणीयं सहेतुकं । ऋषिभिश्चैव च मया न चासौ तद्गृहीतवान् । ४४६०
कालपक्वमिदं सर्व्वं सुयोधनवशानुगं । आपृच्छे भवतीं शीघ्रं प्रयास्ये पाण्डवान् प्रति ।
किं वाच्याः पाण्डवेयास्ते भवत्या वचनान्मया । तद्ब्रूहि त्वं महाप्राज्ञे शुश्रूषे वचनं तव ।
॥ कुन्त्युवाच ॥ ब्रूयाः केशव राजानं धर्म्मात्मानं युधिष्ठिरं । भूयांस्ते हीयते धर्म्मो मा पुत्त्रक वृथा कृथाः ।
श्रोत्रियस्येव ते राजन् मन्दकस्याविपश्चितः । अनुवाकहता बुद्धिर्धर्म्ममेवैकमीक्षते ।
अङ्गावेक्षस्व धर्म्मं त्वं यथासृष्टः स्वयम्भुवा । बाहुतः क्षत्त्रियः सृष्टो बाहुवीर्य्योपजीविता । ४४६५
क्रूराय कर्म्मणे नित्यं प्रजानां परिपालने । शृणु चात्रोपमामेकां या वृद्धेभ्यः श्रुता मया ।
मुचुकुन्दस्य राजर्षेरददत् पृथिवीमिमां । पुरा वैश्रवणः प्रीतो न चासौ तद्गृहीतवान् ।
बाहुवीर्य्यार्ज्जितं राज्यमश्नीयामिति कामये । ततो वैश्रवणः प्रीतो विस्मितः समपद्यत ।
मुचुकुन्दस्ततो राजा सोऽन्वशासद्वसुन्धरां । बाहुवीर्य्यार्ज्जितां सम्यक् क्षत्त्रधर्म्ममनुव्रतः ।
यं हि धर्म्मञ्चरन्तीह प्रजा राज्ञा सुरक्षिताः । चतुर्थं तस्य धर्म्मस्य राजा विन्दति भारत । ४४७०
राजा चरति चेद्धर्म्मं देव त्वायैव कल्पते । स चेदधर्म्मञ्चरति नरकायैव गच्छति ।
दण्डनीतिः स्वधर्म्मेण चातुर्व्वर्ण्यं नियच्छति । प्रयुक्ता स्वामिना सम्यगधर्म्मेभ्यश्च यच्छति ।

दण्डनीत्या यदा राजा सम्यक्कार्त्स्न्येन वर्त्तते। तदा कृतयुगं नाम कालः श्रेष्ठः प्रवर्त्तते।
कालो वा कारणं राज्ञो राजा वा कालकारणं। इति ते संशयो माभूद्राजा कालस्य कारणं।
राजा कृतयुगस्रष्टा त्रेताया द्वापरस्य च। युगस्य च चतुर्थस्य राजा भवति कारणं। ७५
कृतस्य करणाद्राजा स्वर्गमत्यन्तमश्नुते। त्रेतायाः करणाद्राजा स्वर्गं नात्यन्तमश्नुते।
प्रवर्त्तनात् द्वापरस्य यथा भागमुपाश्नुते। कलेः प्रवर्त्तनाद्राजा पापमत्यन्तमश्नुते।
ततो वसति दुष्कर्म्मा नरके शाश्वतीः समाः। राजदोषेण हि जगत् स्पृश्यते जगतः स च।
राजधर्म्मानवेक्षस्व पितृपैतामहोचितान्। नैतद्राजर्षिवृत्तं हि यत्र त्वं स्थातुमिच्छसि।
न हि वैक्लव्यसंसृष्ट आनृशंस्ये व्यवस्थितः। प्रजापालनसम्भूतं फलं किञ्चिन्न लभ्यते। ४४८०
न ह्येतामाशिषं पाण्डुर्न चाहं न पितामहः। प्रयुक्तवन्तः पूर्व्वन्ते यया चरसि मेधया।
यज्ञो दानं तपः शौर्य्यं प्रज्ञा सन्तानमेव च। माहात्म्यं बलमोजश्च नित्यमाशंसितं मया।
नित्यं स्वाहा स्वधा नित्यं ददुर्म्मानुषदेवताः। दीर्घमायुर्धनं पुत्रान् सम्यगाराधिताः शुभाः।
पुत्रेष्वाशासते नित्यं पितरो दैवतानि च। दानमध्ययनं यज्ञः प्रजानां परिपालनं।
एतद्धर्म्ममधर्म्मं वा जन्मनैवाभ्यजायथाः। ते तु वैद्याः कुले जाता अवृत्त्या तात पीडिताः। ४४८५
यत्र दानपतिं शूरं क्षुधिताः पृथिवीश्वराः। प्राप्य तुष्टाः प्रतिष्ठन्ते धर्म्मः कोऽभ्यधिकस्ततः।
दानेनान्यं बलेनान्यं तथा सूनृतया परं। सर्व्वतः प्रतिगृह्णीयाद्राज्यं प्राप्येह धार्म्मिकः।
ब्राह्मणः प्रचरेत् भैक्ष्यं क्षत्रियः परिपालयेत्। वैश्यो धनार्ज्जनं कुर्य्यात् शूद्रः परिचरेच्च तान्।
भैक्ष्यं विप्रतिषिद्धन्ते कृषिर्नैवोपपद्यते। क्षत्रियोऽसि क्षतात् त्राता बाहुवीर्य्योपजीविता।
उद्यम्य धुरमुत्कर्षेदाजानेयकृतं स्मरन्। कुरु सत्त्वञ्च मानञ्च विद्धि पौरुषमात्मनः। ४४९०
पित्र्यमंशं महाबाहो निमग्नं पुनरुद्धर। साम्ना भेदेन दानेन दण्डेनाथ नयेन वा।
ततो दुःखतरं किन्नु यदहं हीनबान्धवा। परपिण्डमुदीक्षे वै त्वां सूत्वा मित्रनन्दनं।
युध्यस्व राजधर्म्मेण मा निमज्जीः पितामहान्। मागमः क्षीणपुण्यस्त्वं सानुजः पापिकां गतिं।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कुन्तीवाक्ये एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३१॥
॥ कुन्त्युवाच॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं। विदुलायाश्च संवादं पुत्रस्य च परन्तप।
ततः श्रेयश्च भूयश्च यथावद्वक्तुमर्हति। यशस्विनी मन्युमती कुले जाता विभावरी। ४४९५
क्षत्रधर्म्मरता दान्ता विदुला दीर्घदर्शिनी। विश्रुता राजसंसत्सु श्रुतवाक्या बहुश्रुता।
विदुला नाम राजन्या जगर्ह्ये पुत्रमौरसं। निर्ज्जितं सिन्धुराजेन शयानं दीनचेतसं।
॥ विदुलोवाच॥ अनन्दन मया जात द्विषतां हर्षवर्द्धन। न मया त्वं न पित्रा च जातः क्वाभ्यागतो ह्यसि।
निर्म्मन्युश्चाप्यसङ्ख्येयः पुरुषः क्लीवसाधनः। यावज्जीवं निराशोऽसि कल्याणाय धुरं वह।
मात्मानमवमन्यस्व मैनमल्पेन बीभरः। मनः कृत्वा सुकल्याणं मा भैस्त्वं प्रतिसंहर। ४५००
उत्तिष्ठ हे कापुरुष मा शेष्वेवं पराजितः। अमित्रान्नन्दयन् सर्व्वान्निर्म्मानो बन्धुशोकदः।

सुपूरा वै कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः। सुसन्तोषः कापुरुषः स्वल्पकेनैव तुष्यति।
अप्यहेरारुजन् दंष्ट्रां आश्वेव निधनं व्रज। अपि वा संशयं प्राप्य जीवितेऽपि पराक्रमेः।
अप्यरेः श्येनवच्छिद्रं पश्येस्त्वं विपरिक्रमन्। विनदन् वाऽथ वा तूष्णीं व्योम्नि वाऽपरिशङ्कितः।
त्वमेवं प्रेतवच्छेषे कस्माद्वज्रहतो यथा। उत्तिष्ठ हे कापुरुष माशेष्वैवं पराजितः। ४५०५
माऽस्तं गमस्त्वं कृपणो विश्रूयस्व स्वकर्मणा। मा मध्ये मा जघन्ये त्वं माधो भूस्तिष्ठ चोर्जितः।
अलातं तिन्दुकस्येव मुहूर्त्तमपि हि ज्वल। मा तुषाग्निरिवानर्च्चिर्धूमायस्व जिजीविषुः।
मुहूर्त्तं ज्वलितं श्रेयो न च धूमायितं चिरं। मा ह स्म कस्यचिद्गेहे जनी राज्ञः खरो मृदुः।
कृत्वा मानुष्यकं कर्म सृत्वाऽऽजिं यावदुत्तमं। धर्मस्यानृण्यमाप्नोति न चात्मानं विगर्हते।
अलब्ध्वा यदि वा लब्ध्वा नानुशोचति पण्डितः। आनन्तर्य्यञ्चारभते न प्राणानां धनायते। ४५१०
उद्भावयस्व वीर्य्यं वा तां वा गच्छ ध्रुवां गतिं। धर्मं पुत्राग्रतः कृत्वा किं निमित्तं हि जीवसि।
इष्टापूर्त्तं हि ते क्लीव कीर्त्तिश्च सकला हता। विच्छिन्नं भोगमूलं ते किं निमित्तं हि जीवसि।
शत्रुर्निमज्जता ग्राह्यो जङ्घायां प्रपतिष्यता। विपरिच्छिन्नमूलोऽपि न विषीदेत् कथञ्चन।
उद्यम्य धुरमुत्कर्षेदाजानेयकृतं स्मरन्। कुरु सत्त्वञ्च मानञ्च विद्धि पौरुषमात्मनः।
उद्भावय कुलं मग्नं त्वत्कृते स्वयमेव हि। यस्य वृत्तं न जल्पन्ति मानवा महदद्भुतं। ४५१५
राशिवर्द्धनमात्रं स नैव स्त्री न पुनः पुमान्। दाने तपसि सत्ये च यस्य नोच्चारितं यशः।
विद्यायामर्थलाभे वा मातुरुच्चार एव सः। श्रुतेन तपसा वाऽपि श्रिया वा विक्रमेण वा।
जनान् योऽभिभवत्यन्यान् कर्मणा हि स वै पुमान्। न त्वेव जाल्मीं कापालीं वृत्तिमेषितुमर्हसि।
नृशंस्यामयशस्याञ्च दुःखां कापुरुषोचितां। यमेनमभिनन्देयुरमित्राः पुरुषं कृशं।
लोकस्य समवज्ञातं निहीनासनवाससं। अहो लाभकरं हीनमल्पजीवनमल्पकं। ४५२०
नेदृशं बन्धुमासाद्य बान्धवः सुखमेधते। अवृत्त्यैव विपत्स्यामो वयं राष्ट्रात् प्रवासिताः।
सर्व्वकामरसैर्हीनाः स्थानभ्रष्टा अकिञ्चनाः। अवल्गुकारिणं सत्सु कुलवंशस्य नाशनं।
कलिं पुत्रप्रवादेन सञ्जय त्वामजीजनं। निरामर्षं निरुत्साहं निर्व्वीर्य्यमरिनन्दनं।
मा स्म सीमन्तिनी काचित् जनयेत् पुत्रमीदृशं। माधूमाय ज्वलात्यन्तमाक्रम्य जहि शात्रवान्।
ज्वल मूर्द्धन्यमित्राणां मुहूर्त्तमपि वा क्षणं। एतावानेव पुरुषो यदमर्षी यदक्षमी। ४५२५
क्षमावान्निरमर्षश्च नैव स्त्री न पुनः पुमान्। सन्तोषो वै श्रियं हन्ति तथाऽनुक्रोश एव च।
अनुत्थानभये चोभे निरीहो नाश्नुते महत्। एभ्यो निकृतिपापेभ्यः प्रमुञ्चात्मानमात्मना।
आयसं हृदयं कृत्वा मृगयस्व पुनः स्वकं। पुरं विषहते यस्मात् तस्मात् पुरुष उच्यते।
तमाहुर्व्यर्थनामानं स्त्रीवत् य इह जीवति। शूरस्योर्ज्जितसत्त्वस्य सिंहविक्रान्तचारिणः।
दिष्टभावं गतस्यापि विषये मोदते प्रजाः। य आत्मनः प्रियसुखे हित्वा मृगयते श्रियं। ४५३०
अमात्यानामथो हर्षमादधात्यचिरेण सः।

॥ पुत्र उवाच ॥ किं नु ते मामपश्यन्त्याः पृथिव्या अपि सर्व्वया । किमाभरणकृत्यं ते किं भोगैर्जीवितेन वा ।
॥ मातोवाच ॥ अनादृतानां ये लोका द्विषन्तस्तानवाप्नुयुः । ये त्वादृतात्मनां लोकाः सुहृदस्तान् व्रजन्तु नः ।
भृत्यैर्व्विहीयमानानां परपिण्डोपजीविनां । कृपणानामसत्त्वानां मावृत्तिमनुवर्त्तिथाः ।
अनु त्वां तात जीवन्तु ब्राह्मणाः सुहृदस्तथा । पर्ज्जन्यमिव भूतानि देवा इव शतक्रतुं । ४५३५
यमाजीवन्ति पुरुषं सर्व्वभूतानि सञ्जय । पक्वद्रुममिवासाद्य तस्य जीवितमर्थवत् ।
यस्य शूरस्य विक्रान्तैरेधन्ते बान्धवाः सुखं । त्रिदशा इव शक्रस्य साधु तस्येह जीवितं ।
स्वबाहुबलमाश्रित्य योऽभ्युज्जीवति मानवः । स लोके लभते कीर्त्तिं परत्र च शुभां गतिं ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि विदुलापुत्रानुशासने द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥
॥ विदुलोवाच ॥ अथैतस्यामवस्थायां पौरुषं हातुमिच्छसि । निहीनसेवितं मार्गं गमिष्यस्यचिरादिव ।
यो हि तेजो यथाशक्ति न दर्शयति विक्रमात् । क्षत्रियो जीविताकाङ्क्षी स्तेन इत्येव तं विदुः । ४५४०
अर्थवन्त्युपपन्नानि वाक्यानि गुणवन्ति च । नैव सम्प्राप्नुवन्ति त्वां मुमूर्षुमिव भेषजं ।
सन्ति वै सिन्धुराजस्य सन्तुष्टा न तथा जनाः । दौर्ब्बल्यादासते मूढा व्यसनौघप्रतीक्षिणः ।
सहायोपचितिं कृत्वा व्यवसायं ततस्ततः । अनुदुष्येयुरपरे पश्यन्तस्तव पौरुषं ।
तैः कृत्वा सह सङ्घातं गिरिदुर्गालयं चर । कालव्यसनमाकाङ्क्षन्नैवायमजरामरः ।
सञ्जयो नामतश्च त्वं न च पश्यामि तत् त्वयि । अन्वर्थनामा भव मे पुत्र मा व्यर्थनामकः । ४५४५
सम्यग्दृष्टिर्महाप्राज्ञो बालं त्वां ब्राह्मणोऽब्रवीत् । अयं प्राप्य महत्कृच्छ्रं पुनर्वृद्धिं गमिष्यति ।
तस्य स्मरन्ती वचनमाशंसे विजयं तव । तस्मात्तात ब्रवीमि त्वां वक्ष्यामि च पुनः पुनः ।
यस्य ह्यर्थाभिनिर्वृत्तौ भवन्त्याप्यायिताः परे । तस्यार्थसिद्धिर्नियता नयेष्वर्थानुसारिणः ।
समृद्धिरसमृद्धिर्वा पूर्व्वेषां मम सञ्जय । एवं विद्वान् युद्धमना भव मा प्रत्युपाहरः ।
नातः पापीयसीं काञ्चिदवस्थां शम्बरोऽब्रवीत् । यत्र नैवाद्य न प्रातर्भोजनं प्रतिदृश्यते । ४५५०
पतिपुत्रवधादेतत् परमं दुःखमब्रवीत् । दारिद्र्यमिति यत्प्रोक्तं पर्य्यायमरणं हि तत् ।
अहं महाकुले जाता ह्रदात् ह्रदमिवागता । ईश्वरी सर्व्वकल्याणी भर्त्रा परमपूजिता ।
महार्हगन्धाभरणां सुमृष्टाम्बरवाससं । पुरा दृष्टा सुहृद्वर्गो मामपश्यः सुदुर्गतां ।
यदा मां चैव भार्य्यां च द्रष्टासि भृशदुर्ब्बलां । न तदा जीवितेनार्थो भविता तव सञ्जय ।
दासकर्म्मकरान् भृत्यानाचार्य्यर्त्विक्पुरोहितान् । अवृत्त्याऽस्मान् प्रजहतो दृष्ट्वा किं जीवितेन ते । ४५५५
यदि कृत्यं न पश्यामि तवाद्येह यथा पुरा । श्लाघनीयं यशस्यं च का शान्तिर्हृदयस्य मे ।
नेति चेद्ब्राह्मणं ब्रूयां दीर्य्येत हृदयं मम । न ह्यहं न च मे भर्त्ता नेति ब्राह्मणमुक्तवान् ।
वयमाश्रयणीयाः स्म न श्रोतारः परस्य च । सान्यमाश्रित्य जीवन्ती परित्यक्ष्यामि जीवितं ।
अपारे भव नः पारमप्लवे भव नः प्लवः । कुरुष्व स्थानमस्थाने मृतान् सञ्जीवयस्व नः ।
सर्व्वे ते शत्रवः शक्या न चेज्जीवितुमर्हसि । अथ चेदीदृशीं वृत्तिं क्लीवामभ्युपपद्यसे । ४५६०

निर्व्विषात्मा हतमना मुञ्चैतां पापजीविकां। एकशत्रुवधेनैव शूरो गच्छति विश्रुतिं।
इन्द्रो वृत्रवधेनैव महेन्द्रः समपद्यत। माहेन्द्रं च ग्रहं लेभे लोकानाञ्चेश्वरोऽभवत्।
नाम विश्राव्य वै सङ्ख्ये शत्रूनाहूय दंशितान्। सेनाग्रञ्चापि विद्राव्य हत्वा वा पुरुषं वरं।
यदैव लभते वीरः सुयुद्धेन महद्यशः। तदैव प्रव्यथन्तेऽस्य शत्रवो विनमन्ति च।
त्यक्तात्मानं रणे दक्षं शूरं कापुरुषा जनाः। अवशाः पूरयन्ति स्म सर्व्वकामसमृद्धिभिः। ४५९५
राज्यञ्चाप्युग्रविभ्रंशं संशयो जीवितस्य वा। न लब्धस्य हि शत्रोर्व्वै शेषं कुर्व्वन्ति साधवः।
स्वर्गद्वारोपमं राज्यमथवाऽप्यमृतोपमं। रुद्धमेकायने मत्वा पतोल्मुक इवारिषु।
जहि शत्रून् रणे राजन् स्वधर्म्ममनुपालय। मा त्वा दृशं सुकृपणं शत्रूणां भयवर्द्धनं।
अस्मदीयैश्च शोचद्भिर्नदद्भिश्च परैर्वृतं। अपि त्वां नानुपश्येयं दीना दीनमिव स्थितं।
हृष्य सौवीरकन्याभिः श्लाघ्य स्वार्थैर्यथा पुरा। मा च सैन्धवकन्यानामवसन्नो वशङ्गमः। ४६००
युवा रूपेण सम्पन्नो विद्ययाऽभिजनेन च। यस्त्वादृशो विकुर्व्वीत यशस्वी लोकविश्रुतः।
अनड्वानिव वोढव्यो मन्ये मरणमेव तत्। यदि त्वामनुपश्यामि परस्य प्रियवादिनं।
पृष्ठतोऽनुव्रजन्तं वा का शान्तिर्हृदयस्य मे। नास्मिन् जातु कुले जातो गच्छेत् योऽन्यस्य पृष्ठतः।
न त्वं परस्यानुचरस्तात जीवितुमर्हसि। अहं हि क्षत्रहृदयं वेद यत् परिशाश्वतं।
पूर्व्वैः पूर्व्वतरैः प्रोक्तं परैः परतरैरपि। शाश्वतञ्चाव्ययञ्चैव प्रजापतिविनिर्म्मितं। ४६०५
यो वै कश्चिदिहाजातः क्षत्रियः क्षत्रकर्म्मवित्। भयात् वृत्तिं समीक्ष्यैव न नमेदिह कस्य चित्।
उद्यच्छेदेव न नमेदुद्यमो ह्येव पौरुषं। अप्यपर्व्वणि भज्येत न नमेतेह कस्य चित्।
मातङ्गो मत्त इव च परीयात् स महामनाः। ब्राह्मणेभ्यो नमेन्नित्यं धर्म्मायैव च सञ्जय।
नियच्छन्नितरान् वर्णान् विनिघ्नन् सर्व्वदुष्कृतः। ससहायोऽसहायो वा यावज्जीवं तथा भवेत्।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि विदुलापुत्रानुशासने त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

॥ पुत्र उवाच ॥ कृष्णायसस्येव च ते संहत्य हृदयं कृतं। मम मातस्त्वकरुणे वीरप्रज्ञे ह्यमर्षणे। ४६१०
अहो क्षत्रसमाचारो यत्र मामितरं यथा। नियोजयसि युद्धाय परमातेव मान्तथा।
ईदृशं वचनं ब्रूयात् भवती पुत्रमेकजं। किन्नु ते मामपश्यन्त्याः पृथिव्या अपि सर्व्वया।
किमाभरणकृत्येन किम्भोगैर्जीवितेन वा। मयि वा सङ्गरहिते प्रियपुत्रे विशेषतः।
॥ मातोवाच ॥ सर्व्वावस्था हि विदुषां तात धर्म्मार्थकारणात्। तावेवाभिसमीक्ष्याहं सञ्जय त्वामचूचुदं।
स समीक्ष्य क्रमोपेतो मुख्यः कालोऽयमागतः। अस्मिंश्चेदागते काले कार्य्यं न प्रतिपद्यसे। ४६१५
असम्भावितरूपस्त्वमानृशंस्यं करिष्यसि। तं त्वामयशसा स्पृष्टं न ब्रूयां यदि सञ्जय।
खरीवात्सल्यमाहुस्तन्निःसामर्थ्यमहेतुकं। सद्भिर्विगर्हितं मार्गं त्यज मूर्खनिषेवितं।
अविद्या वै महत्यस्ति यामिमाः संश्रिताः प्रजाः। तव स्यात् यदि सद्वृत्तं तेन मे त्वं प्रियो भवेः।
धर्म्मार्थगुणयुक्तेन नेतरेण कथञ्चन। दैवमानुषयुक्तेन सद्भिराचरितेन च।

यो ह्येवमवनीतेन रमते पुत्त्रनप्तृणा । अनुत्थानवता चापि दुर्व्विनीतेन दुर्धिया । ४५९०
रमते यस्तु पुत्त्रेण मोघं तस्य प्रजाफलं । अकुर्व्वन्तो हि कर्म्माणि कुर्व्वन्तो निन्दितानि च ।
सुखं नैवेह नाऽमुत्र लभन्ते पुरुषाधमाः । युद्धाय क्षत्रियः सृष्टः सञ्जयेह जयाय च ।
जयन् वा वध्यमानो वा प्राप्नोतीन्द्रसलोकतां । न शक्रभवने पुण्ये दिवि तत् विद्यते सुखं ।
यदि मित्रान् वशे कृत्वा क्षत्रियः सुखमेधते । मन्युना दह्यमानेन पुरुषेण मनस्विना ।
निकृतेनेह बहुशः शत्रून् प्रति जिगीषया । आत्मानं वा परित्यज्य शत्रुं वा विनिपात्य च । ४५९५
अतोऽन्येन प्रकारेण शान्तिरस्य कुतो भवेत् । इह प्राज्ञो हि पुरुषः स्वल्पमप्रियमिच्छति ।
यस्य स्वल्पं प्रियं लोके ध्रुवं तस्याल्पमप्रियं । प्रियाभावाच्च पुरुषो नैव प्राप्नोति शोभनं ।
ध्रुवञ्चाभावमभ्येति गत्वा गङ्गेव सागरं ।
॥ पुत्त्र उवाच ॥ नेयं मतिस्त्वया वाच्या मातः पुत्त्रे विशेषतः । कारुण्यमेवात्र पश्य भूत्वेह जडमूकवत् ।
॥ मातोवाच ॥ अतो मे भूयसी नन्दिर्यदेवमनुपश्यसि । चोद्यं मां चोदयस्येतत् भृशं वै चोदयामि ते । ४६००
अथ त्वां पूजयिष्यामि हत्वा वै सर्व्वसैन्धवान् । अहं पश्यामि विजयं कृत्स्नं भाविनमेव ते ।
॥ पुत्त्र उवाच ॥ अकोशस्यासहायस्य कुतः सिद्धिर्जयो मम । इत्यवस्थां विदित्वेमामात्मनात्मनि दारुणां ।
राज्याद्भावो निवृत्तो मे त्रिदिवादिव दुष्कृतः । ईदृशं भवती कञ्चिदुपायमनुपश्यति ।
तन्मे परिणतप्रज्ञे सम्यक् प्रब्रूहि पृच्छते । करिष्यामि हि तत् सर्व्वं यथावदनुशासनं ।
॥ मातोवाच ॥ पुत्त्र नात्माऽवमन्तव्यः पूर्व्वाभिरसमृद्धिभिः । अभूत्वाऽभिभवन्त्यर्था भूत्वा नश्यन्ति चापरे । ४६०५
अमर्षेणैव चाप्यर्था नारब्धव्याः सुबालिशैः । सर्व्वेषां कर्म्मणां तात फले नित्यमनित्यता ।
अनित्यमिति जानन्तो न भवन्ति भवन्ति च । अथ ये नैव कुर्व्वन्ति नैव जातु भवन्ति ते ।
ऐकगुण्यमनीहायामभावः कर्म्मणां फलं । अथ द्वैगुण्यमीहायां फलं भवति वा न वा ।
यस्य प्रागेव विदिता सर्व्वार्थानामनित्यता । नुदेद्वृद्धिसमृद्धी स प्रतिकूले नृपात्मज ।
उत्थातव्यं जागृतव्यं योक्तव्यं भूतिकर्म्मसु । भविष्यतीत्येव मनः कृत्वा सततमव्यथैः । ४६१०
मङ्गलानि पुरस्कृत्य ब्राह्मणांश्चेश्वरैः सह । प्राज्ञस्य नृपतेराशु वृद्धिर्भवति पुत्त्रक ।
अभिवर्त्तति लक्ष्मीस्तं प्राचीमिव दिवाकरः । निदर्शनान्युपायांश्च बहून्युद्धर्षणानि च ।
अनुदर्शितरूपोऽसि पश्यामि कुरु पौरुषं । पुरुषार्थमभिप्रेतं समाहर्त्तुमिहार्हसि ।
क्रुद्धान् लुब्धान् परिक्षीणानवक्षिप्तान् विमानितान् । स्पर्द्धिनश्चैव ये केचित्तान् युक्त उपधारय ।
एतेन त्वं प्रकारेण महतो भेत्स्यसे गणान् । महावेग इवोद्धूतो मातरिश्वा बलाहकान् । ४६१५
तेषामग्रप्रदायी स्याः कल्योत्थायी प्रियंवदः । ते त्वां प्रियं करिष्यन्ति पुरोधास्यन्ति च ध्रुवं ।
यदैव शत्रुर्जानीयात् सपत्नं त्यक्तजीवितं । तदैवास्मादुद्विजते सर्पाद्वेश्मगतादिव ।
तं विदित्वा पराक्रान्तं वशे न कुरुते यदि । निर्व्वादैर्निर्व्वदेदेनमन्ततस्तद्भविष्यति ।
निर्व्वादादास्पदं लब्ध्वा धनवृद्धिर्भविष्यति । धनवन्तं हि मित्राणि भजन्ते चाश्रयन्ति च ।

स्खलितार्थं पुनस्तानि सन्त्यजन्ति च बान्धवाः । अग्निहोत्रमिवासन्ते च जुगुप्सन्ते च तादृशं । ४९१०
शत्रुं कृत्वा यः सहायं विश्वासमुपगच्छति । ततः सम्भाव्यमेवैतत् यद्राज्यं प्राप्नुयादिति ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि विदुलापुत्त्रानुशासने चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

॥ मातोवाच ॥ नैव राज्ञा दरः कार्य्यो जातु कस्याञ्चिदापदि । अथ चेदपि दीर्णः स्यान्नैव वर्त्तेत दीर्णवत् ।
दीर्णं हि दृष्ट्वा राजानं सर्व्वमेवानुदीर्य्यते । राष्ट्रं बलममात्याश्च पृथक् कुर्व्वन्ति ते मतिं ।
शत्रूनेके प्रपद्यन्ते प्रजहत्यपरे पुनः । अन्ये तु प्रजिहीर्षन्ति ये पुरस्ताद्विमानिताः ।
य एवात्यन्तसुहृदस्त एनं पर्य्युपासते । अशक्तयः स्वस्तिकामा बद्धवत्सा इडा इव । ४९१५
शोचन्तमनुशोचन्ति पतितानिव बान्धवान् । अपि ते पूजिताः पूर्व्वमपि ते सुहृदो मताः ।
ये राष्ट्रमभिमन्यन्ते राज्ञो व्यसनमीयुषः । मा दीदरस्त्वं सुहृदो मा त्वां दीर्णं प्रहासिषुः ।
प्रभावं पौरुषं बुद्धिं जिज्ञासन्त्या मया तव । विदधत्या समाश्वासमुक्तं तेजो विवृद्धये ।
यद्येतत् संविजानासि यदि सम्यग्ब्रवीम्यहं । कृत्वा सौम्यमिवात्मानं जयायोत्तिष्ठ सञ्जय ।
अस्ति नः कोषनिचयो महानविदितस्तव । तमहं वेद नान्यस्तमुपसम्पादयामि ते । ४९२०
सन्ति नैकशता भूयः सुहृदस्तव सञ्जय । सुखदुःखसहा वीर शतार्हा अनुवर्त्तिनः ।
तादृशा हि सहाया वै पुरुषस्य बुभूषतः । इष्टं जिहीर्षतः किञ्चित् सचिवाः शत्रुकर्षण ।
तस्यास्त्वीदृशकं वाक्यं श्रुत्वाऽपि स्वल्पचेतसः । तमस्त्वपागमत्तस्य सुचित्रार्थपदाक्षरं ।
॥ पुत्त्र उवाच ॥ उदके भूरियं धार्य्या मर्त्तव्यं प्रवणे मया । यस्य मे भवती नेत्री भविष्यत्-भूतिदर्शिनी ।
अहं हि वचनं त्वत्तः शुश्रूषुरपरापरं । किञ्चित्किञ्चित् प्रतिवदंस्तूष्णीमासं मुहुर्मुहुः । ४९२५
अतृप्यन्नमृतस्येव कृच्छ्राल्लब्धस्य बान्धवान् । उद्यच्छाम्येष शत्रूणां नियमार्थं जयाय च ।
॥ कुन्त्युवाच ॥ सदश्व इव स क्षिप्तः प्रणुन्नो वाक्यसायकैः । तच्चकार तथा सर्व्वं यथावदनुशासनं ।
इदमुद्धर्षणं भीमं तेजोवर्द्धनमुत्तमं । राजानं श्रावयेन्मन्त्री सीदन्तं शत्रुपीडितं ।
जयो नामेतिहासोऽयं श्रोतव्यो विजिगीषुणा । महीं विजयते क्षिप्रं श्रुत्वा शत्रूंश्च मर्द्दति ।
इदं पुंसवनञ्चैव वीराजननमेव च । अभीक्ष्णं गर्भिणी श्रुत्वा ध्रुवं वीरं प्रजायते । ४९३०
विद्याशूरं तपःशूरं दानशूरं तपस्विनं । ब्राह्म्याश्रिया दीप्यमानं साधुवादे च सम्मतं ।
अर्च्चिष्मन्तं बलोपेतं महाभागं महारथं । धृतिमन्तमनाधृष्यं जेतारमपराजितं ।
नियन्तारमसाधूनां गोप्तारं धर्म्मचारिणां । ईदृशं क्षत्रिया सूते वीरं सत्यपराक्रमं ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कुन्तीवाक्ये पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

॥ कुन्त्युवाच ॥ अर्ज्जुनं केशव ब्रूयास्त्वयि जाते स्म सूतके । उपोपविष्टा नारीभिराश्रमे परिवारिता ।
अथान्तरीक्षे वागासीद्दिव्यरूपमनोरमा । सहस्राक्षसमः कुन्ति भविष्यत्येष ते सुतः । ४९३५
एष जेष्यति सङ्ग्रामे कुरून् सर्व्वान् समागतान् । भीमसेनद्वितीयश्च लोकमुद्वर्त्तयिष्यति ।
पुत्त्रस्ते पृथिवीजेता यशश्चास्य दिवं स्पृशेत् । हत्वा कुरूंश्च सङ्ग्रामे वासुदेवसहायवान् ।

पित्र्यमंशं प्रनष्टञ्च पुनरप्युद्धरिष्यति । आत्मभिः सहितः श्रीमांस्तेभ्यो भागमाहरिष्यति ।
स सत्यसन्धो बीभत्सुः सव्यसाची यथाऽच्युतः । तथा त्वमेव जानासि बलवन्तं दुरासदं ।
तथा तदस्तु दाशार्ह यथा वागभ्यभाषत । धर्म्मश्चेदस्ति वार्ष्णेय तथा सत्यं भविष्यति । ४५५०
त्वञ्चापि तत्तथा कृष्ण सर्व्वं सम्पादयिष्यसि । नाहं तदभ्यसूयामि यथा वागभ्यभाषत ।
नमो धर्म्माय महते धर्म्मो धारयते प्रजाः । एतद्धनञ्जयो वाच्यो नित्योद्युक्तो वृकोदरः ।
यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोऽयमागतः । न हि वैरं समासाद्य सीदन्ति पुरुषर्षभाः ।
विदिता ते सदा बुद्धिर्भीमस्य न प्रशाम्यति । यावदन्तं न कुरुते शत्रूणां शत्रुकर्षणः ।
सर्व्वधर्म्मविशेषज्ञां स्नुषां पाण्डोर्महात्मनः । ब्रूया माधव कल्याणीं कृष्ण कृष्णां यशस्विनीं । ४५५५
युक्तमेतन्महाभागे कुले जाते यशस्विनि । यन्मे पुत्रेषु सर्व्वेषु यथावत्त्वमवर्त्तिथाः ।
माद्रीपुत्रौ च वक्तव्यौ क्षत्रधर्म्मरतावुभौ । विक्रमेणार्ज्जितान् भोगान् वृणीतं जीवितादपि ।
विक्रमाधिगता ह्यर्थाः क्षत्रधर्म्मेण जीवतः । मनो मनुष्यस्य सदा प्रीणन्ति पुरुषोत्तम ।
यत्र वः प्रेक्षमाणानां सर्व्वधर्म्मोपचायिनां । पाञ्चाली परुषाण्युक्ता को नु तत् क्षन्तुमर्हति ।
न राज्यहरणं दुःखं द्यूते चापि पराजयः । प्रव्राजनं सुतानां वा न मे तत् दुःखकारणं । ४५६०
यत्र सा बृहती श्यामा सभायां रुदती तदा । अश्रौषीत् परुषा वाचस्तन्मे दुःखतरं मतं ।
स्त्रीधर्म्मिणी वरारोहा क्षत्रधर्म्मरता सदा । नाध्यगच्छत्तदा नाथं कृष्णा नाथवती सती ।
तं वै ब्रूहि महाबाहो सर्व्वशस्त्रभृतां वरं । अर्ज्जुनं पुरुषव्याघ्रं द्रौपद्याः पदवीं चर ।
विदितौ हि तवात्यन्तं क्रुद्धाविव यमान्तकौ । भीमार्ज्जुनौ नयेतां हि देवानपि परां गतिं ।
तयोश्चैतदवज्ञानं यत् सा कृष्णा सभागता । दुःशासनश्च यद्भीमं कटुकान्यभ्यभाषत । ४५६५
पश्यतां कुरुवीराणां तच्च संस्मारयेः पुनः । पाण्डवान् कुशलं पृच्छेः सपुत्त्रान् कृष्णया सह ।
माञ्च कुशलिनीं ब्रूयास्तेषु भूयो जनार्द्दन । अरिष्टं गच्छ पन्थानं पुत्त्रान्मे प्रतिपालय ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अभिवाद्याथ तां कृष्णः कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं । निश्चक्राम महाबाहुः सिंहखेलगतिस्ततः ।
ततो विसर्ज्जयामास भीष्मादीन् कुरुपुङ्गवान् । आरोप्याथ रथे कर्णं प्रायात् सात्यकिना सह ।
ततः प्रयाते दाशार्हे कुरवः सङ्गता मिथः । जजल्पुर्महदाश्चर्य्यं केशवे परमाद्भुतं । ४५७०
प्रमूढा पृथिवी सर्व्वा मृत्युपाशवशीकृता । दुर्य्योधनस्य बालिश्यान्नैतदस्तीति चाब्रुवन् ।
ततो निर्याय नगरात् प्रययौ पुरुषोत्तमः । मन्त्रयामास च तदा कर्णेन सुचिरं सह ।
विसर्ज्जयित्वा राधेयं सर्व्वयादवनन्दनः । ततो जवेन महता तूर्णमश्वानचोदयत् ।
ते पिबन्त इवाकाशं दारुकेण प्रचोदिताः । हया जग्मुर्महावेगा मनोमारुतरंहसः ।
ते व्यतीत्य महाध्वानं क्षिप्रं श्येना इवाशुगाः । उच्चैर्जग्मुरुपप्लव्यं शार्ङ्गधन्वानमावहन् । ४५७५
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कुन्तीवाक्ये षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुन्त्यास्तु वचनं श्रुत्वा भीष्मद्रोणौ महारथौ । दुर्य्योधनमिदं वाक्यमूचतुः शासनातिगं ।
श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र कुन्त्याः कृष्णस्य सन्निधौ । वाक्यमर्थवदव्यग्रमुक्तं धर्म्म्यमनुत्तमं ।
तत् करिष्यन्ति कौन्तेया वासुदेवस्य सम्मतं । न हि ते जातु शाम्येरन्नृते राज्येन कौरव ।
क्लेशिता हि त्वया पार्था धर्म्मपाशसितास्तदा । सभायां द्रौपदी चैव तैश्च तन्मर्षितं तव ।
कृतास्त्रं ह्यर्ज्जुनं प्राप्य भीमञ्च कृतनिश्चयं । गाण्डीवञ्चेषुधी चैव रथञ्च ध्वजमेव च । ४९८०
नकुलं सहदेवञ्च बलवीर्य्यसमन्वितौ । सहायं वासुदेवञ्च न क्षंस्यति युधिष्ठिरः ।
प्रत्यक्षन्ते महाबाहो यथा पार्थेन धीमता । विराटनगरे पूर्व्वं सर्व्वे स्म युधि निर्ज्जिताः ।
दानवा घोरकर्म्माणो निवातकवचा युधि । रौद्रमस्त्रं समादाय दग्धा वानरकेतुना ।
कर्णप्रभृतयश्चेमे त्वञ्चापि कवची रथी । मोचिता घोषयात्रायां पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं ।
प्रशाम्य भरतश्रेष्ठ भ्रातृभिः सह पाण्डवैः । रक्षेमां पृथिवीं सर्व्वां मृत्योर्दंष्ट्रान्तरं गतां । ४९८५
ज्येष्ठो भ्राता धर्म्मशीलो वत्सलः श्लक्ष्णवाक् कविः । तं गच्छ पुरुषव्याघ्रं व्यपनीयेह किल्बिषं ।
दृष्टश्च त्वं पाण्डवेन व्यपनीतशरासनः । प्रशान्तभ्रुकुटिः श्रीमान् कृता शान्तिः कुलस्य नः ।
तमभ्येत्य सहामात्यः परिष्वज्य नृपात्मजं । अभिवादय राजानं यथापूर्व्वमरिन्दम ।
अभिवादयमानं त्वां पाणिभ्यां भीमपूर्व्वजः । प्रतिगृह्णातु सौहार्द्दात् कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
सिंहस्कन्धोरुबाहुस्त्वां वृत्तायतमहाभुजः । परिष्वजतु बाहुभ्यां भीमः प्रहरतां वरः । ४९९०
कम्बुग्रीवो गुडाकेशस्ततस्त्वां पुष्करेक्षणः । अभिवादयतां पार्थः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
आश्विनेयौ नरव्याघ्रौ रूपेणाप्रतिमौ भुवि । तौ च त्वां गुरुवत् प्रेम्णा पूजया प्रत्युदीयतां ।
मुञ्चन्त्वानन्दजाश्रूणि दाशार्हप्रमुखा नृपाः । सङ्गच्छ भ्रातृभिः सार्द्धं मानं सन्त्यज्य पार्थिव ।
प्रशाधि पृथिवीं कृत्स्नां ततस्त्वं भ्रातृभिः सह । समालिङ्ग्य च हर्षेण नृपा यान्तु परस्परं ।
अलं युद्धेन राजेन्द्र सुहृदां शृणु कारणं । ध्रुवं विनाशो युद्धे हि क्षत्रियाणां प्रदृश्यते । ४९९५
ज्योतींषि प्रतिकूलानि दारुणा मृगपक्षिणः । उत्पाता विविधा वीर दृश्यन्ते क्षत्रनाशनाः ।
विशेषत इहास्माकं निमित्तानि निवेशने । उल्काभिर्हि प्रदीप्ताभिर्बाध्यते पृतना तव ।
वाहनान्यप्रहृष्टानि रुदन्तीव विशाम्पते । गृध्रास्ते पर्य्युपासन्ते सैन्यानि च समन्ततः ।
नगरं न यथा पूर्व्वं तथा राजनिवेशनं । शिवाश्चाशिवनिर्घोषा दीप्तां सेवन्ति वै दिशं ।
कुरु वाक्यं पितुर्म्मातुरस्माकञ्च हितैषिणां । त्वय्यायत्तो महाबाहो शमो व्यायाम एव च । ५०००
न चेत् करिष्यसि वचः सुहृदामरिकर्षण । तप्स्यसे वाहिनीं दृष्ट्वा पार्थबाणप्रपीड़ितां ।
भीमस्य च महानादं नदतः शुष्मिणो रणे । श्रुत्वा स्मर्त्तासि मे वाक्यं गाण्डीवस्य च निस्वनं ।
यद्येतदपसव्यन्ते वचो मम भविष्यति ।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भीष्मद्रोणवाक्ये सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु विमनास्तिर्य्यग्दृष्टिरधोमुखः । संहत्य च भ्रुवोर्म्मध्यं न किञ्चित् व्याजहार ह ।

तं वै विमनसं दृष्ट्वा सम्प्रेक्ष्यान्योन्यमन्तिकात्। पुनरेवोत्तरं वाक्यमुक्तवन्तौ नरर्षभौ। ४७०५
॥ भीष्म उवाच ॥ शुश्रूषुमनसूयञ्च ब्रह्मण्यं सत्यवादिनं। प्रतियोत्स्यामहे पार्थमतो दुःखतरं नु किं।
॥ द्रोण उवाच ॥ अश्वत्थाम्नि यथा पुत्रे भूयो मम धनञ्जये। बहुमानः परो राजन् सन्नतिश्च कपिध्वजे।
तञ्च पुत्रात् प्रियतमं प्रतियोत्स्ये धनञ्जयं। क्षात्रं धर्ममनुष्ठाय धिगस्तु क्षत्रजीविकां।
यस्य लोके समो नास्ति कश्चिदन्यो धनुर्द्धरः। मत्प्रसादात् स बीभत्सुः श्रेयानन्यैर्धनुर्द्धरैः।
मित्रध्रुक् दुष्टभावश्च नास्तिकोऽथानृजुः शठः। न सत्सु लभते पूजां यज्ञे मूर्ख इवागतः। ४७१०
वार्य्यमाणोऽपि पापेभ्यः पापात्मा पापमिच्छति। चोद्यमानोऽपि पापेन शुभात्मा शुभमिच्छति।
मिथ्योपचरिता ह्येते वर्त्तमाना ह्यनुप्रिये। अहितत्वाय कल्पन्ते दोषा भरतसत्तम।
त्वमुक्तः कुरुवृद्धेन मया च विदुरेण च। वासुदेवेन च तथा श्रेयो नैवाभिपद्यसे।
अस्ति मे बलमित्येव सहसा त्वं तितीर्षसि। सग्राहनक्रमकरं गङ्गावेगमिवार्णवं।
वास एव यथा त्यक्तं प्रावृण्वानोऽद्य मन्यसे। स्रजं त्यक्तामिव प्राप्य लोभात् यौधिष्ठिरीं श्रियं। ४७१५
द्रौपदीसहितं पार्थं सायुधैर्भ्रातृभिर्वृतं। वनस्थमपि राज्यस्थः पाण्डवं को विजेष्यति।
निदेशे यस्य राजानः सर्व्वे तिष्ठन्ति किङ्कराः। तमैलविलमासाद्य धर्मराजो व्यराजत।
कुवेरसदनं प्राप्य ततो रत्नान्यवाप्य च। स्फीतमाक्रम्य ते राष्ट्रं राज्यमिच्छन्ति पाण्डवाः।
दत्तं हुतमधीतञ्च ब्राह्मणास्तर्पिता धनैः। आवयोर्गतमायुश्च कृतकृत्यौ हि विद्धि नौ।
त्वन्तु हित्वा सुखं राज्यं मित्राणि च धनानि च। विग्रहं पाण्डवैः कृत्वा महद्व्यसनमाप्स्यसि। ४७२०
द्रौपदी यस्य चाशास्ते विजयं सत्यवादिनी। तपोघोरव्रता देवी कथं जेष्यसि पाण्डवं।
मन्त्री जनार्द्दनो यस्य भ्राता यस्य धनञ्जयः। सर्व्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठः कथं जेष्यसि पाण्डवं।
सहाया ब्राह्मणा यस्य धृतिमन्तो जितेन्द्रियाः। तमुग्रतपसं वीरं कथं जेष्यसि पाण्डवं।
पुनरुक्तञ्च वक्ष्यामि यत् कार्य्यं भूतिमिच्छता। सुहृदा मज्जमानेषु सुहृत्सु व्यसनार्णवे।
अलं युद्धेन तैर्व्वीरैः शाम्य त्वं कुरुवृद्धये। मागमः ससुतामात्यः सबलश्च पराभवं। ४७२५
॥ इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भीष्मद्रोणवाक्येऽष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३८ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ राजपुत्रैः परिवृतस्तथाऽमात्यैश्च सञ्जय। उपारोप्य रथे कर्णं निर्यातो मधुसूदनः।
किमब्रवीदमेयात्मा राधेयं परवीरहा। कानि सान्त्वानि गोविन्दः सूतपुत्रे प्रयुक्तवान्।
उद्यन् मेघस्वनः काले कृष्णः कर्णमथाब्रवीत्। मृदु वा यदि वा तीक्ष्णं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय।
॥ सञ्जय उवाच ॥ आनुपूर्व्व्येण वाक्यानि तीक्ष्णानि च मृदूनि च। प्रियाणि धर्म्मयुक्तानि सत्यानि च हितानि च।
हृदयग्रहणीयानि राधेयं मधुसूदनः। यान्यब्रवीदमेयात्मा तानि मे शृणु भारत। ४७३०
॥ वासुदेव उवाच ॥ उपासितास्ते राधेय ब्राह्मणा वेदपारगाः। तत्त्वार्थं परिपृष्टाश्च नियतेनानसूयया।
त्वमेव कर्ण जानासि वेदवादान् सनातनान्। त्वमेव धर्म्मशास्त्रेषु सूक्ष्मेषु परिनिष्ठितः।
कानीनश्च सहोढश्च कन्यायां यश्च जायते। वोढारं पितरं तस्य प्राहुः शास्त्रविदो जनाः।

सोऽसि कर्ण तथा जातः पाण्डोः पुत्त्रोऽसि धर्म्मतः। नियहाद्धर्म्मशास्त्राणामेहि राजा भविष्यसि।
पितृपक्षे च ते पार्था मातृपक्षे च वृष्णयः। द्वौ पक्षावभिजानीहि त्वमेतौ पुरुषर्षभ।
मया सार्द्धमितो यातमद्य त्वां तात पाण्डवाः। अभिजानन्तु कौन्तेयं पूर्व्वजातं युधिष्ठिरात्।
पादौ तव ग्रहीष्यन्ति भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः। द्रौपदेयास्तथा पञ्च सौभद्रश्चापराजितः।
राजानो राजपुत्त्राश्च पाण्डवार्थे समागताः। पादौ तव ग्रहीष्यन्ति सर्व्वे चान्धकवृष्णयः।
हिरण्मयांश्च ते कुम्भान्राजतान्पार्थिवांस्तथा। ओषध्यः सर्व्वबीजानि सर्व्वरत्नानि वीरुधः।
राजन्या राजकन्याश्चाप्यानयन्त्वाभिषेचनं। षष्ठे त्वाञ्च तथा काले द्रौपद्युपगमिष्यति।
अग्निं जुहोतु वै धौम्यः संशितात्मा द्विजोत्तमः। अद्य त्वामभिषिञ्चन्तु चातुर्वैद्या द्विजातयः।
पुरोहितः पाण्डवानां ब्रह्मकर्म्मण्यवस्थितः। तथैव भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः पुरुषर्षभाः।
द्रौपदेयास्तथा पञ्च पाञ्चालाश्चेदयस्तथा। अहञ्च त्वाऽभिषेक्ष्यामि राजानं पृथिवीपतिं।
युवराजस्तु ते राजा धर्म्मपुत्त्रो युधिष्ठिरः। गृहीत्वा व्यजनं श्वेतं धर्म्मात्मा संशितव्रतः।
उपान्वारोहतु रथं कुन्तीपुत्त्रो युधिष्ठिरः। छत्रञ्च ते महाश्वेतं भीमसेनो महाबलः।
अभिषिक्तस्य कौन्तेयो धारयिष्यति मूर्द्धनि। किङ्किणीशतनिर्घोषं वैयाघ्रपरिवारणं।
रथं श्वेतहयैर्युक्तमर्ज्जुनो वाहयिष्यति। अभिमन्युश्च ते नित्यं प्रत्यासन्नो भविष्यति।
नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाश्च पञ्च ये। पाञ्चालास्त्वानुयास्यन्ति शिखण्डी च महारथः।
अहञ्च त्वाऽनुयास्यामि सर्व्वे चान्धकवृष्णयः। दाशार्हाः परिवारास्ते दशार्णाश्च विशाम्पते।
भुङ्क्ष्व राज्यं महाबाहो भ्रातृभिः सह पाण्डवैः। जपैर्होमैश्च संयुक्तो मङ्गलैश्च पृथग्विधैः।
पुरोगमाश्च ते सन्तु द्रविडाः सह कुन्तलैः। अन्ध्रास्तालचराश्चैव चूचुपा वेणुपास्तथा।
स्तुवन्तु त्वाञ्च बहुभिः स्तुतिभिः सूतमागधाः। विजयं वसुषेणस्य घोषयन्तु च पाण्डवाः।
स त्वं परिवृतः पार्थैर्नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः। प्रशाधि राज्यं कौन्तेय कुन्तीञ्च प्रतिनन्दय।
मित्त्राणि ते प्रहृष्यन्तु व्यथन्तु रिपवस्तथा। सौभ्रात्रञ्चैव तेऽद्यास्तु भ्रातृभिः सह पाण्डवैः।

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्वाक्ये एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

॥ कर्ण उवाच ॥ असंशयं सौहृदान्मे प्रणयाच्चाथ केशव। सख्येन चैव वार्ष्णेय श्रेयस्कामतयैव च।
सर्व्वञ्चैवाभिजानामि पाण्डोः पुत्त्रोऽस्मि धर्म्मतः। नियहाद्धर्म्मशास्त्राणां यथा त्वं कृष्ण मन्यसे।
कन्या गर्भं समाधत्त भास्करान्मां जनार्द्दन। आदित्यवचनाच्चैव जातं मां सा व्यसर्ज्जयत्।
सोऽस्मि कृष्ण तथा जातः पाण्डोः पुत्त्रोऽस्मि धर्म्मतः। कुन्त्या त्वहमपाकीर्णो यथा न कुशलं तथा।
सूतो हि मामधिरथो दृष्ट्वैवाभ्यनयत् गृहान्। राधायाश्चैव मां प्रादात् सौहार्द्दान्मधुसूदन।
मत्स्नेहाच्चैव राधायाः सद्यः क्षीरमवातरत्। सा मे मूत्रं पुरीषञ्च प्रतिजग्राह माधव।
तस्याः पिण्डव्यपनयं कुर्य्यादस्मद्विधः कथं। धर्म्मविद्धर्म्मशास्त्राणां श्रवणे सततं रतः।
तथा मामभिजानाति सूतश्चाधिरथः सुतं। पितरञ्चाभिजानामि तमहं सौहृदात् सदा।

स हि मे जातकर्म्मादि कारयामास माधव। शास्त्रदृष्टेन विधिना पुत्रप्रीत्या जनार्द्दन।
नाम वै वसुषेणेति कारयामास वै द्विजैः। भार्य्याश्चोढा मम प्राप्ते यौवने तत्परिग्रहात्।
तासु पुत्राश्च पौत्राश्च मम जाता जनार्द्दन। तासु मे हृदयं कृष्ण सञ्जातं कामबन्धनं।
न पृथिव्या सकलया न सुवर्णस्य राशिभिः। हर्षात् भयाद्वा गोविन्द मिथ्या कर्त्तुं तदुत्सहे।
धृतराष्ट्रकुले कृष्ण दुर्य्योधनसमाश्रयात्। मया त्रयोदश समा भुक्तं राज्यमकण्टकं।
इष्टञ्च बहुभिर्यज्ञैः सह सूतैर्मयाऽसकृत्। आवाहाश्च विवाहाश्च सह सूतैर्मया कृताः।
माञ्च कृष्ण समासाद्य कृतः शस्त्रसमुद्यमः। दुर्य्योधनेन वार्ष्णेय विग्रहश्चापि पाण्डवैः।
तस्माद्रणे द्वैरथे मां प्रत्युद्यातारमच्युत। कृतवान् परमं कृष्ण प्रतीपं सव्यसाचिनः।
वधाद्बन्धाद्भयाद्वाऽपि लोभाद्वाऽपि जनार्द्दन। अनृतं नोत्सहे कर्त्तुं धार्त्तराष्ट्रस्य धीमतः।
यदि ह्यद्य न गच्छेयं द्वैरथं सव्यसाचिना। अकीर्त्तिः स्याद्धृषीकेश मम पार्थस्य चोभयोः।
असंशयं हितार्थाय ब्रूयास्त्वं मधुसूदन। सर्व्वञ्च पाण्डवाः कुर्य्युस्त्वदभिमानान्न संशयः।
मन्त्रस्य नियमं कुर्य्यास्त्वमत्र मधुसूदन। एतदत्र हितं मन्ये सर्व्वयादवनन्दन।
यदि जानाति मां राजा धर्म्मात्मा संयतेन्द्रियः। कुन्त्याः प्रथमजं पुत्रं न स राज्यं ग्रहीष्यति।
प्राप्य चापि महद्राज्यं तदहं मधुसूदन। स्फीतं दुर्य्योधनायैव सम्प्रदद्यामरिन्दम।
स एव राजा धर्म्मात्मा शाश्वतोऽस्तु युधिष्ठिरः। नेता यस्य हृषीकेशो योद्धा यस्य धनञ्जयः।
पृथिवी तस्य राष्ट्रञ्च यस्य भीमो महारथः। नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाश्च माधव।
धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः सात्यकिश्च महारथः। उत्तमौजा युधामन्युः सत्यधर्म्मा च सोमकिः।
चैद्यश्च चेकितानश्च शिखण्डी चापराजितः। इन्द्रगोपकवर्णाश्च केकया भ्रातरस्तथा।
इन्द्रायुधसवर्णाश्च कुन्तिभोजो महामनाः। मातुलो भीमसेनस्य श्येनजिच्च महारथः।
शङ्खः पुत्रो विराटस्य निधिस्त्वञ्च जनार्द्दन। महानयं कृष्ण कृतः क्षत्रस्य समुदानयः।
राज्यं प्राप्तमिदं दीप्तं प्रथितं सर्व्वराजसु। धार्त्तराष्ट्रस्य वार्ष्णेय शस्त्रयज्ञो भविष्यति।
अस्य यज्ञस्य वेत्ता त्वं भविष्यसि जनार्द्दन। आध्वर्य्यवञ्च ते कृष्ण क्रतावस्मिन् भविष्यति।
होता चैवात्र बीभत्सुः सन्नद्धः स कपिध्वजः। गाण्डीवं स्रुक् तथा चाज्यं वीर्य्यं पुंसां भविष्यति।
ऐन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं स्थूणाकर्णञ्च माधव। मन्त्रास्तत्र भविष्यन्ति प्रयुक्ताः सव्यसाचिना।
अनुयातश्च पितरमधिको वा पराक्रमे। गीतं स्तोत्रं स सौभद्रः सम्यक् तत्र भविष्यति।
उद्गाताऽत्र पुनर्भीमः प्रस्तोता सुमहाबलः। विनदन् स नरव्याघ्रो नागानीकान्तकृद्रणे।
स चैव तत्र धर्म्मात्मा शश्वद्राजा युधिष्ठिरः। जपहोमैश्च संयुक्तो ब्रह्मत्वं कारयिष्यति।
शङ्खशब्दाः समुरजा भेर्य्यश्च मधुसूदन। उत्कृष्टः सिंहनादश्च सुब्रह्मण्यो भविष्यति।
नकुलः सहदेवश्च माद्रीपुत्रौ यशस्विनौ। शामित्रं तौ महावीर्य्यौ सम्यक् तत्र करिष्यतः।
कल्माषदण्डा गोविन्द विमला रथपङ्क्तयः। यूपाः समुपकल्पन्तामस्मिन् यज्ञे जनार्द्दन।

कर्णिनालीकनाराचा वत्सदन्तोपबृंहणाः । तोमराः सोमकलशाः पवित्राणि धनूंषि च ।
असयोऽत्र कपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च । हविस्तु रुधिरं कृष्ण तस्मिन् यज्ञे भविष्यति ।
इध्माः परिधयश्चैव शक्तयो विमला गदाः । सदस्या द्रोणशिष्याश्च कृपस्य च शरद्वतः । ४७९५
इषवोऽत्र परिस्तोमा मुक्ता गाण्डीवधन्वना । महारथप्रयुक्ताश्च द्रोणद्रौणिप्रचोदिताः ।
प्रतिप्रास्थानिकं कर्म सात्यकिस्तु करिष्यति । दीक्षितो धार्त्तराष्ट्रोऽत्र पत्नी चास्य महाचमूः ।
घटोत्कचोऽत्र शामित्रं करिष्यति महाबलः । अतिरात्रे महाबाहो वितते यज्ञकर्म्मणि ।
दक्षिणा त्वस्य यज्ञस्य धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् । वैतानिके कर्ममुखे जातो यः कृष्ण पावकात् ।
यदब्रुवमहं कृष्ण कटुकानि स्म पाण्डवान् । प्रियार्थं धार्त्तराष्ट्रस्य तेन तप्ये ऽकर्म्मणा । ४८००
यदा द्रक्ष्यसि मां कृष्ण निहतं सव्यसाचिना । पुनश्चितिस्तदा चास्य यज्ञस्याथ भविष्यति ।
दुःशासनस्य रुधिरं यदा पास्यति पाण्डवः । आनर्दं नर्दतः सम्यक् तदा सुत्यं भविष्यति ।
यदा द्रोणञ्च भीष्मञ्च पाञ्चाल्यौ पातयिष्यतः । तदा यज्ञावसानन्तत् भविष्यति जनार्दन ।
दुर्य्योधनं यदा हन्ता भीमसेनो महाबलः । तदा समाप्स्यते यज्ञो धार्त्तराष्ट्रस्य माधव ।
स्नुषाश्च प्रस्नुषाश्चैव धृतराष्ट्रस्य सङ्गताः । हतेश्वरा नष्टपुत्रा हतनाथाश्च केशव । ४८०५
रुदन्त्यः सह गान्धार्य्या श्वगृध्रकुरराकुले । स यज्ञेऽस्मिन्नवभृथो भविष्यति जनार्दन ।
विद्यावृद्धा वयोवृद्धाः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ । वृथा मृत्युं न कुर्व्वीरंस्त्वत्कृते मधुसूदन ।
शस्त्रेण निधनं गच्छेत् समृद्धं क्षत्रमण्डलं । कुरुक्षेत्रे पुण्यतमे त्रैलोक्यस्यापि केशव ।
यदत्र पुण्डरीकाक्ष विधत्स्व यदभीप्सितं । यथा कार्त्स्न्येन वार्ष्णेय क्षत्रं स्वर्गमवाप्नुयात् ।
यावत् स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च जनार्दन । तावत् कीर्त्तिभवः शब्दः शाश्वतोऽयं भविष्यति । ४८१०
ब्राह्मणाः कथयिष्यन्ति महाभारतमाहवं । समागमेषु वार्ष्णेय क्षत्रियाणां यशोधनं ।
समुपानय कौन्तेयं युद्धाय मम केशव । मन्त्रसंवरणं कुर्व्वन्नित्यमेव परन्तप ।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि कर्णवाक्ये चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४०
॥ सञ्जय उवाच ॥ कर्णस्य वचनं श्रुत्वा केशवः परवीरहा । उवाच प्रहसन् वाक्यं स्मितपूर्व्वमिदं तदा ।
॥ भगवानुवाच ॥ अपि त्वां न लभेत् कर्ण राज्यलम्भोपपादनं । मया दत्तां हि पृथिवीं न प्रशासितुमिच्छसि ।
ध्रुवो जयः पाण्डवानामितीदं न संशयः कश्चन विद्यतेऽत्र । जयध्वजो दृश्यते पाण्डवस्य समुच्छ्रितो वानरकेतुरुग्रः । ४८१५
दिव्या माया विहिता भौमनेन समुच्छ्रिता इन्द्रकेतुप्रकाशा । दिव्यानि भूतानि भयावहानि दृश्यन्ति चैवात्र भयानकानि ।
न सज्जते शैलवनस्पतिभ्य ऊर्द्ध्वं तिर्य्यग्योजनमात्ररूपः । श्रीमान् ध्वजः कर्ण धनञ्जयस्य समुच्छ्रितः पावकतुल्यरूपः ।
यदा द्रक्ष्यसि सङ्ग्रामे श्वेताश्वं कृष्णसारथिं । ऐन्द्रमस्त्रं विकुर्व्वाणमुभे चाप्यग्निमारुते ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः । न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च ।
यदा द्रक्ष्यसि सङ्ग्रामे कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं । जपहोमसमायुक्तं स्वां रक्षन्तं महाचमूं । ४८२०

आदित्यमिव दुर्द्धर्षं तपन्तं शत्रुवाहिनीं। न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च।
यदा द्रक्ष्यसि सङ्ग्रामे भीमसेनं महाबलं। दुःशासनस्य रुधिरं पीत्वा नृत्यन्तमाहवे।
प्रभिन्नमिव मातङ्गं प्रतिद्विरदघातिनं। न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च।
यदा द्रक्ष्यसि सङ्ग्रामे द्रोणं शान्तनवं कृपं। सुयोधनञ्च राजानं सैन्धवञ्च जयद्रथं।
युद्धायापततस्तूर्णं वारितान् सव्यसाचिना। न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च। ४८१५
यदा द्रक्ष्यसि सङ्ग्रामे माद्रीपुत्रौ महाबलौ। वाहिनीं धार्त्तराष्ट्राणां क्षोभयन्तौ गजाविव।
विगाढे शस्त्रसम्पाते परवीररथारुजौ। न तदा भविता त्रेता न कृतं द्वापरं न च।
ब्रूयाः कर्ण इतो गत्वा द्रोणं शान्तनवं कृपं। सौम्योऽयं वर्त्तते मासः सुप्रापयवसेन्धनः।
सर्व्वौषधिवनस्फीतः फलवानल्पमक्षिकः। निष्पङ्को रसवत्तोयो नात्युष्णः शिशिरः सुखः।
सप्तमाच्चापि दिवसादमावास्या भविष्यति। सङ्ग्रामो युज्यतां तस्यां तामाहुः शक्रदेवतां। ४८२०
तथा राज्ञो वदेः सर्व्वान् ये युद्धायाभ्युपागताः। यद्वो मनीषितं तद्वै सर्व्वं सम्पादयामि वः।
राजानो राजपुत्त्राश्च दुर्य्योधनवशानुगाः। प्राप्य शस्त्रेण निधनं प्राप्स्यन्ति गतिमुत्तमां।
इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व्वणि भगवद्यानपर्व्वणि भगवद्वाक्ये एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ केशवस्य तु तद्वाक्यं कर्णः श्रुत्वा हितं शुभं। अब्रवीदभिसम्पूज्य कृष्णं तं मधुसूदनं।
जानन्मां किं महाबाहो सम्मोहयितुमिच्छसि। योऽयं पृथिव्याः कार्त्स्न्येन विनाशः समुपस्थितः।
निमित्तं तत्र शकुनिरहं दुःशासनस्तथा। दुर्य्योधनश्च नृपतिर्धृतराष्ट्रसुतोऽभवत्। ४८२५
असंशयमिदं कृष्ण महद्युद्धमुपस्थितं। पाण्डवानां कुरूणाञ्च घोरं रुधिरकर्द्दमं।
राजानो राजपुत्त्राश्च दुर्य्योधनवशानुगाः। रणे शस्त्राग्निना दग्धाः प्राप्स्यन्ति यमसादनं।
स्वप्ना हि बहवो घोरा दृश्यन्ते मधुसूदन। निमित्तानि च घोराणि तथोत्पाताः सुदारुणाः।
पराजयं धार्त्तराष्ट्रे विजयञ्च युधिष्ठिरे। शंसन्त इति वार्ष्णेय विविधा रोमहर्षणाः।
प्राजापत्यं हि नक्षत्रं ग्रहस्तीक्ष्णो महाद्युतिः। शनैश्चरः पीडयति पीडयन् प्राणिनोऽधिकं। ४८३०
कृत्वा चाङ्गारको वक्रं ज्येष्ठायां मधुसूदन। अनुराधां प्रार्थयते मैत्रं सङ्गमयन्निव।
नूनं महद्भयं कृष्ण कुरूणां समुपस्थितं। विशेषेण हि वार्ष्णेय चित्रां पीडयते ग्रहः।
सोमस्य लक्ष्म व्यावृत्तं राहुरर्कमुपैति च। दिवश्चोल्काः पतन्त्येताः सनिर्घाताः सकम्पनाः।
निष्टनन्ति च मातङ्गा मुञ्चन्त्यश्रूणि वाजिनः। पानीयं यवसञ्चापि नाभिनन्दन्ति माधव।
प्रादुर्भूतेषु चैतेषु भयमाहुरुपस्थितं। निमित्तेषु महाबाहो दारुणं प्राणिनाशनं। ४८३५
अल्पे भुक्ते पुरीषञ्च प्रभूतमिह दृश्यते। वाजिनां वारणानाञ्च मनुष्याणाञ्च केशव।
धार्त्तराष्ट्रेषु सैन्येषु सर्व्वेषु मधुसूदन। पराभवस्य तल्लिङ्गमिति प्राहुर्मनीषिणः।
प्रहृष्टं वाहनं कृष्ण पाण्डवानां प्रचक्षते। प्रदक्षिणा मृगाश्चैव तत्तेषां जयलक्षणं।
अपसव्या मृगाः सर्व्वे धार्त्तराष्ट्रस्य केशव। वाचश्चाप्यशरीरिण्यस्तत्पराभवलक्षणं।